CEMAL ŞENER

ŞAMANİZM

TÜRKLER'İN İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ DİNİ

ETİK YAYINLARI

12. BASKI

ETİK YAYINLARI

1

ŞAMANİZM

Türkler' in İslamiyet'ten Önceki Dini

Kapak - Dizgi

GÖKKUŞAĞI

Baskı-Cilt

BERDAN MATBAASI

Onikinci Baskı

ŞUBAT 2001 İSTANBUL

ISBN 975-8565-00-1

ETİK YAYINLARI

NURUOSMANİYE CAD. MOLLAFENARİ SOK. NO: 27/3

34430 CAĞALOĞLU - İSTANBUL TEL: 0212. 511 63 91-92

FAX: 0212. 511 62 99

CEMAL ŞENER

ŞAMANİZM

TÜRKLER'İN İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ DİNİ

ETİK

YAYINLARI

CEMAL ŞENER

1951 Erzincan Merkez-Güllüce Köyü doğumlu. İlk, orta ve lise öğrenimini Erzincan'da tamamladı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji Bölümü'nde **"Erzincan'ın Demografik Yapısı"** tezi ile lisans, İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi'nde **"Çerkes Ethem Olayı"** tezi ile yüksek lisans yaptı. Alevilik Olayı'nı doktora çalışması olarak sürdürürken, Siyasal Bilimler Fakültesi'ndeki görevinden YÖK nedeni ile 1983'te ayrıldı. Türkiye'nin toplumsal yapısı ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir.

YAYINLANMIŞ YAPITLARI

- ÇERKES ETHEM OLAYI
- ALEVİLİK OLAYI
- ALEVİ TÖRENLERİ
- ALEVİLİK ÜSTÜNE NE DEDİLER
- ATATÜRK VE ALEVİLER
- TOPAL OSMAN OLAYI
- YAŞAYAN ALEVİLİK
- ALEVİ SORUNU ÜSTÜNE DÜŞÜNCELER
- ŞERİAT VE ALEVİLİK
- BİHATAYIK, EVLADI KERBELAYIK
- ANADOLU'DA ALEVİ-BEKTAŞİ DERGAHLARI
- ŞAHA DOĞRU GİDEN KERVAN
- BENİM KABEM İNSANDIR
- ALEVİLER NE YAPMALI
- ŞAMANİZM
- ANADİLDE İBADET

Anadolu bozkırında Şamani yaşamın birçok özelliklerini yaşatan; annemin ve babamın anısına...

İÇİNDEKİLER

Sunuş 9

Tarih ve Şaman 11

Şamanizm 18

Şaman Kelimesinin Kökeni 19

Nasıl Şaman Olunur 21

Ölüp Dirilme 26

Şaman Giysisi 27

Şaman Davulu 30

Davulun Tokmağı 34

Yardımcı Ruhlar 35

Hastaların Tedavisi 37

Şamanlık Bir Hastalık Mıdır? 43

Şamanlığın Kaynakları 44

Şamanist Dünya Görüşü 48

Göktanrı 49

Yertanrı 52

Şamanlık'ta Ateş 54

Yeraltı Ruhları 57

Şamanlık'ta Doğum 59

Ölüm İle İlgili İnançlar 61

Dünyanın Yaradılışı 65

Put-Fetişlik 67

Falcılık 70

Şamanlar'da Törenler 72
Şamanlığın Yayılma Alanları 78
Yeni Şamanizm 81
Şaman Türkler'in İslam'la Tanışması 82
Arap Kültürü Türkistan Seferinde 85
Şamanlar Anadolu'da 91
Orta Asya'daki Şaman, Anadolu'da Dede mi Oldu? 95
Türk Kültüründe Şaman İzleri 103
Şaman ve Kımız 110
Şamanlar'da Dualar 115
Kırgız-Kazak Şamanları'nın Duaları 119
Altay Şamanları'nın Dualarından 133
Kaynakça 141

SUNUŞ

Şamanizm, Türkler' in İslamiyet'ten önceki dinlerine verilen isimdir. Türkler anayurtları Orta Asya'da yaşadıkları tarihlerde esas olarak Şamani idiler. Gerçi Şamani inanç dışında, Budist, Musevi, Mani, Hıristiyan vs. Türkler' den de sözetmek mümkün. Ama büyük çoğunluğu Şamanist idiler.

Bugün bazı kesimlerin şartlandırmaya çalıştıkları gibi, Türkler sanki ***"İslam doğmuştur ve İslam ölecektir"*** *nitelemesi ayakları yere basan bir tanımlama sayılamaz. Bu tanımlama aynı zamanda Türkler' in tarihlerine karşı da saygısızlık sayılır. Çünkü; din kültürdür. Din; bir kültürün ifade biçimlerinden biridir. Şamani inancı yok sayıp, Türkler' in tarihini İslam ile başlatmak İslamdan önceki Türk tarihini inkar etmektir.*

Şu veya bu nedenle birbirleri ile iletişimde olan toplumlar birbirinin kültüründen etkilenirler. Bu karşılıklı olarak gerçekleşir. İslam dini ile karşılaşan toplumlar da hem o dini etkilediler, hem de ondan etkilendiler. Ama hiçbir zaman geçmiş kültürleri ve onun ifade biçimlerinden biri olan dinleri otomatik olarak değişmez.

İslam' la karşılaşan Türkler de, karşılaşır karşılaşmaz hemen bu yeni dine; ***"İyi ki geldiniz"***, ***"Hoş geldiniz"*** *diyemezdi. Doğal olarak Türk kültürü, Arap kültürünün bir ifade biçimi olan İslam'a önce karşı koydu. Bu karşı koyma kendilerine oldukça ağır maliyetler yükledi. Çok kan döküldü, çok can kaybı oldu. Sonuçta Türkler İslamiyet'i kabul ettiğinde ise, İslamiyet'i Arap İslam'ı olarak alamazdı. Onu kendi bünyelerine uygun hale getirmeye çalışarak kabullendiler.*

Örneğin; Şamanizmde din adamına; "Kam" veya "Şaman" adı verilir. Dinsel törenleri Şamanlar yönetirler. Şamanlar'ın tören sırasında vazgeçilmez araçları vardır. Bunların başında müzikli çalgı (davul veya kopuz) ile kurban gelir. Kurbanları kanlı ve kansız kurban olarak ikiye ayırırlar. Kanlı kurbanların en makbulü at veya koyun iken, kansız kurbanların başında ise, içki gelir. İçki; kımız, şarap veya bira olur.

Yani Şamanizm'de içki ibadet sırasında kurban kabul edilir. İçkisiz ibadet sayılmaz. Diğer önemli bir özellik de, ibadette kadın erkek ayrımı yapılmaz. Kadın ve erkek birlikte ibadet yapar. İbadet sırasında içki ve dinsel dans (semah) yer alır.

İşte Türkler, İslamiyet'i kabul ederken bu saydığımız özellikleri de yeni dine taşımışlardır. Tıpkı mezartaşlarını İslamiyet'e taşıdıkları gibi. Türkler açısından durum böyle iken, Sünni Müslümanlıkta; ibadette ne kadın, ne de içki yer almamaktadır.

Sonuçta günümüzde eski Türk kültürü önemli ölçüde Arap Müslümanlığı'nın etki alanına girmiş bulunuyor. Çünkü günümüzde bırakalım dinsel ayinlerde, ibadet sırasında içki içilmesini; eğlence yerlerinde, kutlamalarda, düğünlerde bile içki günah sayılmakta, dinsel yasaklar arasında kabul edilmektedir. Artık günümüzde bir kesim Türk Müslümanlar düğünlerinde içki içip eğlenmek yerine, mevlit okutup ibadet yapmaktadırlar.

İşte İslamiyet'in Türkler'e getirdiği toplumsal değişim bu noktada bulunuyor. Türkler kendi kültürlerine karşı bu denli yabancılaşmış bulunuyorlar.

Bu çalışma; eski Türk kültürünün önemli bir parçası olan Şamanizm'in öğrenilmesi için okurlarına bu kapıyı aralamaya çalışacaktır. Bunu gerçekleştirebilirse, ne mutlu...

Ekim 1996

Cemal Şener

TARİH VE ŞAMAN

"Onlar, kısrak sütünden yapılmış kımız kullanırlar ve bunu sarhoş oluncaya kadar içerler. Ruhlara tapar ve Şamanlara inanırlar. Savaşta ölmeyi şeref, fakat hastalıktan ölmeyi bir zillet sayarlar."

Çin kaynakları, Göktürkler'in geleneklerini Hun Türkleri'ne benzeterek onları böyle tanımlıyor.

Çin kaynaklarının Türkler üstüne yaptığı tanımlama, eski Türk toplumunu en nesnel tanımlayan ifade biçimlerinden biri sayılabilir. Sosyal bilimler, gözlemlenen olaylardan hareket ederek doğru sonuçlara ulaşmaya çalışır. Olayların basitten karmaşığa gidişi ve karmaşıktan basite çözümlenmesi incelenen ilişkileri oluşturur. Toplumsal bilimler, teknik gelişme ile doğa arasındaki egemenlik savaşının iç içe geçişini izleyerek gerçekleşen değişimi kavramaya çalışır.

Genel tarih olduğu gibi, insanlığın tarihi de basitten karmaşığa doğru bir seyir izlemektedir.

Doğada olduğu gibi toplumsal alanda da aslolan değişimdir. Bu konuda oluşturulabilecek saptamalar, bu değişimin incelenmesinden oluşabilir. Herhangi bir olayı, olguyu tanımlamak için geliştirilmiş olan ölçüler, oluşmuş önermelerin toplumsal olaya uygulanması ile var olan sonuçlardır.

Bu çalışma; eski Türk toplumunu kapsamlı bir analizden çok, bir yanı ile (inançsal) ele almaya çalışacaktır. Eski Türk

toplumu deyince, ilk akla gelen olgu Şamanizm inancı olmaktadır. Böyle olunca, esas konumuz eski Türk toplumunun inanç biçimi olan Şamanlığı irdelemektir.

Şamanlığın kandaş, yani kan birlikteliğine dayanan bir toplum inancı olduğu ve soy (gens) kaynağına dayandığı şeklinde olan anlayış sosyal bilimciler arasında hemen hemen ortak kabul edilen bir anlayıştır.

XI. yy.'da **El Biruni**, Buda dininin esasen Şamani kökenli olduğunu savunmuştur. El Biruni'nin insanların önce tümden Şamani olduklarını "arzın Şarki kısımlarını işgal ettiklerini" inanç sistemlerinin esas kökeninin Asya'da aranması gerektiğini eserlerinde savunduğunu görüyoruz.

Orta Asya Türk toplumlarının inandığı din olan Şamaniliğin dünyanın değişik yerlerinde, değişik zamanlarda ve değişik görünümlerde görüldüğünü yazılı kaynaklardan öğreniyoruz.

Kandaşlığın hangi unsurlarının, hangi ölçüde saf kandaş kökenli olduğu, hangisinin olmadığının araştırılması bir dizi kavramsal ve pratik problemin de çözülmesine bağlıdır. Toplumsal alanda bilinen bu zorluklar konu inanç sistemi olduğunda daha karmaşık bir durum alabilir.

Şamaniliğin herhangi bir kalıntısı kabul edilen özelliğinde bile, hangi eskinin izinin görülebilmesi ancak yapılacak soyutlamalar sayesinde anlaşılabilmektedir. İnanç sistemi ile toplumsal yapı arasındaki ilişkide doğru değerlendirme yapmak için, toplumsal oluşuma sonradan girmiş olan, yani kandaşlığa sonradan sızmış olan etkilerin doğru teşhis edilmesi gerekir.

Tarihsel gelişime bakıldığında; en eski Şamanlığın, Kuzey veya Orta Asya coğrafyasındaki Şamanlık olduğu anlaşılıyor. Orta Asya Moğollarındaki ve Kuzeydoğu Sibirya'daki Şamanlığın en eski Şamanlık olduğu kabul ediliyor. Bazı araştırmacılar da, kökeni ve ilk izleri bu kadar eskiye götürülen ilk Şamanlığın "Şamanlık" yerine, "sihir kültlerinin ilk biçimi" denmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Şamanlığın, Mezopotamya ve İran kaynaklı olduğu, en geç etki yollarının ise Budizm ve Lamaizm olduğu yönünde görüşler de bulunuyor.

Eski Türk toplumu üstüne araştırmalar yapan **Ümit Hassan**, Mezopotamya ve Hind-İran etkilerinin mitolojik ve kozmolojik düzeyde Orta Asya ve Sibirya'ya kadar uzanmış olduğunu, Asya'nın belirli gelişme evrelerinde Hellen, Çin ve Roma'dan etkilendiğini belirtiyor. Fakat, Şamanlığın Güney'in ve Batı'nın etkileriyle oluştuğunu savunmanın, Şamanlığın tarihsel yapısı açısından mümkün olmadığını söylüyor.

Hassan, Şamanlığın inanç sistemi, kökeni ve temel özellikleriyle, hayat tarzı ve kandaş toplumsal özellikleri bakımından arkaik bir asla dayandığını, dünya gelişimi bakımından tarih öncesine ait olduğunu, yeryüzünde hiçbir uygarlığın mevcut olmadığı dönemin ürünü olduğunu söylüyor. Şamanlığın oluşum serüvenini; takvimsel zaman bakımından, uygarlığın doğuşu olarak kabul edilen Mezopotamya ve Sümer'den en az "20.000 ila 25.000"yıl öncesine dayandırıyor. Ve şöyle bir saptama yapıyor:

"Orta Asya Şamanlığı, bütün ilkel toplulukların inançlarıyla aynı temellere dayanan; uyguladığı "teknik"ler itibariyle K. Amerika, G. Amerika, Avustralya ve dünyanın bütün yörelerine yayılmış ilkel kandaş topluluklardaki pratiklerle örtüşen; özel olarak coğrafya üretici gücü doğrultusunda oluşmuş bulunan; avcılığın geçim tarzıyla köklenmiş; gelişimi itibariyle avcılığın manevi mirasını devralmış olan Asya göçebeliğinin ayrılmaz bir tamamlayıcısı olmuş kandaşlığın toplu eylemini simgeleştirerek, bir tarih gücü haline getirmiş temel inanç sistemidir. Somut tarih bakımından Asya Şamanlığı'nın en net izi, Sibirya avcılığında izlenebilir.*

Toplumsal işbölümü öncesindeki toplum yapısında oluşan Şamanlık, daha sonra kabile esasına dayanan kandaş toplumlar-

* Ümit Hassan, Eski Türk Toplumu Üstüne İncelemeler, Kaynak Yay., s. 71

da oluşacak işbölümüne uygun olarak gelişmiş ve değişmiştir. Toplumsal işbölümü geliştikçe, Şaman da bu bütünlüğü devam ettiren bir uzmanlaşma ürünü olarak varlığını sürdürür. Şaman toplumsal işbölümünde yerini alırken, kabile üyeliğinin de olağan işlerini sürdürür. Şaman kadın veya erkek olabilir, ama aynı zamanda kabilenin üyesi olarak işini gücünü de yapar. Yani Şamanlar kutsallığın gerektirdiği kamusal iş sayılan dini hizmete zamanlarının tamamını ayırmazlar. Hatta zamanlarının küçük bir bölümünü kutsallığın gerektirdiği dinsel hizmet için ayırırlar. Diğer zamanlarını normal işlerine ayırırlar.

Eski Türk tarihinde bir din kurumu olan Şamanizmi incelerken elbette bu misyonu tarihsel-toplumsal süreçten ayrı tutarak ele alamayız. Bir dinsel inanç olarak Şamanlık toplumsal yapıya özgü bir oluşumdur. Toplumun maddi altyapısından ve diğer özelliklerinden soyutlanarak Şamanlık incelenemez.

Eski Türk toplumunda anaerkil denen bir toplumsal dönem söz konusu olmuştur. Yani erkeğin değil, kadının egemen olduğu bir dönem yaşanmıştır. İşte Şamanlık da bu anaerkil toplumsal yapının izlerini taşımaktadır. Şamanlık esas olarak anaerkildir. Yani kadın egemen toplumsal anlayışın ürünüdür. Babaerkil toplumsal yapı tarafından değişime uğratılmaya çalışılmasına rağmen Şamanlık'ta anaerkil özellikler egemendir. Bu durumu Abdülkadir İnan, "Şamanizm" adlı kitabında şöyle yazıyor:

"Bazı Şamanistler'e göre, en kuvvetli Şamanlar kadın Şamanlar'dır. Eski devirlerde Şamanlığın kadınlara mahsus bir sanat olduğunu gösteren emareler vardır."*

A. İnan Şamanizm'in anaerkil kökenli olduğunu verdiği örneklerle şöyle sürdürüyor: "Yakutlar'da erkek Şamanlar, özel cübbeleri bulunmadığı zaman kadın entarisi ile ayin yaparlardı" diyor ve ekliyor: "Özel Şaman giysisinin göğsünde kadın memelerini temsil eden yuvarlak madeni şeyler bulunur."

* Abdülkadir İnan, Şamanizm, s. 89

Bunlardan başka; erkek Şamanlar'ın saç bırakmalarının bile anaerkil bir özellik olduğu söylenebilir. Hatta hayli değişen ve babaerkil toplumsal ölçülerin egemen olduğu Kırgız ve Kazaklar'da bile Şamani törenlerde erkekler az veya çok ama mutlaka Şaman olarak kadın kılığına bürünerek ayini sürdürürlermiş.

İslamiyet'i kabul ettikten sonra Orta Asya İslamları'nda saçı tıraş etmek Müslüman geleneklerinde olduğu halde bazı Şamanlar'ın bir tutam da olsa uzun saç bırakmaları Şamanlığın anaerkil özelliğinden kalmadır. Bu durum hanlarda ve hakanlarda ise tam saç uzatma olmasa da bir tutam saç uzatarak veya kadına değişik şekillerde benzeyerek geçmişle bağlantı kurup otorite sahibi olmaya çalışmalarının ifadesi sayılmaktadır. Bu da kağanın Şamani özelliklerini ele veriyor.

Göktürk Efsaneleri'nin kökeni ile ilgili araştırmalar yapan Bahattin Ögel, Türkler'deki anahanlığa şu örneği veriyor: "Na Tü-liu'nun 10 tane karısı vardı. Bunların doğurdukları erkek çocukların hepsi aile isimlerini annelerinin soylarından alıyorlardı. A-Shih-na ailesi, (Na Tü-liu'nun) küçük karısının soyundan geliyordu."*

Bu örnekte eski Türkler'in bir dönem kadının egemen olduğu, yani sosyolojik olarak anaerkil ya da anahanlık diye ifade edilen bir tarihsel dönem yaşadıkları, onun izlerinin uzun zaman devam ettiği, hatta Türkler'in Şamanlık'tan Müslümanlığa geçtikten sonra da bu izlerin görüldüğüdür.

Türk tarihini inceleyen tarihçiler "Anayurt" olarak adlandırılan Orta Asya ile Türkler'in Orta Asya dışındaki yaşadıkları dönemi birbirinden ayırmaktadırlar. Türk tarihi üstüne incelemeler yapan tarihçi Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan; Umumi Türk Tarihine Giriş adlı kitabında bu ayırma işini Türk tarihini önce; "Tarihten önceki çağ" ve "Tarihi çağ" diye yapmaktadır. Daha sonra ise tarihi çağı dönemlere ayırarak; 1) İslami-

* Bahattin Ögel, Doğu Türkleri Hakkında Notlar, s. 81

yet'ten, yani Önasya medeniyetlerine iltihaktan önceki çağ, 2) İslam devrinin 16. asra kadar inkişaf devri, 3) 16. asırdan zamanımıza kadar uzanan inhitat devri olarak üç devre ayırıyor. Ondan sonraki devirleri de, "Bugün yaşadığımız yeniden dirilme ve Garp medeniyetine iltihak devri" olarak adlandırıyor.*

Togan'a göre ele alırsak; bizim bu çalışmada ele almaya çalıştığımız dönem, Şamanizm'i Türkler'in dini olarak kabul ettikleri dönem. Bu ise Türkler'in İslamiyet'ten önceki dönemi. Türkler'in anayurdunda Orta Asya'da yaşadıkları döneme özgü bir dönem. Bu dönem aynı zamanda İslamiyet'in henüz yeryüzünde olmadığı dönem ile, yani tek Tanrılı dinlerin olmadığı dönem ile tek Tanrılı dinlerden sonuncusu olan İslamiyet'in Arap Yarımadası'nda doğup yayılarak Orta Asya'ya geldiği dönem arasında kalan tarihsel zamandır.

Orta Asya'daki Türkler'in hepsi olmasa bile bir kısmı İslamiyet'ten önce diğer tek Tanrılı din olan Museviliği ve ilk tek Tanrılı din olan Hıristiyanlığı tanıdılar. Bir kısmı bu dinleri uzun bir tarihsel dönem benimsediler. Bu dinlerin gereklerini yerine getirdiler. Bu dinlerin izleri günümüzde bile bazı Türkler arasında yaşamaktadır. meğin; Hazar Türkleri'nin bir kısmı bugün bile Musevi inancına mensupturlar. Gagauz Türkleri bugün de Hıristiyanlığa inanmaktadırlar. İstanbul Karaköy'deki Ortodoks Türk Kilisesi ve İstanbul Tünel'deki Protestan Türk Kilisesi bu oluşumları bugüne taşıyan tarihsel izlerdir.

Türkler İslamiyet'le IX.-X. yy.'da Emeviler döneminde Orta Asya'ya yapılan fetih akınları ile tanıştı. Türkler İslamiyet ile tanıştığında o anda Orta Asya'da bulunan hemen hemen tüm inançlara mensup Türkler'den söz etmek mümkündür. Tek Tanrılı dinler dışında Budizm'e, Manihaizm'e, Zerdüşt dinine ve diğer çok tanrılı dinlere inanan Türkler vardı.

Türkler, sonuncu tek Tanrılı din olan İslamiyet ile karşılaş-

* Umumi Türk Tarihine Giriş, Ord. Prof. A. Zeki Velidi Togan, s. 2.

tıklarında hemen bir Şaman ayini yapıp İslamiyet'i kabul etmediler. Hatta denebilir ki Orta Asya İslamiyet'i kabul etmemek için çok direndi. Çok kan döktü. Çünkü Arap kültürünün ürünü olan İslamiyet, çoğunluğu Şamani inançta olan Türkler'in kültürüne çok yabancı idi. İslamiyet, Orta Asya bozkırlarının özgürlükçü göçebe, kadının erkekle eşit haklara sahip olduğu toplumuna çok yabancıydı. Türkler'in İslam'a karşı direnişi inanç işi olmanın ötesinde iktisadi, siyasi ve coğrafi egemenlik mücadelesine dönüştü. Ve nihayet yıllarca süren mücadeleler sonucu Türkler yenilgiyi kabullendiler. Yenilgiyi kabullenen halk, egemenlerin otoritesini olduğu gibi dinlerini de kabul etmek zorunda kaldılar.

Ama bu kabulleniş bile "Asyatik" bir kabulleniş oldu. İslamiyet'i kendi kültürleri ile bir alışverişe sokarak kabullendiler. Kendilerine yabancı gelen bazı özellikleri kabul etmediler. Yapılarına yakın olanı aldılar. Uzak olanı almadılar. İslam içinde merkezi otoriteyi temsil eden Emevi Müslümanlığı'nı değil, Arap Yarımadası'nda Emevi Müslümanlığı'na tepki temelinde oluşup Orta Asya'ya kadar ulaşmış olan Emevi karşıtlığı olan İslam'ı, Ali yandaşlığını seçtiler. Böylece Orta Asya'daki Türkler İslam'ın egemenliği karşısında Şamanlar'ını yaşatmanın bir yolunu bulmaya çalıştılar.

Bu çalışma, Türkler'in Orta Asya'da İslamiyet ile tanışmadan önceki en önemli inançları olan Şamanizmi ele almaya ve Şamanizm'i sizlerle tanıştırmaya çalışacaktır. O halde Şaman ve Şamanizm hakkındaki bilgileri sizlerle paylaşmaya başlayabiliriz.

ŞAMANİZM

"Şamanizm", insanlığın en eski dinlerinden biridir. Esas olarak sihir ve büyüye dayanır. Yaşam; gök, yer ve yeraltı olarak üç kademeli düşünülmüştür. Gökyüzünde iyilikler, iyi ruhlar; yeraltında kötülükler, kötü ruhlar bulunur. Yeryüzünde ise insanlar vardır. İyi ruhların Tanrısı'na, gökyüzü Tanrısı'na **"Ülgen"** denir. Yeraltındaki kötü ruhların Tanrısı'na **"Erlik"** adı verilir. Bu bir nevi şeytandır.

Her iki Tanrı'nın da eşleri, çocukları, akrabaları, yardımcıları vs. vardır. Yeryüzünde yaşayan insanlar ise bu iki dünya arasında bir denge oluşturmak zorundadırlar. İşte bu dengeyi kuran din adamına ŞAMAN adı verilir. Bu sisteme de sosyal bilimciler, tarihçiler ŞAMANİZM adını vermişlerdir.

Şamanizm'e bağlı topluluklarda ruhlarla insanlar arasında arabulucu rolünü ŞAMAN denilen din adamı üstlenmiştir. Çünkü bütün dünya iyi ve kötü ruhların tesiri altındadır. İnsanlara ve hayvan sürülerine karşı yapılacak her türlü kötülüklere karşı mücadele etme özelliği sadece Şamanlar'da bulunur.

Şamanizm'e göre; insanlar tabiatı ve ruhları tanımazlar. Ruhların tabiatta mı, huyda mı olduklarını bilemezler. Onların hangi yoldan uzaklaştırılacağını bilemezler. Onların nelerden hoşlandıklarını, hangi cins kurbanlardan hoşlandıklarını, hangi dua ve törenleri sevdiklerini bilemezler.

İşte, ata ruhlarından aldığı özelliklerle bütün bunları sadece

ŞAMAN bilir. Bu özellikler esas olarak onda, genetik olarak bulunmaktadır. İyi ruhların insanlardaki faydalı ve olumlu tesirlerini, kötü ruhların ise zararlı etkilerini ancak Şaman bilir. O olumlu etkilerin insanda devamını sağlamaya çalışırken, kötü ruhların etkisini de yok etmeye çalışır. Buna yalnız onun gücü yeter.

Şaman, bu sonucu; düzenlediği ayinlerde ruhlar ile temasa geçerek, onları hoşnut ve razı ederek elde etmeye çalışır.

ŞAMAN KELİMESİNİN KÖKENİ (ETİMOLOJİSİ)

Şaman kelimesi bazı Asya halkları arasında, "büyücü, sihirbaz" anlamında kullanılmaktadır. Bu sözü Mancu ve Tunguz halkları bu anlamda kullanmaktadır. Tunguzca Şaman, "Şaman", Mancu dilinde ise "Sama"dır. Büyük olasılıkla bu dilden Rusça'ya, Rusça'dan da bilim terminolojisine Şaman olarak geçmiştir.

Avrupa seyyahlarının bu kaynaklardan duyduğu Şaman kavramı sonradan tüm Sibirya sihirbazlarına verilen genel bir kavrama dönüşmüştür. Bu kavram ilk defa, XVII. yüzyılın sonlarına doğru Rus elçisi olarak Çin'e giden E. Ishland ile seyahat arkadaşı A. Brand'ın izlenimlerinin anlatıldığı yazılarda görülmektedir.

Avrupa'da yazılmış olan birçok eserde kullanılan Şaman kelimesinin Tunguz sihirbazları kastedilerek yazılmış olduğu varsayılmaktadır.

Kelimenin kökenine ait bugüne dek yapılan araştırmalarda farklı düşünceler oluşmuştur. Bazıları kelimenin aslı Mançuca veya Moğolca derken bazıları ise, Sanskritçe olduğunu savunmuştur. Türkistan'da yaptığı araştırmaları ile tanınan Banzarov'a göre; "Şaman" kelimesi Mançuca "Saman"dan gelmektedir. Bu kelimenin kökünü teşkil eden "Sam" kelimesinin Man-

çuca ve Moğolca bazı kelimelerde bulunduğunu ifade etmektedir. Gene bu tezi benimseyen araştırmacı Nioradze de; bu kelimenin bir coşkunluk halini, hareketli, heyecanlı bir vaziyeti ifade ettiğini belirttikten sonra; ŞAMAN veya SAMAN'ın "coşmuş, durmadan oynayan, bir oraya bir buraya sıçrayan kişi" anlamına geldiğini ifade ediyor.

Kelimenin etimolojisinin Sanskritçe'ye dayandığını iddia eden araştırmacılardan; F. Schlegel, K. Donner ve N. Poppe ise, Şaman kelimesini "dilenci rahip, Budist derviş" anlamına gelen Sanskritçe "sramana" veya "çramana" diyerek Pali dilinde "samana" kavramı ile izah etmektedirler.

Şirokogorov, Tunguzlar'daki Şamanlığın Budizm'in etkisi ile oluştuğunu iddia ederken, Laufer ise, Şaman ve Saman kelimesinin Budizm'den alındığını kabul etmez. Ruben ise, Hint kaynaklarına dayanarak Şamanizm'in Aryalılar'dan önce Orta Asya'dan gelen kültür dalgaları ile Hindistan'a gelmiş olduğunu yazmıştır. Ohlmarks, Şaman kelimesinin Sanskritçe'den kaynaklandığı şeklinde ileri sürülen savın doğru olmadığını, Budizm'de Şamanlığa ait unsurların bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Şaman sözcüğünü Therca'da "Samane", Çince'de "Samen", Sogdca'da "Şmn" olarak Şamanca'ya isabet ettiği iddia edildiği gibi buna karşı çıkan araştırmacılar da olmuştur. Farsça'da Firdevsi'nin Şehnamesi'nde Budist rahip manasında "Semen" veya "Saman" kelimesinin bulunduğu da belirtilmiştir.

Şamanlar'ın çok eski bir tarihi olduğunu ifade eden araştırmacı Banzarov; Orta Asya'da onların varlığının ilk defa VI. yüzyıl Çin kaynaklarında geçtiğini yazıyor. Mançurya'da Cücen dilinde "büyücü" anlamına gelen "Şan-man" kelimesinin XII. yüzyıldan beri kullanıldığını belirtmiştir.

Türk kavimlerinin ise Şamanlar'ına genellikle "Kam" adını verdiklerini araştırmalardan öğreniyoruz. Araştırmacı Radloff; Mogollar, Buryatlar ve Kalmuk Türk boylarının erkek Şamanla-

rına "bö, böge", Yakutlar'ın "oyun", Çuvaşlar'ın "yum", Kırgız-Kazaklar'ının "bakşı, baksı, bahşı" dediğini, Yakutlar'ın ve Altaylar'ın ise kadın Şamanlarına Mogul-Udugan terimini kullandıklarını belirtiyor.

Kam ise, "kahin", "tabip", "filozof", "alim" anlamlarına gelmektedir. Eski Türkçe metinlerde, "sihirbaz" ve "rahip" anlamlarında kullanıldığı da olmuştur. Kam kelimesi Divan-ü Lügat İt-Türk'te; "Çeşitli hastalıkları tedavi etmek için tabibin yanında Kam da yer alır. Tabip hastalığı ilaç ile (ot) tedavi eder, Kam ise, hastayı kendi usulüne göre daha çok ruhi yollardan,efsun ve sihirle iyileştirmeye çalışır" denmekteir.

Besim Atalay'ın yayına hazırladığı Divan-ü Lügat-İt Türk'ün 1941 baskısına ise; "kahin" anlamına gelen "Kam"ın başlıca vazifesinin efsun yapmak, falcılık yapmak gibi işler olduğu yazılmaktadır.

NASIL ŞAMAN OLUNUR?

Kuzey Asya, Orta Asya, Doğu Asya ile Kuzey ve Güney Amerika ve Eskimolar'ın yaşadığı bölgeler Şamanizm'in başlıca yayıldığı bölgelerdir.

Şamanizm ile ilgili çalışmaları ile bilinen A. Ohlmarks, Şamanizm'i kutup bölgesine özgü bir özellik olarak görmektedir. Kutup bölgelerinin tipik coğrafi özellikleri olması; karanlık kış günleri, aydınlık yaz geceleri, sessizlik, arazinin monotonluğu, şiddetli soğuk, yerleşimin seyrekliği, tek yanlı ve yetersiz beslenme, sık sık yaşanılan kıtlık gibi yaşam koşullarının insanda şartlara karşı isterik tepkiler meydana getirdiğini ifade etmektedir.

Fakat Şamanizm'in yaygın olduğu bölgeler düşünüldüğünde Şamanizm olgusu sadece kutup bölgelerinin tipik özellikleri ile açıklanamaz gibi görülüyor. Kuzey Kutbu'nda görüldüğü gi-

bi değişik şekillerde Orta Asya, Orta ve Yakındoğu ile yeryüzünün çeşitli bölgelerinde Şamanizm'e değişik biçimlerde rastlamak olasıdır.

Şamanizm, trans durumuna geçebilme yeteneğine sahip kimselerin, doğaüstü varlıklarla ilişkiler kurarak onların güçlerini toplum yararına kullanmaları amacına yönelik olarak yapılan dinsel törenlerdir. Şamanizm, çeşitli din ve dünya görüşlerini birleştiren dinsel-büyüsel inanç ve teknik oluşumdur.

Şaman'ın en temel özelliği ruhlarla temas sağlayabilme yeteneğidir. Bunu da o toplumdaki herkes yapamaz. Bunu ancak belirli kabiliyete sahip ve kendine özgü özelliği olan kişiler yapabilir. Bu nedenle belli bir eğitim gören herkes Şaman olamaz. Şamanlık genetik özelliğe sahip kişilerin kaçınılmaz kaderi olarak kabul edilir.

Altay Türkleri'ne göre Şamanlık, genetik olarak gelen ve çocukluk çağında sara nöbetleri ile kendini gösteren bir hastalıktır. Bir kimsenin Şaman olup olamayacağı çocukluk çağında gösterdiği birtakım ruhsal belirtilerden anlaşılmaktadır.

Araştırmacı Radloff'a göre; "Şaman adayı önce kendinde yoğun bir yorgunluk hisseder. Vücudu kasılıp titrer, esnemeler olur. Göğsü daralır, birtakım sesler çıkararak ağlar. Sonra birdenbire sıçrayıp ayağa kalkar, deli gibi dönmeye başlar.

"Sonra ağzından köpükler saçarak yere yıkılır. Vücudu hissizleşir. Bu durum bir süre devam eder. Sonra günün birinde Şaman adayı davulunu alıp çalmaya başlar. Artık sakinleşip kendine gelmiştir. Bu durumları görüp de Şaman olmaktan kaçınan kimse sonunda ya delirir, ya da ölür."

Nioradze ise, Şamanlık için gerekli belirtilerin çocukluktan ergenliğe geçiş sırasında kendini gösterdiğinden söz ediyor ve şöyle anlatıyor:

"Cin, peri, dev görme, baş dönmeleri, bayılmalar, gelecekten haber verme yeteneği gibi özellikler gösteren Şaman olacak kişiler Şaman olana dek ruhsal ve bedensel acılar içinde kıvra-

nırlar. Çoğu zaman yemeden içmeden kesilirler. insanlar arasına katılmazlar. Sinirli ve streslidirler. Evlerinden ormanlara ve kırlara kaçarak, karlar üstünde yatarlar. Tek başlarına yaşadıkları yerlerde ruhlarla ve cinlerle konuşurlar."

Sçukin; Yakutlar'da Şaman olacak kişiye nöbetlerin daha şiddetli geldiğini, bu ruh hali ile kendini ateşe suya atmak istediğini yazıyor. Bu belirtileri gösteren kişinin Şaman olacağına karar verilir ve ancak Şamanlığa başlarsa bu durumdan kurtulabileceği belirtiliyor.

Yakutlarda bu duruma Şaman hastalığı denen "menerik" adı verilir. Şamanlığı terk edenlerde bu durumun yeniden başladığı izlenirmiş.

Kamlar'ın (Şaman) genellikle zeki, hayalperest ve şair karakterli kişiler olduğu kabul edilir. Ayin esnasında vecd halinde kendinden geçip, gök ve yeraltı dünyasında gördüğü varlıkları, ilginç olayları anlatan Şaman ayıldıktan sonra hiçbir şeyi hatırlamaz. Transa geçtiğinde tarihten, gelecekten haber veren bir boz atın sırtından göklere uçan kudretli Şamanlar'dan bahsedilir.

Radloff'a göre; Şaman özelliği olan gücü ve bilgiyi atalarından alır. Atalarındaki kudretin süduru ile davulu idare etmeyi, dualar okumayı, ruhları çağırmayı ve onların yardımı ile kendi ruhunu bedeninden ayırarak aydınlık ve karanlık âlemine göndermeyi öğrenir. Yani Şaman'ın nesilden nesile taşınan örf, âdet gibi özellikleri mensup olduğu soyun oymağın ruhsal özelliklerini iyi bilmesi gerekiyor.

Anohin'e göre; ölmüş Şamanlar'ın ruhları "temiz-iyi ruh" olarak yeraltı âleminden ayrılıp bu dünyada yaşarlar. Bu nedenle hemen hemen her ailenin önceden Şamanlık yapmış olan ve cemaatine yardım etmek isteyen ecdadı vardır. İşte bu akraba ruhları Şaman'ın en büyük yardımcısıdır. Önündeki engelleri bu ruhlar yardımı ile çözer: Onlar canlı birer kuvvet olarak Şaman'a yardımcı olurlar. Düşmanlar ile Şaman'la birlikte savaşırlar.

Genç Şaman, değişik ayinlere ait bilgileri oymağın tecrübe-

li ihtiyarlarından ve kudretli bir Şaman'dan ders alarak öğrenir. Ondan sonra, çeşitli ayinleri nasıl yapacağını, okunacak dua ve efsunları öğrenerek görünmez kuvvetlerle ilişki kurar.

Yakutlar'da yaşlı Şaman, genç Şaman'ı yüksek bir dağın başına götürerek ona Şaman elbisesi giydirir. Eline bir davul ile atkı sarılı bir söğüt dalı verilir. Adayın sağında 9 erkek, solunda 9 kız çocuk yer alır. Şaman adayını yetiştiren hoca da merasim elbisesini giymiş olarak adayın arkasında durur ve bazı dualar okur. Genç Şaman okunan yemin duasını tekrarlayarak; yoksullara, düşkünlere yardım edeceğine, yüksek dağların zirvelerinde yaşayan ruhlara saygı gösterip hizmet edeceğine söz verir.

Bu ruhların en büyüğü olarak Sustuganah ulu Toyun olduğu kabul edilir. Bu ruhun çok geniş bir ailesi olduğu kabul edilir. Bunların bir kısmı insanlara kötülük, hastalık getiren, çoğu dişi olan ruhlardır. Her ruha sunulacak kurban hayvan, başka çeşit ve renkte olur. Kimine; siyah aygır, kızıl, alaca at, kimine siyah inek, kimine alnı kara benekli ak inek vs. kurban edilir.

Ayrıca Şamanlığın genetik olup anadan kıza ve babadan oğula geçtiğine inanılır. Hatta soyun anneden ve babadan evlada değil, akrabadan akrabaya geçtiği de gözlenmiştir.

Şaman olma yaşı genel olarak 6 ila 50 yaş arasıdır. Ama esas olarak 20 yaşta Şaman olmak isteyenler çoğunluğu oluştururlar. Şaman olma yaşının daha çok cinsel olgunlaşma dönemine rastladığı söylenir. Olağandışı durumlarda daha büyük yaşlarda görülebilir.

Bayatlar'da Şaman adayı törenden önce bağlı bulunduğu oymağı komşularından birisi ile birlikte dolaşır ve sadaka (lokma) toplar. Tören için gelen halk bir ormanda toplanır. Törende davul yerine kayın ağacının gövdesinden oyularak yapılan iki asa çıkarılır. Tören yerinde ateş yakılır. Yaşlılar toplulukta yer aldıktan sonra bunlardan bir tanesi Şaman adayının atası olur. İkisi duaları birlikte okurlar. Tören dokuz gün sürer. Kurban olarak koyun ve tay kesilir, etleri pişirilerek yenir. Genç kızlarla er-

kekler dans ederler. Dokuzuncu gün bir keçe üstüne oturtulan Şaman adayının keçesi havaya kaldırılarak Şaman töreni sonuçlanmış olur ve aday kişi de Şaman ilan edilir.

Altaylar'da ise Şamanlar ikiye ayrılır. Birincilere; ak Şaman, ikincilere ise, kara Şamanlar denir. Ak Şamanlar gökyüzüne ve aydınlık âleminin tanrısı Ülgen'e Şamanlık ederler. Kara Şamanlar ise, yeraltındaki kötü ruhların temsilcisi Tanrı Erlik ve ona bağlı kötü ruhlar için tören yaparlar. Bu iki Şamanın giysileri de birbirinden farklıdır. Ak Şamanlar sade ve gösterişsiz giysiler giyerken, kara Şamanlar karamsar ve mistik bir görünüm ifade ederler. Kara Şamanlar'ın sayısı ak Şamanlar'dan daha azdır.

Buryat Şamanları'nın da ikiye ayrıldığı görülüyor. Ak Şaman iyi Tanrılara tapar, onların aracılığı ile insanlara iyilik yapar. Kara Şaman ise kötü ruhlara tapar onlara kurban adak keserek insanlara kötülük yapmaya çalışır. Buryatlar'da ak Şamanların elbisesi beyaz, kara Şamanlar'ın ise mavi renktedir. Ak şaman vefat edince cesedi yakılır, külleri beyaz renkli kumaştan yapılmış torbaya konulur ve saklanır. Kara Şaman'ın külleri ise siyah kumaştan yapılmış bir torbaya konur.

Sonuçta yöresel farklılıklara karşın her Şaman adayı aynı zamanda belli bir eğitimden geçmek zorundadır. Genellikle her Şaman adayı yöresel değişikliklere karşın bir ustanın yanında eğitim görür. Şamanizm'in anadan kıza veya babadan oğula geçtiği yerlerde de aday, usta bir Şaman'ın yanında eğitim görür. Her isteyen Şaman olamaz. Şaman olma belirtilerinin genetik olduğu kabul edilmektedir. Bu belirtilerin bulunduğu varsayılan adaylar Şaman olabilmek için teorik ve pratik birçok şey öğrenmek durumundadırlar. Bu öğrenme süreci genellikle yaşlı bir Şaman'ın yanında uzun süre kalarak ondan meslek sırlarını, trans durumuna geçme yollarını, duaları, ilahileri, büyü formüllerini vb. öğrenme şeklinde gerçekleşmektedir.

Örneğin, Altaylılar Şaman olmak için ön belirtileri gösteren

ve Şaman olmak isteyen kişiyi önce vazgeçirmeye çalışırlar. Fakat aday Şaman olmakta direnirse o zaman onu eğitmek için yaşlı bir bilge Şaman'ın yanına verilir. Usta Şaman onu, Şaman olması için gerekli her türlü bilgi ve özellik ile donatmaya çalışır. Hazır olduğuna, yetiştiğine kanaat getirince de adayın yakınlarının da bulunduğu bir törenle eline Şaman olduğunu gösteren asası verilir ve Şaman olması resmileşmiş olur. Öğretim ve eğitim süreleri yörelere göre değişiktir. Bu, üyesi bulunduğu toplumun gelenekleri, Şaman adayının ve ustasının yeteneği vb. gibi nedenlere bağlıdır. Bu süre ortalama 3-5 yıldır. Hatta zaman zaman bu eğitim süresinin 10 yılı bulduğu da olur.

Şaman adayı hocasından, cinlerin çeşitlerini, dillerini, transa geçme yeteneğini, düşman büyülerini uzaklaştırma tekniklerini, davulun ve diğer törenlerde kullanılan rituel araçların kullanımını vs. öğrenir. Törenle Şamanlığı onaylanan adaya verilen en önemli iki araç Şaman davulu ve Şaman giysisidir. Usta, çırağına her şeyi öğretir. Ama onun asıl ustası, kendisinde varlığına inanılan koruyucu cinidir.

ÖLÜP DİRİLME

Şaman hastalığı adı da verilen "mistik parçalanma" ise Şamanizm'de "ölme dirilme" şeklinde olmaktadır. Şaman adaylarının öğrenimleri sırasında olan transa geçme (kendini kaybetme) olarak görülen olgu mistik bir karakterde olup çoğu ilkel toplumlarda görülen geleneksel ve dinsel törenlerdir.

Bu ruh halini bir araştırmacı şöyle anlatıyor: "Şaman adayı üç, dört yıl ruhsal bir hastalığa yakalanır. Bu sırada aday bir yerde yatar ve bedeni parça parça kesilir. Kesilen vücut parçaları ve akan kanın tıpkı kurban eti ve kanı gibi hastalık ve ölüm hallerine uğurlu geleceğine inanılır. Bedenin kesilişi sırasında ise Şaman hiç kıpırdamaz. Sanki kesilen beden onun değilmiş gibi davranır."

A. Fridrich-C. Budruss'un "Sibirya'da Şaman Hikâyeleri" adlı eserinde konu ile ilgili şu örneğe de yer verilmektedir. "Metrane adlı bir kadın Şaman şöyle anlatıyor: "Önce başımı kesip çadırın kereveti üstüne koydular. Sonra kemik sırasına göre, bedenimi parçalara ayırdılar. Kesip ayırdıkları her et parçasını dokuz kazık üstüne gerdiler. Arkasından hepsi bir araya gelip etleri yemeğe başladılar. Derken danalara hastalık getiren cüce bir cin ahırın orta direğinden çıktı ve öteki cinlerin yediklerinden arta kalan kemikleri toplayarak az önce soyulmuş taze kayın ağacı kovuklarının üstüne koydu. Bundan sonra canım yeniden bedenimin içine girdi. Ben de ayağa kalktım."

Bu "ölüp dirilme" motifi yaşanırken Şaman adayı baygınlığa benzer bir durumda tenha bir yerde yatmakta ve çevresinde olup biteni, daha doğrusu doğaüstü yaratıkların kendi vücudunda gerçekleştirdikleri operasyonu gözlemektedir. Bu olay kimi zaman hayvanlarla ilişkili olarak da görülmektedir. Örneğin; Şaman adayı transa geçince denizden çıkan bir deniz hayvanı tarafından yenip yutulmakta, ardından sadece iskelet kemikleri kalabilmektedir. Ama sonra Şaman adayı yeniden uykudan uyanıp eski haline dönebilmektedir.

Bu duruma; Anadolu'da Şamanizm'in izi olarak, Anadolu evliyalarının, erenlerinin kurbanlık hayvanlar ile ilişkisinde benzer şekilde, menkıbelerde sık sık rastlanmaktadır.

ŞAMAN'IN GİYSİSİ

Şamanlar dinsel törenlerde kendilerine özgü bir giysi giyerler. Kuzey Asya'da Şaman giysisi bir kült aracı gibi kullanılmaktadır. Giysilerin üstünde çeşitli şekiller ve resimler bulunur. Bu şekillerin önemine inanılır. Örneğin, Şaman giysisinin üstünde kuş resmi varsa Şaman'ın kuş yardımı ile öte dünyaya uçabileceğine inanılmaktadır.

Giysilerdeki bu resimlerin kökeni hakkında değişik görüş-

ler bulunuyor. Kimi araştırıcılar bu şekilleri totemizme bağlarken, kimileri de bu giysilerin bir zamanlar insanları korkutmak amacıyla maske olarak kullanıldığını, zamanla giysiye dönüştüğünü ifade etmektedirler.

Şaman giysisi kutsaldır. Birtakım yasakları vardır. Bu bakımdan herkesin ulaşabildiği, el altında sayılan yerlerde bulunmaz. Çadırın veya kulübenin özel bir yerinde muhafaza edilir. Şamanlar'da giysi, davul ve cin figürleri, çocuk ve kadınlar el sürmesin diye özenle korunmaktadır. Aksi halde bunların sihirlerinin, güç ve kudret veren özelliklerinin kaybolacağına inanılır.

Şaman ölünce veya yaşlılık, hastalık nedeni ile Şamanlığı bırakınca, giysisi, davulu, diğer kült araçları ya ölü ile birlikte mezara konur veya ormandaki bir ağacın üstüne asılarak terk edilir.

Şaman giysilerindeki resimler genellikle bilinen hayvanları sembolize etmektedir. Bunlar yaşayan hayvan olduğu gibi masal, mitoloji hayvanı da olabilir ve Şaman'ın koruyucu hayvanı olarak kabul edilir. Bu hayvanlar kuş, ren geyiği, ayı olabilmektedir. Giysi hangi hayvanı sembolize ediyorsa giysi üstüne o hayvanın tüyleri, boynuzları, kemikleri vs. takı olarak takılır. Örneğin; Karyaklar'da, Çukçiler'de, Samoyetler'de Şaman giysileri sade iken, Tunguzlar'da Şaman giysisinde; hırka göğüslük, başörtü, eldiven vs. gibi kısımlar bulunur ve daha süslüdür.

Sibirya'da Şamanlar törenlerde özel bir elbise giyerler. Fakat Şamanizm'e inanan çoğu toplumlarda takım halinde Şaman giysisine rastlanmıyor. Birçok yerde Şaman günlük giysisi ile ibadet yapar. Altay Türkleri'nde Şaman sadece bir davul ile Şamanlık yaparmış. Törenlere elde davul ile gidermiş. Giysiler zamanla sadeleşmiş ve normal giysiye dönüşmüş.

Ayin sırasında mutlaka farklı bir giysi giymesi şart olan halklarda da bu kural zayıflamıştır. Cübbe ve başlık en uzun korunan giysiler arasındadır.

Araştırmacı **Anohin**; Altaylılar'daki cübbenin sonradan başka halklardan alındığına inanmaktadır. Ona göre; Ülgen ile dağ ve yer ruhlarının aralarında olduğu gibi ruhlara ayin yapanlar Şaman cübbesini giymezler. Ama yeraltındaki Erlik ve ona bağlı kötü ruhlar için yapılan ayinlerde cübbe giymek şarttır. Şaman bu cübbeyi kendi isteğine bağlı olarak değil, ruhların istediği şekilde yapmak zorundadır.

Şaman elbisesi şu parçalardan oluşmaktadır: 1) Cübbe veya hırkaya benzeyen bir üstlük, 2) Serpuş, 3) Göğüslük, 4) Eldiven, 5) Yüksek ökçeli ayakkabı.

Altaylılar'ın bir kısmında Şaman elbisesinin bütünü kuş veya başka bir hayvanı temsil etmektedir. Elbise üstünde ise puhu kuşu tüyleri, katır boncuğu, madeni boncuk, dizi dizi boncuklar vs. bulunur. Bugün nerede ise sadece cübbesi ile başlığı gelenekte kalan Şaman (Kam) elbiseyi giyince bir puhu kuşunu andırmaktadır.

Altaylılar'da Şaman'ın giysisinde bundan başka şu özellikler görülür: Şaman ruhları kovmak için elbisesinin kollarına, sırtına küçük zil ve çıngıraklar takar. Cübbenin kollarının alt kısmına beşi solda dördü sağda bakır çıngıraklar asılıdır. Cübbenin arka kısmında iki, üç dizi halinde sıralanmış 20 veya 70 çıngırak bulunur. Çıkan metalik seslerin ruhları ürküttüğü düşünülür. Çıngırakların üst sırasında ise dokuz küçük yay bulunur. Bunlar da kötü ruhlara karşı silah vazifesi görürler. Ayrıca sırta serpiştirilmiş yıldızları temsil eden madeni parçacıklar vardır. Bu kısımda sıra sıra dizili katır boncuklarının kötü ruhları uzaklaştıracağına inanılır. Cübbenin omuz kısmında ise, güneş ile ayı temsil eden iki büyük madeni levha göze çarpar. Cübbenin omuz başı ile dirsek ve bilek hizasına gelen yerlere vaşak kürkü dikilir. Cübbede mitolojik birtakım şekiller de bulunur. Sırt kısmında yakanın altından dokuz bebek sarkar. Bunlar Tanrı Ülgen'in kızlarını sembolize ederler.

Cübbenin bir yanında ise, "yutpa" adlı yeraltı canavarını

temsil eden siyah kumaştan yapılmış bir şerit vardır. Sarkan şerit çatal kuyruklu, dört ayaklı, ağzı açık yılana benzer. Şaman'ı kötü ruhlardan korur. Cübbenin diğer yanında ise "arba" adı verilen yeraltı Tanrısı Erlik'in ülkesindeki denizde yaşadığına inanılan bir canavar resmi bulunur.

Cübbede bunlardan başka çeşitli ruhları temsil ettiklerine inanılan; sincap, ağaçkakan ve kartal tüyleri, kartal pençeleri, ayı ayakları vs. bulunur. Omuzlarda sekiz demet halinde bulunan tüyler dinsel tören sırasında Şaman ile kurbanı gökyüzüne taşıyan kartal veya şahini sembolize eder.

Bir Şaman cübbesi 60 esas parçadan oluşur. Diğer yardımcı parçalar ile bu sayı 600'ü bulmaktadır. Cübbeyi Şaman'ın evinde kadınlar diker. Cübbe özel itina ve temizlik anlayışı içinde dikilir. Şaman bu cübbeyi büyük bir kalabalık öünde yapılan tören ile giyer. Ruhlar bu törende cübbe üstünde bazı değişiklikler isterlerse bu değişiklikler derhal yerine getirilir. Erkek Şamanlar'ın cübbesi ile kadın Şamanlar'ın cübbesi arasında fark yoktur. Kadınlarınki genellikle daha süslüdür. Şaman'ın belinde kırmızı renkli bir kuşak bulunur. Cübbenin maliyeti oldukça pahalıdır. Fakir Şamanlar bu cübbeyi elde etmede zorluk çekerler.

Şaman'ın başlığı iki çeşittir. Biri cübbe ile diğeri günlük giysi ile giyilebilir. Cübbe ile giyileni biraz daha süslüdür, buna "kuş pörük" de denilir. Bazı araştırmacılara göre, Şaman giysisi kötü ruhlara karşı onu bir maske gibi korur. Örneğin bazı yörelerde Şaman'ın puhu kuşu kılığına girmesi, bu kuşun kötü ruhları kaçıracağına inanıldığındandır. Sibirya'da Şaman'ın boynuz takması da aynı amaca yönelik bir uygulamadır.

ŞAMAN DAVULU

Yeryüzündeki din adamlarının özel giysi taşımasının tarihi çok eski çağlara dayanır. Şamanizm'in din adamları olan Şamanlar'ın da kendine mahsus giysileri olduğu biliniyor. Üstelik

bu giysilerin ayin sırasında ne denli önemli olduğunu da daha önce ifade etmeye çalıştım. Cübbesiz Şamanlar'ın kötü ruhlar karşısında etkisiz kaldığına inanıldığı için her Şaman ne edip edip pahalıya mal olsa da kendisine mutlaka bir cübbe yapar. Şamanlar için giysiden sonra en önemli parça ise **"Şaman davulu"**dur.

Şaman, cübbesini olduğu gibi davulunu da kendi isteğine uygun olarak değil, hizmetinde bulunduğu ruhun istemleri doğrultusunda yaptırır. Giysi ve davulun özellikleri, biçimi ve diğer ayrıntıları kendi ruhu tarafından tanımlanır. Ruhun istemlerinden en küçük bir parça dahi eksik olursa, giysi ve davul ayin yapmada kullanılamaz.

Dinsel tören yapmak için gerekli olan nesnelerden biri de davuldur. Davulun Şaman ayinlerinde çok eski zamanlardan beri kullanıldığı varsayılır. Eski Yenisey Kırgızları'nın Şaman ayinlerinde saz (bağlama) çaldıklarını XI. yüzyıl tarihçilerinden Gardizi yazmaktadır. Bugünkü Kırgız Kazak Baksıları ayinlerinde kopuz kullanırlarmış. Eski Oğuzlar'da İslam'dan sonra Şamanizm geleneğini sürdüren ozanlar ayinlerinde kopuzu kullanmışlar, kopuzu kutsal saymışlardır. Hatta kopuz üstüne yemin ettiklerini, dua ettiklerini, kutsadıklarını Dede Korkut'un her hikâyesinde görmek olasıdır.

Şaman davulunun Şaman giysisine göre daha eski olduğu varsayılır. Şaman giysisinin artık görülmediği yerlerde bile Şaman davulu halen kullanılmaktadır. Şaman ayinlerinde davulun yadsınmaz bir önemi bulunuyor. Şaman davulu çoğunlukla tahta bir kasnağa geçirilmiş bir deriden oluşmaktadır. Davulun bir yüzü deri ile kaplıyken diğer yüzü boştur.

Şaman giysisi nasıl ki doğaüstü varlıkların, koruyucu cinlerin vs. görünür temsilcisiyse, Şaman davulu da doğaüstü güçlerin, cinlerin bulunduğu canlı bir nesne gibidir.

Bazı bölgelerde Şamanlar, yeraltına ya da gökyüzüne yaptıkları yolculuklarda binek hayvanı gibi davullarına binerek yol-

culuklarını yapmaktadırlar. Bu tasarıma göre, davul derisinin üstünde birtakım kozmik resimler çizilmektedir. Bu resimlerin dinsel ve büyüsel anlamları da vardır. Örneğin; davul üstündeki ağaç motifi, "dünya ağacı"nı; merdiven, gökyüzüne tırmanmada kolaylık sağlamayı; atlar, uzun mesafeleri almada yardımcı olmayı vs. sembolize etmektedirler.

Şaman'ın ayin sırasında elinde bulundurduğu önemli araçlardan birisi de davuldur. Davul tokmakları da hem davul çalmada, hem de falcılıkta kullanılır.

Cübbe gibi davul da Şaman'ın Şamanlığa başlamasından hemen sonra ata ruhlarını verdiği ilhama göre yapılır. Erkek ve kadın Şamanlar'ın davulları arasında bir fark yoktur. Fakat çocuk Şamanlar'ın davulları daha küçüktür. Davulun ağacı kayın veya sedir ağacından yapılır. Bu ağacın temiz, zedelenmemiş üstelik meskün yerlerden uzakta elde edilmesi gerekiyor. Ona hiçbir insan elinin değmemiş ve hiçbir hayvanın yaklaşmamış olmasına dikkat edilir. Davulun derisi ise, dağ keçisi veya geyik derisinden yapılır. Seyrek de olsa davul derisinin tay derisinden yapıldığı da görülmüştür.

Davul, ustaları tarafından yapılır. Şaman yeni davula dualar okuyarak, ardıç ağacı tütsüsüne tutar, üstüne kımız serper. Davul Şamanlar'da sadece dinsel törenlerde kullanılır. Davulun derisi herhangi bir nedenle hasar görürse yenilenir. Eski deri ise ormanda bir ağaca asılır. Ama Şaman ölürse davulu da kırılır ve mezarının başına asılır. Her Şaman'ın hayatta biri yedek olmak üzere iki davulu bulunur. Şamanlar'ın hayatları boyunca kullandıkları davul sayısı üç-dokuz arasında değişir.

Şorlar'da davulun yapılması şöyle olur: Yeni Şaman ile birlikte oymağın halkı topluca ormana gider. Burada, Şaman dualar okuyarak ayine başlar. Görkemli bir dinsel tören yapılır. Davulun tüm malzemeleri üç gün boyunca temin edilip bir araya getirilir. Arkasından üstüne resimler, şekiller vs. çizilir.

Genç Şaman davulu koruyucu ruhu olan Mustağ'a (Buz-

dağ) takdim eder. O da oğullarına gösterir. Oğulları ise Mustağ'ın civarındaki diğer yüksek dağlardır. Davul gözden geçirilir ve bununla ne kadar süre tören yapılacağını tesbit ederler.

Daha sonra, Şaman'ın davulu Tanrı Ülgen'in annesi veya karısı (başka bir rivayete göre) Tazı Kan'a (Pazlak Han) sunar. Üç gün sonra da büyük bir törenle davul Tanrı Erlik'e sunulur. Kurban olarak ona içki sunulur. Böylece yeraltı aleminin Tanrısı da davulu muayene edip bununla kaç yıl Şamanlık yapacağını ve kaç kurban sunulacağını bildirir.

Bundan sonra tespit edilen süre dolunca çoğu zaman gerçekten, ya Şaman ölür veya dağlarda, stepte kaybolup gidermiş.

Davulun bulunduğu evde biri ölürse, davulun Tanrı Erlik'in elçisi Aldaçı'nın yardımı ile kirlendiğine ve gücünü kudretini kaybettiğine inanılır. Böyle olunca davulların derisi derhal değiştirilir. Davulla beraber bütün Şaman aksesuarı (manyak, yalama, bayrı, yayık, muhafaza edilen torba) kirlenir. Tedbirli ev sahipleri ve Şamanlar hastanın öleceği anlaşılınca Şaman'a ait eşyaları evden çıkarırlar.

Bazı yörelerde davul Şaman'ın ölümünden sonra ormanda parçalanıp bir ağaca asılır. Şaman'ın ölüsü de bu ağacın altına gömülür. Şaman'ın cenazesi defnedilirken özel bir tören yapılmaz. İlahi okunmaz. Şamanlar'ın mezarları obadan ve yollardan uzak hayvan sürülerinin yaklaşamayacağı tepelerde bulunur. Eğer ölen Şaman'ın vasiyeti varsa akrabaları yeni bir davul yaptırıp evine asabilir. Eski geleneklere göre Şamanlar'ın evinde iki davul bulunurmuş, bunlardan biri dinsel törenlerde kullanılırmış, diğeri ise evde saklanırmış.

Bazı yerlerde Şamanlar davul yerine "yölgö" denilen (küçük yay) alet kullanırlar. "Yölgö" ile ayin yapmak için de koruyucu ruhların izninin alınmış olması gerekiyor. Birçok ayinde sadece "yölgö" kullanan Şamanlar da var. Bunlar daha çok kendi akrabalarının dini törenlerinde kullanırlar.

Bazı halklarda davulun iç kısmında da simgesel işaretler yer alır. Davulun üstüne Şaman'ın emrinde bulunan ruh sayısı kadar çıngırak takılması gibi...

Davulun derisinde bulunan resimlerde; dünyadaki ve gökyüzündeki bazı efsanelerle ilgili semboller yer almaktadır. Ay ve güneş resmi gökkuşağı, fecir ve şafak temsilleri, yıldızlar, Tanrı Ülgen'in kızlarını temsil eden resimler; kuş, geyik, ağaç vs. şekiller de davulun derisinde yer almaktadır. Ayin sırasında Şaman'ın yardımcı ruhlarını davulun iç kısmına topladığına inanılır.

DAVULUN TOKMAĞI

Şaman davulunun tokmağı da tıpkı Şaman cübbesi ve davulu gibi özel öneme sahiptir ve özel tören ile hazırlanır. Yakutlar'da davulun tokmağına "bulaayah", Altaylar'da "orbu" adı verilir. Tokmak kayın ağacından, yahut geyik boynuzundan yapılır. Davula vurulan kısım (tokmak) sesin boğuk çıkmasını sağlamak için samur veya tavşan ayağı derisi ile kaplanır. Bazı halklarda tokmak yerine doğrudan tavşan ayağı kullanıldığı da olur. Tokmağın yüzüne süs olarak halka (üç-dokuz adet) takılır.

Şaman, davulu adeta kamçıladığı için tokmağa kamçı da denir. Şorlar'da tokmak uzun saplı bir kaşığa benzemektedir. Buna beyaz renkli erkek bir tavşanın derisinin geçirildiği de olur. Buylar'da tokmak bazı törenlerde ve ayinlerde davul yerine de kullanılır. Şamanizm'de davulun ruhlar alemine giden Şaman'a eşlik ettiğine inanılır. Yakut efsanelerinde davul "Şaman'ın atı" diye isimlendirilir. Derisi geyik veya maraldan yapılan yerlerde davula maral veya geyik adı verildiği de olmuştur. Efsanelerde Şaman'ın, davulu üstünde yedi kat gökte uçtuğu anlatılır. Şaman'ın giysisinin kötü ruhları uzaklaştırdığı gibi, davulun da sesi ile kötü ruhları korkutmaya yaradığına inanılır.

Bazı yerlerde Şamanlar davul yerine yay kullanmışlardır.

Kırgız Şamanları'nın da davul yerine kobus (kopuz) kullandığı biliniyor. Şaman bir müddet çalıp söyledikten sonra coşku ile asasını sallayarak oynamaya başlarmış. İki Şaman aynı anda Şamanlık yaptığı zaman biri çalar, diğeri asası ile oynarmış. Davulu bulunmayan Şaman dinsel tören sırasında asa kullanırmış.

Davul dünyada Şaman'ın taşıtı görevini görür. Davul karada at, tokmak kamçıdır. Sularda ise kayık, tokmak kürektir. Göklere çıkılırken de binilecek kuş olduğuna inanılır.

Davulun derisi yırtılırsa bir tür tutkal ile yapıştırılır. Davul üstüne bir nedenle ateş düşer ve yanarsa, bu kötüye alamettir. En küçük bir deri bile olsa çıkarılıp yeni deri konur. Eski deri ormana götürülüp bırakılır.

Doğu Türkistan Şamanları'nın ve Altay Şamanları'nın davul yerine def ve dombak kullandığı söylenir. Ayin sırasında ise; def Şaman'ın arkadaşı tarafından çalınırken, dombak Şaman tarafından çalınırmış. Bazı Şamanlar ise, ravap (rübab) denilen üç telli bir bağlama ile ayin yaparlarmış.

YARDIMCI RUHLAR

Şamanizm'de en önemli olgu, ayin sırasında Şaman'ın amacına ulaşmak için ona yardımcı olan **ruhların gücü** ve desteğidir. Şaman, yapmak istediği iş için yardımcı ruhlarını ne kadar başarılı seferber edebilirse, işini o derece başarmış olur. Şamanizm'de bu yardımcı ruhlar önemli unsurlardır. En güçlü Şaman demek; en güçlü yardımcı ruhlara sahip olan Şaman demektir. Şaman'ın büyüklüğü, gücü, kudreti yardımcı ruhlarının çokluğu ve gücü kudreti ile doğru orantılıdır.

Yardımcı ruhun Şaman'a yardımı değişik şekillerde yorumlanır. Bazen yardımcı ruh, dinsel tören sırasında Şaman'ın içine girerek onun şuuruna hakim olup kişiliğini değiştirebilirmiş. Bazı Şamanlar'ın tören sırasında; kurt, boğa, ayı, karabatak şekli-

ne girip ruhen başka dünyalara gitmelerinin bu şekilde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Tek başına yaradılış özellikleri itibariyle Şaman'ın bunları başarması imkansızmış. Bu ancak yardımcı ruhların yardımı ile gerçekleşirmiş. Bu ruhlar ise ayı, kurt, geyik, kartal, baykuş vs. gibi hayvan görünümünde karşımıza çıkarmış.

Bunlardan başka, ölülerin, ailenin vefat etmiş büyüklerinin, ölmüş kudretli Şamanlar'ın, ocak, orman, yer, su gibi yardımcı ruhların da Şaman'a ayin sırasında yardımcı olduğu kabul edilir. Örneğin Altaylılar'da, ölmüş Şamanlar'ın ruhları başta olmak üzere ölü ruhlarından oluşan yardımcı ve koruyucu ruhlar çoğaldıkça, boy veya oymağın ölmüş olan cedlerinin en büyüğünün ruhunun bu ruhların başına geçeceğine inanılır. Bu ruh Şaman'a yol gösterir, güç ve kuvvet verir.

Kuş biçiminde düşünülen yardımcı ruhlar Şaman'ın gökyüzüne yolculuğunda yardımcı olurken, karabatak kuşu da Şaman'ın yeraltında kötü ruhlara yolculuğunda yardımcı olur.

Şaman'ın kudretli ve kuvvetli olanı, başkasına ait olan ruhları da eline geçirebilendir. Büyük Şamanlar'ın 10 civarında, küçük Şamanlar'ın da iki civarında yardımcı ruhu olurmuş. Yakutlar'da yardımcı ruhların başında olana "ana hayvan" (iye kıl) adı verilir. Ölmüş Şaman'a ait olan bu ruha "emeget" adı da verilir. Ana hayvan veya emegete Şaman'ın eşi veya hayvanda oluşmuş şekli olarak da bakılır. Şaman ayin sırasında bu ruhlardan yardım görür. Onun hayatı bu ruhlarla sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. Ana hayvanın (iye kıl) ölümü halinde, Şaman'ın da hayatının sona erdiğine inanılır.

Ayinler Şaman'ın tüm yardımcı ruhları geldikten sonra başlar. Bunlardan önce, küçük, hareketli ama güçlü olmayan ruhlar çağrılır. Yakutlar'da Şaman önce kuş ruhlarını çağırır. İkinci aşamada daha güçlü, kudretli ruhlar gelir. Sonra da Şaman'ın ruhunun eşi "emeget" gelir.

Ayinlerin çeşitlerine göre yardımcı ruhların Şaman'a karşı

yardımları da değişir. Normal zamanlarda ayinlerde yardımcı ruhlar Şaman'ı aydınlatarak ve gelecekten haber vererek yardımcı olurlar. Bu sırada yardımcı ruhlarla Şaman arasında heyecanlı bir iletişim olur. Ruh ya doğrudan Şaman'ın içine girer, onun sırlarına vakıf olarak toplumun karşısına çıkar, yardımcı ruhlar Şaman'ı aydınlatarak ve gelecekten haber vererek yardımcı olurlar. Bu sırada yardımcı ruhlarla Şaman arasında heyecanlı bir iletişim olur. Ruh ya doğrudan Şaman'ın içine girer, onun sırlarına vakıf olarak toplumun karşısına çıkar veya yardımcı bir kişi olarak konuşur. Bazen Şaman'ın iç sesi olarak karnından konuşarak yardımcı ruhun sesini verdiği de olur. Bazen de sessizce gelip Şaman'a ilham verirler.

Araştırmacı Şirokogorov'un gözlemlerine göre; Tunguzlarda Şaman kendi içine giren ruha göre yeni özellikler kazanır. Örneğin çevik bir ruh ihtiyar bir şamanı genç birisi gibi hareketli yapar. Eğer Şaman'ın içine giren ruh ateşten etkilenmeyen cinsten ise, Şaman kor haline gelmiş kömürün üstünde rahatça yürür. Kızgın demirleri tutar. Yanan ateşi ağzına sokar. Acı duymayan başka bir ruh yardımıyla ise, kendine hiç zarar vermeden keskin bir bıçağı vücudunun herhangi bir yerine saplayabilir.

Şamanlar'ın bu özellikleri ile, ateş ile ilgili kerametlerinden söz edilen Anadolu'daki Alevi dedelerine, Rıfai dervişlerine, Hint fakirlerine benzediklerini ifade etmek mümkün. Bazı Şaman halklarda ise, hastalık getiren ruhu kovmak için Şaman yardımcı ruhlarından faydalanarak bu işi gerçekleştirir. Bu durumlarda yardımcı ruhun hastalık getiren ruh ile mücadele edip onu kaçırması gerekir.

HASTALARIN TEDAVİSİ

Şaman'ın genellikle kehanette bulunduğu, büyü ve efsun yaptığı, kurban kesmek gibi işler için gerekli olduğu şeklinde bir önyargı vardır. Halbuki bu işleri Şaman olmayan kişiler de ya-

par. Şaman ise bulunduğu toplumda; bazı sorunları ruhlarla temasa geçerek çözmeye çalışır. Böyle zamanlarda ise ya Şaman'ın ruhu bedeninden ayrılarak başka dünyaya gider veya ruhlar Şaman'ın içine girerek ona yardımcı olarak onun ağzından konuşurlar.

Şamanlar'ın iki çeşit görevinden söz edilir. Bunlardan birisi, hastaları iyileştirmek, onları tedavi etmek. İkincisi ise, ölenlerin ruhlarını öte dünyaya yolcu etmek. Bu genel iki özelliği dışında; Şamanlar'ın büyü yapmak, yağmur yağdırmak, fala bakmak vb. uğraşlarından söz edilmektedir.

Ayrıca tüm bu uğraşları dışında Şaman bulunduğu toplumda yaşayan bir insandır. Öteki insanlar gibi güncel problemler onun için de geçerlidir. Diğer insanlar gibi o da toplumda gündelik hayatını yaşar. Geçimini sağlamak için çalışır, ailesi ile akrabaları ile olan sorunları birlikte yaşar.

Şamanlar'ın bir doktor gibi olabilmesinin nedeni ise, hastalık dolayısı ile; devlerin, cinlerin, kötü ruhların vs. hastanın ruhunu alıp götürdüğü inancında olmalarına dayanmaktadır. Sonra bazı cinlerin insanların içine girerek onları hasta ettiği inancı Şaman'ı görev başına çağırmaktadır. Şaman ise; değişik ruhsal yapısı, aldığı eğitim ve öğretim ile bu iş için Tanrılar ve ruhlar dünyası tarafından seçilmiş olan özellikleri ile iyi ve kötü cinlerle ilişkisi olması nedeni ile toplumda bir işlev sahibidir.

Şaman, çeşitli nedenlerle, terk etmesi ile bedenin dengesini bozan ruhu bularak onu hastanın bedenine geri döndürmeye çalışır. Veya hastalığa neden olan bir cin söz konusu ise, o cini hastadan uzaklaştırmaya çalışır. Bu işleri gerçekleştirmek için Şaman yoğunlaşmış duygularla transa geçer ve doğaüstü olduğu kabul edilen varlıklarla ilişkiye girer.

Tunguzlar'da hastayı tedavi şu evrelerden geçer: Şaman önce kendi koruyucu cinine başvurur. Bu cinin Şaman'ın kendi içinde olduğuna inanılır. Bu cinin yardımı ile hastalığın nedenini bulmaya çalışır. Hastalık nedeni ile hastadan uzaklaşan ruhun

kaldığı yeri öğrenmeye çalışır. Daha sonra Şaman kendisine yardım edecek yardımcı cinleri çağırarak hastanın kaçan ruhunu getirmeye çalışır. Hastanın uzaklaşmış ruhunun bedene dönmesini sağlamaya çalışır. Böylece hasta normal haline dönmüş olur.

Hastanın tedavisi için çağrılan Şaman görkemli giysisini giydikten sonra yardımcı cinlerini çağırır. Hastanın yanına yaklaşan Şaman, elinde davulu ile hem ağzından sözcüklerle nefesler okur, hem de davulunu çalarak dans etmeye başlar. Bu hareketleri sürekli yaparak transa geçen Şaman insanları korkutan, şaşırtan hareketler de yaparak hastayı ve çevresini yaptıkları ile etkilemektedir.

Araştırmacı Ohlmarks, Şaman'ın hastasını iyileştirme sürecini şöyle anlatıyor: Hasta için çağrılan Şaman konutun en iyi yerine buyur edilir. Şaman saçlarını çözüp dağıtır ve hıçkırmaya başlar, giysilerini giyip süslerini takar... Çubuğunu doldurduğu tütünden çekmeye başlar... Giderek sararır; titremesi ve hıçkırığı giderek artar. Çadırın ortasına bir at postu serilir. Şaman biraz su içtikten sonra, çadırın ortasına gidip dört rüzgar yönüne doğru eğilip, ağzındaki suyu dört bir yana serper. Bu sırada hiç kimseden ses çıkmamaktadır. Ocağa beyaz at kılları atılır. Ateş söndürülür... Güneye yönelen Şaman, davulunu bir kalkan gibi tutar, bir şeyler mırıldanır ve hıçkırır. Kesin bir sessizliğin egemen olduğu sırada gürültücü bir biçimde geğirir. Çadırın bir yerinden ya bir atmaca, ya da bir martı çığlıklar atmaya başlar. Derken ortalığa yine bir sessizlik çöker.

Sonra Şaman yavaş yavaş davulunu çalmaya başlar. Tıpkı bir sivrisinek gibi sesler çıkaran davulun sesi giderek güçlenir. Bir gök gürültüsü halini alır... Buna uygun olarak kuşlar, atmacalar bağırmaya başlar. Davulun vuruşları iyice artar, zil ve çan sesleri birbirine karışır. Adeta bir su çağlayanı sesi oluşur. Birden her şey susar. Yeniden davuldan sivrisinek vızıltısına benzer sesler çıkar ve gürültü gittikçe artar. Bu biçimde sürüp giden gürültü sırasında Şaman büyüsel şarkılar söyler; "yerin kudretli

öküzünü", "Stepin beyaz atını", "ateş cinini" vb. çağırır. Şaman şarkı söyleyerek yardımcı cini ile diğer koruyucu cinlerin yanına gelmelerini rica eder. Onlardan yardım ister. Onlara birtakım sorular sorar ve karşılıklar alır. Sorduğu soruları da kendisi cevaplandırır.

Böylece çağrılan cinler gelmiş olurlar. Onların birden ortaya çıkışından, korkunç bakışlarından korkan ve çarpılan Şaman yere düşer. Kendi koruyucu cini Şamanın içine girdiği zaman, Şaman yeniden kendine gelip doğrulur ve oynamaya, sıçramaya başlar. Hareketleri gittikçe çabuklaşır. Onu tutmak isteyenler büyük çaba harcarlar. Şaman, bir deli gibi oynar da oynar. Sonra sakinleşerek yumuşak bir ilahi çalar ve söyler... Sonunda ne bilmek istemişse hepsini bilmiş olur. Hastalığın nedenini bulmuştur. Sonra da cinlerden hastalığı tedavi için kendine yardım edeceklerine dair söz aldığını söyler. Ve birden canhıraş bir feryat yükselir. Böylece hastalığın nedeni olan cini uzaklaştırmış olur. Hastanın ağrıyan, sızlayan yerini emmeye başlar. Bu arada kutsal cinler için nasıl bir kurban verileceği de öğrenilir.

Sonuçta, hastalığın nedeni uzaklaşmış, kurban kabul edilmiş ve dua duyulmuş olur.

Şamanlar'ın uyguladıkları hastaları tedavi yöntemleri iklim koşulları ile ekolojik ve ekonomik şartlara bağlı olarak da farklılıklar gösterebilir.

Alman etnolog Th. Koch-Grünberg, Güney Amerika'nın kuzeybatısında Taulipanglar'da bir Şaman'ın hastayı tedavi sürecini şöyle anlatıyor: "Tedavi edilecek hasta karanlık bir kulübede yatmaktadır. Hayvan biçiminde bir iskemlenin üstüne oturmuş Şaman, hastanın yakınındadır. Şaman'ın sol elinde yeşil dallardan yapılmış bir demet bulunur. Elindeki dal demetini kulübenin tabanına vurarak söylediği şarkıya tempo tutmaktadır. Uzun bir sigaradan çektiği dumanları hastanın bedeninde şikayet ettiği yerlere doğru üfler. Narkotik yerine geçen tütünü gargara yaparcasına yudumlamaktadır. Böylece ruhun bedenden

ayrılıp yükseklere çıkmasını sağlamaya çalışmaktadır. Şaman bir dağ başında toplanmış cinlerden kendine yardım edecek ölmüş Şaman'ın cinini alıp gelmektedir.

Yukarıdan inen cin adeta Şaman'ın karnından konuşmaktadır. Şaman cinin köpeğini de birlikte getirmiştir. Çünkü odadan görünmez bir köpek hırıltısı sesi gelmektedir. Oda içinde toplanmış cinlerden; "Hayvanların efendisi" olan cinle "Şu anası" cini de vardır. Cinler sadece Şaman'la değil birbirleri ile odadakilerle konuşmakta, sorulara cevap vermekte, gelecek hakkında bilgi vermektedirler. Böylece hastayı kötü ruhlar terketmekte ve hasta iyileşmektedir.

Sibirya'da ise Şaman'ı şu işler için çağırırlar: 1) Ölü ruhunu öbür dünyaya göndermek için, 2) Herhangi bir nedenle yersiz, yurtsuz kalan ruhu bir yere yerleştirmek için, 3) Av sırasında şanssızlığı gidermek için, 4) Ağır hastaları tedavi etmek için.

Avcılıkta şansın iyi gitmesi için Şaman'ın yardımcı ruhlarının yararına inanılır. Altaylar'da; sıtma, çiçek hastalığı, frengi gibi bazı hastalıkları Şamanın tedavi ettiğine inanırlar. Şaman, hastalığı hangi kötü ruhun yaptığını ortaya çıkarır ve ne şekilde uzaklaştırılması gerektiğini bilir. Böylece hasta tedavi olur.

Hastalık bir veya birkaç kötü ruhun insan bedenine girmesi ile olur, bunun giderilmesi ise; Şaman'ın ayin sırasında büyük bir güç harcayarak bunları hastadan uzaklaştırması ile gerçekleşir. Hatta bu sırada Şaman'ın düşüp bayıldığı da olur.

Altay Türkleri'nde Şaman, Tanrı Ülgen'e kurban sunmak için göğe çıkar. Bu yolculuk üç gün sürer. Tören yeri tenha bir ormanda kurulan çadırdır. Şaman önce sürüden kurbanlık bir at seçer. Kurbanı göğün dokuz katına çıkarınca Tanrı Ülgen'e sunar. Beğenilirse kurban kesilir, ayin devam eder. Üçüncü günün sonunda akşam yapılan törende içki içilerek tören sona erer.

Şamanlar genellikle fakir kimselerdir. Emekleri ile geçinirler. Yaptıkları ağır işlere nazaran bu hizmetleri karşılığı ya hiç para almazlar veya çok sembolik bir karşılık alırlar. Zaten Şa-

man'ın amacı zengin olmak değildir. Bu Şamanizm'in ruhuna da aykırıdır. Şaman'ın amacı, mensup olduğu toplumun hizmetlerini hayır için yapmaktır. Onu mutlu eden en sıkıntılı günlerinde halkına yardım etmektir. Bu ise tamamen gönüllü ve asla karşılık beklenilerek yapılan bir hizmet değildir.

Şamanlar'ın önemli kabul edilen işlevlerinden birinin de ölenlerin ruhlarının öbür dünyaya gidişlerinde onlara eşlik etmek olduğunu belirtmiştik. İnanışa göre, öbür dünyanın yolu türlü engebelerle doludur. Ölümün ruhu bu tehlikeleri tek başına atlatamayacağı için, Şaman'ın ona yol göstermesi gerekiyor. Çünkü Şaman doğaüstü varlıklarla ilişkilidir. Kim ölüsünün evin çevresinde dolanıp durmasını istemiyorsa, hemen bir Şaman çağırır. Şaman ise bu hizmetinin karşılığı olarak ölünün geri kalan eşyalarından hediye kabul eder.

Ölüler dünyasına ölüyü götürmeye gelen Şaman giysilerini giyer. Kendisini çağıranlarla birlikte törenin yapılacağı ölü evine gelir. Ölü sahipleri Şaman'ı dizlerine kapanarak karşılarlar ve ona pirinç rakısı sunarlar. Evde ölünün elbiselerinden yapılmış bir modeli, yanında da ölenin koruyucu cininin ağaçtan yapılmış bir figürü vardır.

Ailenin büyüğü gelenlere küçük çanak içinde ikinci kez içki sunar. Konuklar ölüye saygıdan içkileri yere dökerler. Şaman davulunu alır. Konukları selamlamak için ağırdan bir türkü ile törene başlar. Çocukların çadırı terk etmesinden sonra çadır hazırlanır. Çadırın bir girişi bir de çıkışı bulunur. Giriş bu dünyayı, çıkış öte dünyayı sembolize eder. Törenin sonunda Şaman, ölü sahipleri ve kendisinin tuttuğu giysisinden bir ip koparır. Böylece ölenin ruhu iyi dilekler ve dualarla öbür dünyaya yolcu edilmiş olur.

ŞAMANLIK BİR HASTALIK MIDIR?

Şamanlığı bazı araştırmacılar psiko-patolojik bir hastalık olarak görmüşlerdir. Bunların bu tespitleri çoğunlukla Sibirya Şamanizmi içindir. Bunlar Şamanlar'ı çoğunlukla sara hastalığına yakalanmış hastalar olarak görmüşlerdir. Bazı gözlemciler de Şamanlığı bir kutup bölgesi hastalığı veya isterisi olarak adlandırmışlardır.

Hatta ilk Şamanlar'ın, bilinçli olarak hastalarda bulunulduğuna inanılan cinleri kendi bedenlerine geçirmek isteyen sinir hastaları olduğu ileri sürülmüştür. Birtakım araştırmacılar da Şamanlar'ı şizofrenik hasta olarak isimlendirmişlerdir.

Araştırmacı Eliade; Şamanlar'ın birtakım psikopatolojik belirtiler göstermelerine karşın bu belirtilerin, onların normalin üstündeki sinir yapılarının gücünü saptamak için giriştikleri denemeler olduğunu söylüyor. Şamanlar'ın sıradan hiçbir insanın, hiçbir zaman başaramayacağı derecede konsantre olabilme özelliğine sahip insanlar olduğunu söylüyor. Bu nedenle Şamanlar'ın basit birer hasta olmadıklarını, eğer hasta demek gerekirse, onların kendi kendini tedavi edebilme yeteneğine sahip birer hasta olduğu tespitini yapıyor.

Ayrıca araştırmacı Eliade; Şamanlığın sıradan bir kendinden geçme olayı olmadığını, Şamanlar'ın nörotik yapıdaki bir bünye için dayanılması çok zor olan bir eğitimden geçmiş olduklarını da anımsatıyor. Arkasından da, "büyücüler, Şamanlar ve bu tür tüm "medizinmanlar" için; "Epilepsik veya isterik durumlara düşülsün veya düşülmesin bu tür olaylara birer basit hasta gözü ile bakamayız" diyor. Çünkü bu sözü edilen psikopatolojik yaşantı içinde güçlü bir kavramsal yapının varlığının söz konusu olduğunu ilave ediyor.

Bundan başka; Şamanlar'ın basit birer hasta olmadıkları şu olgulara dayanılarak reddediliyor. Örneğin; Şamanlar normal insanların kolay kolay ezberleyemeyeceği binlerce dizeyi ezbere

biliyorlar. Üyesi bulundukları topluluğun törenlerini tüm inceliklerine kadar akılda tutup hiç şaşırmadan uyguluyorlar. Şamanlar dinsel uğraşıları dışında, kendi yaşamlarını sürdürmek için gerekli olan her şeyi kendileri karşılamaktadırlar. Böyle olunca; topluluğun diğer fertlerinden daha çalışkan ve yetenekli olmaları gerekiyor ki, bu işleri başarabilsinler. Hatta Şamanlar çoğu kez toplumun dinsel önderliği dışında politik önderliğini de üstlenmiş durumdadırlar. Böyle olunca da Şamanlar kendi toplumunun nabzını ellerinde tutmak zorundadırlar. İçinde bulunduğu toplumun Şaman'a ihtiyacı vardır. Bu nedenle de "Şaman, bazı niteliklerinden hareketle sinirsel-ruhsal yeteneklerini kendini ipnotize ederek trans durumuna getirmek için, toplumuna daha yararlı olmak için, kendini yetiştirmiş kimsedir" diyenler de var.

ŞAMANLIĞIN KAYNAKLARI

Şamanlığın kaynaklarına ait değişik düşünceler bulunuyor. Bu konuda anlatılan efsanelerin çoğunluğu ise Sibirya eksenlidir. Araştırmacılar önceleri bireysel Şamanlığın varlığından söz ediyorlar. Şamanizm'e göre, kötü ruhlara karşı korunmanın yolu, ruhlarla ilişki kurmaktan geçiyor. Bir kişi tek başına kötü ruhların etkisine karşı mücadelede yetersiz kalınca, daha kuvvetli kişilerin yardımına başvurmak zorunda kalmıştır. İşte bu, "aile Şamanlığı"nı doğurmuştur.

Ailede önceleri; kişiliği, yaşı, hayat tecrübesi vs. özellikleri nedeni ile aile reisi, Şamanlık yapmak durumu ile karşı karşıya kalmıştır. Daha sonraları ise belirli bir eğitimden sonra, bazı kişiler için Şamanlık meslek haline gelmiştir. İşte bu tür esas uğraşı Şamanlık olan kişiler, aile Şamanlığı'nın gelişimi sonucu oluşmuştur.

Bazı araştırmacılar ise; Şamanlığın halkın ruhunda bulunan sinirsel özelliğin, yarı din seviyesine çıkarılan bir gelenek oldu-

ğunu ifade etmişlerdir. Kişinin bu özelliği sosyal felaketler vs. karşısında kendi kendini telkin ile, transa geçmesi ile, kendine veya çevresine yönelen tehlikeyi ruhlardan sorup öğrenerek gene aynı yöntemle kötülüğü engellemeye çalışmasıdır.

Şamanlığın esasını transa geçme hali (cezbe hali) oluşturmakla birlikte, her transa geçme hali de Şamanlık değildir. Ohlmarks bu iki farkta şu özellikleri aramaktadır. 1) Dini açıdan: Şamanlığın esasını ruhların Şaman ile olan ilişkisi oluşturuyor. Şamanizmin esasını da bu inanışın dayandığı ruhlar dünyası oluşturur. 2) Etnografik açıdan: Şamanlığın yayıldığı her yerde aynı şekilde yapılan bir kısım hazırlık ve faaliyetler yer alır. Ayin yerinin düzeni, davul ve başka aletlerle yapılan müzikli ibadet. Bu şekildeki bir müzik ve hareketlerle ruhların sesini taklit etme. 3) Sosyolojik açıdan: Şamanlar, kabile reislerinin bulunmadığı toplumlarda büyük bir mevki sahibidirler. Bazı kabilelerde Şamanlar'ın eski kabile beyi, reisi olduğu da söylenir. Bu kültürlerde Şamanlık toplumsal yaşamın canlı ve önemli bir kısmını oluşturur. 4) Ruhsal açıdan: Gerçek Şamanizmin trans (cebe) halinde, eşine başka yerlerde kolay rastlanılmayacak bir şiddet görülmektedir. Bu, cezbe haline (trans haline) geçen Şaman'ın kendinde olmadan, kendine karşı uyguladığı bir şiddet türüdür.

Ohlmarks, en kuzey bölgelerde yaşayan kavimlerdeki Şamanlık ile daha güney bölgelerde yaşayan kavimlerde görülen Şamanlığın birbirinden farklı olduğunu söylüyor. Ve arkasından; Şamanlığın esasını oluşturan; "ruhi-marazi" durumu "aktrik histeri" ile birleştiriyor. Kadınların yakalandığı "meryak ve menerik" denilen ruhsal hastalık ile Şaman adaylarında görülen sinir nöbetleri arasında önemli benzerlikler bulunduğunu belirtiyor. Bunu da kuzey kutup bölgelerinde yaşanan ağır iklim koşullarından oluştuğunu iddia ediyor. Çünkü bu bölgede; yalnızlık içinde geçen uzun geceler, şiddetli soğuklar, ıssızlık ve tekdüzelik içinde uzayan manzaraların hastalıklara, özellikle insanların sinir sistemi üstünde tahriplere yol açabileceğini ifade ediyor.

Bunlara ek olarak; yer darlığı (konut, tarın işleme vs.) yiyecek azlığı hatta kıtlığı, sinir sistemi üstünde önemli rolü olan nebati gıdalarda bulunan vitamin eksikliği veya yokluğu vs. de olunca genel bir sinir hastalığının ortaya çıkabileceğini yazıyor. Hatta önceden bu bölgeye yerleşmiş olan halkların çeşitli nedenlerle sonradan bu bölgeye gelenlere nazaran öncekilerin belli bir alışkanlık ve dayanıklılık oluşturduğunu, sonradan gelenlerin ise; daha ağır bir tarzda "isteri" hastalıklarına yakalandığını belirtiyor.

Güneyden kuzeye gelen halklar yeni coğrafyada o denli zorlanmışlar ki, adeta buradaki ağır şartlar onları mahvedecekken "isteri"ye benzeyen bazı belirtilerle kendilerini kurtarmaya çalışmışlar. Bu davranışlar o denli yaygınlaşmış ve gelişmiş ki, kehanete dalmışlar. Tedavilerini bu yolla gerçekleştirmeye çalışmışlar. Bu durum belki de Şamanlığın doğmasına neden olmuştur. Zor doğa şartları karşısında çaresiz kalan halk, ayin sırasında ruhlarla temasa geçen Şaman'ın ağzından iyi haberler alarak teselli buluyor. Böylece Şamanlık bu topluluklar için din yerine geçerek bu uygarlıklara damgasını vurmuştur.

Şamanlığın güneyden gelen Budizm dalgası ile kuzeydeki halkları etkileyen bir Budist akım olduğunu iddia edenler olduğu gibi, bunun tersini savunanlar da bulunuyor. Hint kültürünün Şamanlık'tan etkilendiği de bazı araştırmacılar tarafından söylenmektedir.

Araştırmacı **Konov**, Hindistan'daki "yoga"nın (yogi) Şamanlar'dan geldiğini ifade etmiştir. **Ruben** de Şamanizm'i, "Budistlik" adlı eserinde Budizm'in kaynağı olarak göstermiştir. Hint yogisi ve Budist yogası ile Şamanlık eğitim ve uygulaması arasında büyük bir benzerlik olduğu düşüncesindedir. Bir varsayıma göre; Şamanlık Laplar'ın ülkesinden Bering Boğazı ile Eskimolar'a, oradan Kuzey Amerika'ya, Güney Amerika sahillerinden de Hindistan'a ve Güney Asya adalarına yayılmıştır.

Nyberg; eski İran'da Sufi bir cemaat olan "Mağa"ların Şa-

manist olduklarını ifade ettiği gibi, Mevleviler'in semah dönmelerinin de Şamanlık'tan kaynaklandığını araştırmalarında yazıyor.

Araştırmacılar, Delfi kâhinliğinin, Mevli ve İskit kültürünün Şamanizm'e ait unsurlardan oluştuğunu yazıyorlar. Ohlmarks; eski Hint, İran, İskit kültürlerindeki Şamanist unsurlardan hareketle, İndo-İrani çağda Aryalıların da Şamanlığın etkisinde olduğu vurgusunu yapıyor.

Etnografya ve kültür tarihi araştırmacıları, İndo-Cermenler'in eski dinlerinin Şamanlık olduğunu yazıyorlar. Örneğin; Nehring, tüm Göktanrı ve onun adına yapılan törenlerin kaynağının Asya Şamanlığı olduğunu söylüyor.

Bleichsteiner, Şamanlığın Kafkasya halklarında, özellikle de Gürcüler'de önemli izlerinin olduğunu söylüyor. **Koppers**; İndo Cermenler'in at kültüründe Orta Asya çoban kültüründen alınmış etkilerden söz ediyor. **Fuat Köprülü**; Orta Asya Türk-Moğol Şamanizmi'nin başta Alevilik-Bektaşilik olmak üzere Kalenderi, Torlaki, Yesevi, Rıfai gibi Sufi tarikatlarındaki etkilerinden bahsediyor. **Ohlmarks**, Rıfai dervişlerinin gsöterdikleri çeşitli şaşırtıcı özelliklerin Kırgız Baskı (Şaman)larında görülen Şamanik özelliklerle önemli benzerlikler gösterdiklerini yazıyor.

Old, Franke, Schmitt, Şirokogorov, Zelenin adlı araştırmacılar ise, Şamanizm'in eski Çin etkili olduğunu Çin kaynaklarına dayanarak yazıyorlar. Mogolistan'da yaşayan Hunlar'ın Şamanist olduklarını belirtiyorlar. Gobi Çölü'nün çevresinde bulunan toplumlarda da Şamanizm'in etkili olduğu biliniyor.

İbn Fazlan ise; Göktürkler'in, Uygurlar'ın, Ural-Hazar havzasında yaşayan bazı Türk boylarının Şaman olduğunu yazıyor. Önceleri Türk-Moğol ve Tunguz halklarının tümü Şamanlığa bağlıymış. Sibirya ve Doğu Avrupa'da yaşayan Türkler, Hıristiyan olmuş. Doğu Moğolistan'da Soyatlar, Nan-Şan sülalesi Sarı Uygurlar ise Budist olmuşlar. Moğollar'ın tümü Budist

olurken, Baykal Gölü civarında yaşayan Buryatlar Şamanist kalmışlar.

Şamanlık dışında diğer dinler bu bölgede yayılmaya başlayınca Budizm, Hıristiyanlık ve giderek İslamlık Orta Asya'da taraftar edinmeye başlamıştır.

Kutup bölgeleri, rengeyiği besleyen Tunguzlar'dan başka, Anlar, Çuvanlar, Lamutlar, Koryalılar, Eskimolar, Kazaklar, Amur halkları, Şaman'dırlar. Amerika yerlileri, Ural ve Volga havalisindeki bazı halklar, Türkmenler, Özbekler, Doğu Türkistanlılar, Kırgızlar, Mançular, Kuzey Çinliler, Koreliler Şamanlığın etkisi altındaki topluluklardır.

Sonradan; Budist, Hıristiyan, Müslüman olan Türk-Moğol boylarında Şamanlığın izlerine hâlâ rastlanır. Altay ve Abakan Türkleri, Yakutlar, Hıristiyan oldukları halde koyu Şamanist'tirler.

ŞAMANİST DÜNYA GÖRÜŞÜ

Şamanlığı benimseyen halklar aynı zamanda çeşitli kültürlerin, dolayısı ile dinlerin de etkisine açık bulunuyorlardı. Bu nedenle hiçbir din ve kültürün etkisinde olmayan saf Şamanlığın dünya görüşünden söz etmek oldukça zor görülüyor. Ama gene de biz Şamanist dünya görüşünü, Şamanlığı kabul eden halkların yarattıkları eserlerde görmekteyiz. Bunların başında ise; o halkların yarattıkları masal, efsane, öykü, dua gibi edebi ürünler gelmektedir.

Bu ürünlerden öğrenilen Şamanist dünya görüşünde, dünya; gök, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç parçadan oluşuyor. Altay Türkleri'nde "Aydınlık Alemi", yukarıdaki dünyayı yani gökyüzünü Tanrı Ülgen ile (ona bağlı iyi ruhları temsil ediyor. Yeryüzünü, "Orta Dünya"yı insanlar oluşturuyor. Yeraltı dünyasını "Aşağıdaki Dünya"yı ise Tanrı Erlik ile ona bağlı kötü ruhlar oluşturuyor.

Yakutlarda ise bu kavramlar; görünen, görünmeyen dünyalar; "yukarı", "orta", "aşağı" diye üçe ayrılıyor.

GÖKTANRI

Şimdi bu kavramlardan biri olan **GÖKTANRI** anlayışı üstünde duralım: Eski Türkler'de ve Moğollar'da TANRI kelimesi GÖK ve İLAH anlamlarında kullanılmıştır. Yani Türkler ve Moğollar önceleri GÖK'e tapıyorlarmış. Tanrı, GÖK olarak kabul edilmiş. GÖK için kullanılan kavram aynı zamanda GÖKTANRI'yı ifade için kullanılmış.

Şamanist halklarda GÖKTANRI göğün belli bir katında bulunan ve insana benzeyen bir varlık olarak düşünülmüştür. Altaylar'da göğün üç veya dokuz katından söz edilir. Ayin sırasında Şaman bu göğün katlarına yolculuk eder. Bu katlardan yedi veya dokuz katı aşmak gerekiyor. Bu tabaka veya katların sayısı bazen 17'ye çıkmaktadır. Orta Asya'da ayin için kurulan çadırlar doğrudan doğruya göğü temsil eder. Bazı yerlerde 33 gök dairesinden bahsedilir.

Tanrı veya en büyük ruh, göğün en üst katında ve insan biçiminde düşünülürmüş. Abakan Türkleri Tanrı'dan söz ederken onun çadırını bile anlatırlar. Altay Türkleri'nin inanışlarına göre ise, Ülgen altın kapılı bir sarayda, altın bir taht üstüne otururmuş.

Göktanrı; çeşitli kudret ve sıfatları ile tanınır. Gökte yaşayan en büyük ruh olarak yeryüzünü, güneşi, ayı ve yıldızları, gökkubbeyi yaratan düzeni sevk ve idare eden, kaderi tayin eden bir güçtür. Göktanrı her şeye sahiptir. O her şey yapabilir. İnsanlara çocuk veren odur. O yalnız iyilik eder. İnsanlara kötülük etmez.

Göktanrı yeryüzüne kızarsa bu tepkisini; kıtlık, fırtına gibi çeşitli doğa olayları gibi şeylerle ifade eder. Bazı halklar da

Göktanrı'nın insanların yaptığı işlere karışmadığı inancındadırlar. Tanrı Ülgen'e genellikle ilkbahar, yaz ve sonbaharda dinsel törenler yapılır. Bu törenlerde kurban olarak beyaz kısrak kesmek gelenektir.

Altay Türkleri'nde Tanrı Ülgen'in yedi veya dokuz oğlu, dokuz kızı ile birtakım yardımcı ruhları bulunur. Araştırmacı Anohin, "Material" adlı eserinde Tanrı Ülgen'in oğullarının adlarının şunlar olduğunu yazmıştır. Karşıt, Pura, Kan, Yajıl Kan, Burça Kan, Karakuş, Paktı Kan, Er Kan. Araştırmacı Radlof ise Lebed Türkleri arasındaki araştırması sonucu Ülgen'in dört oğlunun isimlerini saptamıştır. Bunlar, Pırşak Kan, Töz Kan, Kara Kan, Suylap'tır. Buradaki Kara Kan'ın Tanrılar âleminden ayrılarak yeraltına karanlıklara çekildiğine inanılır. Yeraltı âleminin hâkimi Erlik'in Kara Kan'ın oğlu olduğuna inanılır.

Yedi kattan ibaret olan göğün en üst katında Ülgen ve eşinin oturduğu varsayılır. Diğer katlarda ise Tanrılar'ın oğulları ile insanlara elçi olarak gönderilen ruhların oturduğuna inanılır. Altay Türkleri'nde her boy Ülgen'in oğullarından birini kendilerine koruyucu ruh olarak seçmiştir. Yakutlar'da ilkbahar bayramında ateşe kımız serpilerek kurban sunulur.

Tanrı sayısı ve onlara sunulan törenler, kurbanlar ve Tanrılar'ın çocuklarını sayısı ve adları, boylara göre değişiklikler gösterebilmektedir. Bu durum çok Tanrılı inanç sisteminin olası özellikleridir. Örneğin; Altaylar'da Şaman göğe çıkarken; Kızagen Tengere'yi "kırmızı yularlı, kızıl, erkek deve sırtında, alâimi sema asalı baba," vb. diye seslenmekte iken bu seremoni başka halklarda başka biçimde olabilmektedir.

Altaylar Göktanrı için yapılan törene Ülgen'in yaşlı oğlu Karşıt'ı çağırarak başlar. Dualarında bu; "Sarı kamış asalı, sarı atlı, sarı dizginli, sarı ipek kürklü" diye tarif edilir. Tanrı Ülgen'in diğer oğlu Karakuş'un (kartal) Şaman'a göğe çıkarken yardımcı olduğuna inanılır.

Tanrı Ülgen'in adları belirsiz dokuz kızına Altaylılar "Ak

Kızlar" veya "İffetli Kızlar" adını verirler. İyi ruhlar kesimine giren Ak Kızlar'ın Şaman'a tören sırasında heyecan ve ilham verdiğine inanılır. Onları sembolize eden bebekler Şaman'ın cübbesine takılır. Göktanrı'nın yanında ona yardımcı olunduğuna inanılan bir nevi elçilik görevi yapan başka yardımcı ruhların da olduğuna inanılır. Gök seyahatinde Şaman'a; Yayık, Suyla ve Karlık yardımcı olur. Gök seyahatinde Şaman'a yardımcı olan bu ruhların bu süreçte değişik görevleri vardır.

Güneş ve ay konusunda Altay Türkleri şöyle düşünüyorlar: Başlangıçta güneş ve ayın olmadıklarını, sonradan Göktanrı'nın gönderdiği bir varlığın göğe madeni iki büyük ayna koyarak dünyayı aydınlatmayı gerçekleştirdiği düşüncesindeler. Bu iki büyük ışık kaynağı ile ilgili çeşitli anlatımlar bulunuyor. Bazı kesimlerde güneş ve aya bakarak bilinmez şeylere ait haberler veren falcılar da vardır. Şaman cübbesinde güneşi ve ayı sembolize eden madeni levhaların bulunması bu düşüncenin ifadesi sayılıyor. Türk toplumlarının birçoğunda güneş dişi, ay erkek cinsiyetli olarak düşünülür.

Altay Şamanı'nın göğe çıkarken altıncı katta; "Ay Baba"yı, yedinci katta ise, "Güneş Ana"yı selamladığı söylenir. Ay tutulması olayını Yakutlar ayın küçülmesi olarak yorumlarlar. Nedeninin ise, efsanevi ayılarla, kurtların ayı yemesine bağlarlar. Altaylar ise ay tutulmasının "yelbegen" adı verdikleri bir canavarın ayı yemesinden ileri geldiğine inanırlar. Bu korkutucu yaratığı korkutmak için ise; havaya silah, taş vs. atılır; teneke çalınarak gürültü yapılır. Bu tepkiler, yani ayın tutulması sırasında teneke çalmak, gürültü çıkarmak, havaya silah sıkmak bugün bile Anadolu'da hâlâ yapılan şeylerdir.

Güneş ile ay Tunguzlar'da Şaman ayinlerinde önemli bir yere sahiptirler. Bunlara tören sırasında kurban sunulur. Volga boylarındaki Çuvaşlar'ın ay ve güneşe "ak donlu" hayvan kurban ettikleri belirtiliyor.

Bazı Altaylılar'a göre gök, çadır gibidir. Yakutlar göğün üst

üste gerili tabakalardan oluştuğunu düşünüyorlar. Yıldızları da bu tabakalardan gök ışığını sızdıran delikler olarak kabul ediyorlar. Göğün bir merkez etrafında döndüğünü varsayıp bu noktaya, "Yer Göbeği"ne karşılık olarak "Gök Göbeği" diyenler de bulunuyor. Kutupyıldızına da; "Çivi", "Gök Çivisi", "Çivi Yıldız" gibi adlar vermişlerdir.

Kırgız, Başkıt ve Simirya Türkleri Kutupyıldızlarını "Demir Kazık"; Moğol ve Tunguzlar ise, "Altın Direk" olarak adlandırmaları anlayışı göğün büyük bir sütun veya mığferin ucunda dönebileceği anlayışından ileri gelmektedir. İnanca göre Tanrılar da atlarını bu kazığa bağlarlar. Bu belirtilen dengelerin bozulması ile korkunç olayların olduğuna inanılır. Yerine göre bu yıldızlara at kurban ederler ve içkiyi lokma olarak sunarlar.

YERTANRI

Yağız -yer veya kara- yer tabiri, Oğuz Kitabeleri'nde Kök tenri deyiminin mavi gök ile yan yana geçtiği yazılıdır. Çin kaynaklarına göre, Hiungnular'da yılın ilk ayında ata ruhlar ile birlikte yer ve gök ruhları için kurban kesmek gelenektir. Vatan toprağı Türklerde de Moğollarda da saygı gösterilen kutsal bir şeydir. Bu kutsallık Göktürkler'in hükümet merkezi olan Ötüken ile birlikte birçok dağ ve nehrin Tanrılaşmasını bile doğurmuştur. Türkler'de dağ ve nehirlerin kutsal sayılması buralarda birtakım ruhların yaşadığına olan inançtan kaynaklanıyor.

İbni Fazlan; bazı Başkurt boylarının inandığı 12 Tanrı arasında yer ve su Tanrılarını da sayar. Orhun Kitabeleri'nde kutsal sayılan "yer", "su" kavramlarından vatan söylenmek istediği çıkarılabilir. Altay Türkleri arasında ayinlerde yer ve su deyimlerinin anıldığı, bunun bir ruhlar topluluğu olarak algılaması gerektiği bu isim altında 17 hanlığın yer aldığı belirtilmektedir.

İnanca göre; insanları yaratan ve kötü ruhlardan koruyan bu

yer ve su Tanrıları'dır. Altaylılar yer ve su Tanrıları'nı gök ve yeraltı ruhlarından bağımsız olarak kabul ediyorlar. İnsana benzetilen yer, su ruhlarının genel adı "sahip"tir. Çünkü bunlar belirli bir yerin adıdırlar. Örneğin; bir dağın, bir ırmağın, bir gölün vs. ismidirler. Bundan dolayı dağ, ırmak, göl adları sadece birer coğrafi adlandırmadan ibaret olmayıp aynı zamanda o yerin sahibi olan ruhların adlarıdır. Her dağın, gölün veya ırmağın ruhu kendi bölgesine hüküm sürer ve yöresini korur. Bu nedenle Altaylar'da her oymak kendi bulunduğu yerdeki dağı, ırmağı, gölü birer koruyucu varlık olarak bilir ve onlara saygı gösterip kutsar. Onlara at kurban ederler. Onlar adına sütü un ile karıştırır etrafa serperler. Bu kurban töreni Göktanrı'ya yapılan törenden bir gün sonra yapılır. Bu törende, Şaman törenlerinde yapılan her şey tam olarak uygulanır.

Bugün Anadolu'da bu inanç biçimi benzer biçimde özellikle Aleviler arasında yaşamaktadır. Bazı dağlar, ırmaklar, göller Anadolu'da Alevilerce kutsal kabul edilir, oralar ziyaret edilir, kurbanlar kesilir, ayinler yapılır.

Şamanist düşünceye göre, gerek yerde, gerek de gökte meydana gelen çeşitli tabiat olaylarının nedeni birtakım ruhlar ve Tanrılar'dır. Uygurlar gök gürlediği zaman haykırmalarla birlikte göğe ok atarlarmış. Bu şekilde rahatsız oldukları gök gürlemesini, şimşek çakmasını engellemeye çalışacaklarını sanırlarmış. Yakutlar ise, yıldırım düşmesinden kaçınmak için; madeni şeylerle gürültü yapıp, gök gürültüsünü uzaklaştıracaklarını sanırlarmış; Onlara göre gök gürlemesi ve şimşek çakmasını, Süge Toyon "Balta Tanrı" yaparmış. Tunguzlar ise, gök gürlemesinin gökteki büyük bir kuşun kanat çırpmasından meydana geldiğine inanırlarmış. Göğe çıkan Şaman'ı çeşitli tehlikelerden bu kuşun koruduğu varsayılırmış. Onu kartala benzetenler de vardır. Volga civarında Bulgarlar yıldırım düşen eve bir daha girmezlermiş. Kalmuklar'da yıldırım çarpmasından ölenlere özel bir tören yapılırmış. Bulgatlar'da, yıldırım düşen ev ya terk edi-

lir veya orayı kötü ruhlardan temizlemek için Şaman öncülüğünde özel bir tören yapılırmış.

Türkler ve Moğollar gök gürültüsü yapan varlığa kurban sunarlarmış. Moğollar, evi ve hayvanları korumak için yere süt ve kımız serperlermiş. Uygurlar, yıldırım düşen ilk yerde ilkbaharda toplanıp kurban keserlermiş. Minusink yöresinde Türkler gök gürlemesini yapan Tanrıya kır at adak ederlermiş. Hazırlanan yerde dua edildikten sonra adak olarak at serbest bırakılırmış ve bu ata kimse dokunmazmış.

Yakutlar; rüzgârların dağlarda uyuduklarını ve herhangi bir nedenle uyandıklarını varsayarlar. Kasırganın da, yaşadığına inandıkları bir ruhtan çıktığını düşündükleri için ona "kasırga ruhu" adını verirler. Bazı Şamanistler rüzgârın hastalık getirdiğine inanırlar. Türkçe'de "yel" kelimesinin "rüzgâr, cin, salgın hastalık" gibi anlamlara gelmesi bundan olsa gerek.

Moğolistan'da, rüzgâr, yağmur, kar ve don getiren bir taşın varlığına inanılır. İnanca göre bu taş; geyik, su kuşu, yılan gibi hayvanların başında bulunur. Bu taştan daha çok avcıların yararlandığını söylerler. Avcı hayvanın izini sürerken bununla kar yağdırabilir, ırmağın sularını dondurarak avını kolaylaştırabilir. Bu taşı elde eden yağmur da yağdırabilirmiş. Bu işi yapan Şamanlara; "Yağmur yağdıran sihirbaz" denirmiş. Anadolu'da kurak geçen yıllarda yapılan yağmur duasının kaynağının da bu ve benzer kaynaklardan geldiği varsayılabilir.

ŞAMANLIK'TA ATEŞ

Türk-Moğol halkları eski tarihlerden bu yana başka kavimlerde de kutsal sayılan **ateşe** büyük bir saygı göstermişlerdir. Hatta ateşte bir ruh olduğuna inanmışlardır. Altaylılar bu ruha "ot ezi" (ateş sahibi), Yakutlar "ot iççite" adını vermişlerdir.

Ateşin gökyüzünden geldiği şeklindeki ifade çok yaygın bir algılama biçimidir. Tarihi kaynaklar incelendiğinde, Türkler'in

eskiden beri ateşte temizleyici bir kuvvet gördükleri söylenebilir. Ayrıca ateşin insanı kötü ruhlardan, yani hastalıklardan koruyan bir özelliği olduğu inancı bulunuyor. Bunu da bu konuda yapılan törenlerin ateş ile ilişkisine bakarak anlıyoruz. Türkler'de ateş bu özelliklerinden başka, gelecek konusunda haber veren bir olgu olarak da kullanılmıştır.

Türkler ve Moğollar ateşi insan biçiminde düşünmüşlerdir. Ateşi canlı bir varlık olarak düşünmüşler ve ona karşı olağandışı saygı beslemişlerdir. Altay ve Sibirya'da ateşe kurban sunma âdeti de vardır. Yeni evli çiftlerin tön ile ateşe yağ dökmesi, gelenek gereğidir. Yemek yerken, içki içerken ateşin ruhuna da bir pay ayırmak âdet olmuştur.

Soyotlar ve Altay Türkleri ateşin ruhuna olmak üzere koyun kurban ederken, Buryatlar ise kısrak kurban ederler. Başka ruh ve Tanrılar'a sunulmak istenilen kurbanların zaman zaman ateşe atıldığı da olmaktadır. Beltirler, Göktanrı'ya kurban olarak düşündükleri hayvanın kemikleri ile derisini ateşte yakarlar.

Moğollar ve Altaylılar ateş ruhunu dişi olarak düşünmüşler. Yazıtlarında, ateş ruhu olarak "Ateş Ana"dan bahsederler. Çuvaşlar ve Buryatlar'da "Ateş Ana" ve "Ateş Baba" birlikte geçer. Buryatlar'da "ateş ruhunu" temsil ettiklerine inandıkları bebekler ocağın yanında bir çekmecede korunur.

Volga Türkleri'nde, "ev sahibi" olarak kabul edilen bir ruh vardır. Bu ruh evi korur. Ev halkının iyiliğine çalışır. Herhangi bir nedenle bu ruh kızdırılırsa, üzülürse, eve hastalık getirebilir. Bu nedenle, bu ruhun gönlü hoş tutulmaya çalışılır. Ara sıra kendisine lokma sunulur. Yılda bir sonbaharda kendisine kurban kesilir. Volga Türkleri'nde bir de "Ahır Ruhu" adını verdikleri bir ruhtan söz edilir. O yörede bu ruhun adına siyah renkli kuzu kurban etmek gelenektendir. Yakutlar'da ev ruhundan başka "Çadır Sahibi" diye bir ruhun da varlığına inanılır. Sibirya'da ev ruhunu temsil eden bebekler vardır. Soyotlar yemek yerken "ev sahibi" ruhuna pay ayırmayı unutmazlar.

Gene bu inançlar arasında bir de "Orman Ruhu" vardır. Moğollar'da ve Türkler'de rastlanan bu ruha Kazan havalisinde "Urman Ögesi", Tunguzlar'da "Ure Amaka", Buryatlar'da "Oin Ecen" adı verilir. Sık ormanlarla kaplı alanlarda yaşayan Karagoslar'da "Dağ Sahibi" adında bir ruh bulunur. Yakutlar'da ise buna, "Ormansız Dağ" adı verilmiştir. Bayanag adını verdikleri ruh, avcıların koruyucu ruhu olarak kabul edilir. Dağ ruhunun ormanda yaşayan hayvanların sahibi olduğu inancı nedeni ile onun adına ateşe çay ve yağ dökme geleneği burada da görülüyor. Orman ruhuna bundan başka kurban olarak bez parçaları, kürkler vs. de sunulur.

Bunlardan başka Şamanlık inancına göre, geçilmesi zor dağ geçitlerinden olan başka ruhlar da bulunuyor. Yakutlar bunlara; "Yol Sahibi", "Geçit Sahibi" adını vermişlerdir. Sibirya'da dağların yüksek yerlerinde geçilmesi zor geçitlerde "Oba, Obo" denilen taş yığınları bulunur. Anlatılanlara göre, bu taş yığınları yolcuların bir kazaya uğramaları için inanç gereği attıkları taşlardan oluşmuştur.

Altaylılar, yolculukları sırasında yüksek bir dağı aşarken veya bir ırmağı geçerken o yerin ruhu için taş yığınına taş atarlar. Kutsal olduğu kabul edilen bir ağaca ise bez parçası veya iplik bağlarlar. Bazı araştırmacılar taş yığınına atılan taşı o yerin ruhuna adanan bir kurban olarak sayarlar. Yani sadece canlı varlıkların değil, cansız taşın da kurban yerine geçtiği varsayılmış oluyor. Bazılarına göre ise, taş yığınına taş atılması bir nevi sihir için yapılan geleneksel bir davranış olarak sayılıyor.

"Su Sahibi" denilen ruhlardan da söz ediliyor. Yakutlar ilkbaharda balık avına başlamadan önce "Su Ruhu"na henüz hiç doğum yapmamış inek kurban ederler. Arkasından da balık ve içkiyi "Su Ruhu"na sunarlar. Karagaslar'da "Suğ Ezi" adını verdikleri su ruhuna saygıda kusur etmezler. Bol balık avlayabilmek için; su ruhu adına kıyıdaki bir kayın ağacına renkli bezler bağlarlar. Ayrıca; ateşe çay, süt, yağ dökerek kurban sunmuş olurlar.

YERALTI RUHLARI

Şaman inancına göre; "Karanlık Âlem", "Karanlık Dünya" adları da verilen yeraltında kötü ruhlar yaşarlar. Altaylılar bu ruhlara "Kara Töz" yani "Habis Ruh" adını verirler. Yeraltında yaşadıkları varsayılan ve değişik korkulu şekillerde düşünülen; Ayna, Ada, Aza, Üzüt, Yör, Yek ve benzeri adlarda ruhlar da vardır. Bu kötü ruhların başında aynı zamanda yeraltı dünyasının da hâkimi olan ERLİK yer alır. Uygurca metinlerde Erlik Kan "Kuvvetli Han" olarak adı geçen ERLİK bir anlamda Budizmdeki yeraltı hükümdarı olan Yama yerine de düşünüleblir.

Minusinsk civarındaki Türkler'in İrle Kan, İl Kan'ı ile Buryatlar'da Erlen Kan; Şaman inancındaki Erlik Kan'ın değişik versiyonlardaki ifade tarzından başka bir şey değildir. Yakutlarda ise Arsan Duolay'ın yeraltı dünyasının hâkimi Erlik'i temsil ettiği rahatlıkla söylenebilir. Yakutlarda yeraltı hükümdarı olarak ifade edilen Arsan Doulay bir boğanın sırtında düşünülmüştür.

Altaylılar'daki inanca göre; Erlik, yeraltının en alt katında kara çamur veya kara demirden yapılmış bir sarayda, kara bir taht üstünde otururmuş. Şaman dualarında Erlik çok korkulacak bir varlık olarak düşünülmüştür.

Gene anlatılanlarda yeraltı Tanrısı Erlik'in yardımcısı olarak yeraltındaki bir ırmak ile onun kıyılarında yaşayan korkunç canavar türü yaratıklardan bahsedilir. Altaylılar'ın en korktukları büyük felaketler, tifo, kızıl, kızamık gibi hastalıklardır. Bu ve benzeri felaketleri Erlik'ten bilirler. Erlik Şaman dualarında; Kayra Han, "Kesici Kan" diye anılır. inanca göre, Erlik insanın canını alıp yeraltı dünyasına götürür, orada sorgu-sual ettikten sonra kendi emrinde kullanırımış.

Erlik'e gidilen yolda bir dizi engeller bulunuyor. Şaman bu engelleri olağanüstü gayret ve çaba ile aşabiliyor. Şamanlık'ta Tanrı Erlik'i simgeleyen put, tasvir benzeri şeylerin yapılması

yasaktır. Erlik'in bazı kaynaklara göre; dokuz veya yedi oğlu bulunuyor. İsimler ise şöyledir: Taş Bilekli Bay Bahadır, Karaş, Bakır Bilekli Kesey Kan, Uçar Kan, Yabaş Kan, Kömür Kan, Şedey Kan. İnanca göre yeraltındaki ve yeryüzündeki tüm kötülükleri Erlik'in oğulları yönetir.

Bunlara yeraltına inen Şamanlar yol gösterir. Babaları Erlik ile Şaman arasında arabuluculuk yaparlar. Bunlara Şamanlar koruyucu ruh olarak da saygı duyarlar. Altaylılar'da Erlik ve oğulları için zayıf ve hasta hayvanlar kurban edilir. Erlik'e hiçbir şartla at kurban edilmez. Yeraltı dünyasının Tanrısı Erlik ve oğullarına kurban olarak genellikle, kara boğa ve inek kesilir. Şaman çadırlarında Erlik'in oğlu Karaş'ı temsil eden kara bezlerden yapılmış dokuz şeritli temsili bebek çadır kapısının sol yanına asılır. Bu, çadır kötü ruhlardan koruma amacına yöneliktir.

Altay Şamanları'ndan alınan bilgilere göre; Erlik'in sekiz veya dokuz kızı bulunuyor. Bunların özel görevi bulunmuyor. Bunlar oyun oynarlar, dans ederler, yeraltına gelen Şaman'ı kandırarak babaları için gelen kurbanı kendilerine almaya çalışırlar. Şaman dualarında bu kızlar, kara yüzlü, kara saçlı, şehvetli kadınlar olarak geçerler.

Yeraltında, yaşadıklarına inanılan ölüm veya kötü ruhlar olan diğerlerine gelince onlar çeşitli adlarla anılan varlıklardır. Lebedler'de, "Aza" denilen kötü ruhun baskısı altındaki birini kurtarmak için Şaman tarafından kara renkli bir hayvan kurban edilmesi gerekir. Teleütler'de ise, "Özüt" denilen ruh ölünün kırkı çıkıncaya kadar mezarlıkta yaşamasına karşın eve gelmek isteyen ölünün ruhudur. Bunu da sadece Şaman görebilir. Şaman bunları özel bir ayin ile çevreden uzaklaştırabilir. Altaylar'daki (Körmöz) de ölü ruhu olup, hastalıklara neden olabilir. Tüm kötü ruhları sadece Şaman uzaklaştırabilir.

ŞAMANLIK'TA DOĞUM

Altay Türkleri'nde insanın ruhunun doğmadan önce gökyüzünde bulunduğu inancı vardır. Bazı rivayetlere göre çocuğun ruhu kırmızı bir kurt biçiminde annenin vücuduna girermiş. Doğum Tanrısı çocuğun hayatta ne kadar yaşayacağını belirlermiş. Altaylılar'daki inanca göre Tanrı Ülgen çocuğun doğumu için oğlu Yayık'a talimat verir. O da babasının emrini dişi olarak düşünülen "yaratıcı" Yayuçi'ye bildirir. Yayuçi gökteki "süt akı göl" adı verilen yerden çocuğu alarak doğurtur ve doğurttuğu çocuğa hayatı boyunca yardımcı olur.

Yakutlar'daki inanca göre çocuğun ruhu bir kuş gibi gökten gelir. Çocuk doğumundan üç gün sonra "Eyehsıt" adı verilen bir koruyucu ruhun himayesine girer. Orhon Kitabeleri'nde adı geçen "Umay"ın da çocukları koruyan bir dişi ruh olduğu yazılıdır. Umay'ın gönlünü hoş tutanlar istedikleri kadar çocuk sahibi olurlar. Teleüt kadınları ise kendi koruyucu ruhlarına güvenirler. Bu ruhlar ölmüş ana veya büyükbabaların ruhlarıdır. Bu ruhlara koyun kurban edilir. Çocuğun doğumu sırasında Sibirya'da özel şenlikler düzenlenirmiş.

Evlenme ile ilgili törenlere Şamanlar pek katılmazlar. Kızı kaçırma ile evlenmenin devam ettiği yerlerde kız kaçırmaya gidecek gençler Şaman tarafından bir ayin yapıldıktan sonra yola çıkarlar. Tören sırasında kırk kötü ruhun adlarını vererek bunlara karşı gençlerin korunması için "Idık" denilen Tanrıya dualar edilir. Ayinden sonra gençler atlarına biner, kaçırılacak kızın kabilesine yolculuk ederler.

Yakutlar'da çocuk (bilhassa erkek çocuk) istenirken ak Şaman'a başvurulur. Ak Şaman dua eder. Bu törende kanlı kurban olmaz. Çocuğu olmayan Yakut kadınları kutsal bir ağacın altında "yer sahibi"ne yalvararak ağlaya, sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuğu olanlar çocuğun yer-ağaç ruhları tarafından verildiğine inanırlar.

Bu inanç izini bakın MANAS DESTANI'nda nasıl görüyoruz. Yakut Han eşinin kısırlığından şikâyet ederek şöyle diyor: "Bu Çırıcı'yı alalı on dört yıl oldu. Bir çocuk koklayamadım, öpemedim. Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret etmiyor, elmalı yerlerde yuvarlanmıyor, kutlu pınarlar yanında gecelemiyor." Buradaki mezarlar, büyük Şamanlar'ın mezarları olarak kabul edilen kutsal yerlerdir.

Yakutlar'da ilk doğuma çok önem verilir. Çocuk doğunca yağlı yemek verilir, kurban kesilir. Kurban edilen hayvanın kafası kırmadan pişirilir. Kemikleri bir kaba doldurulup ormanda bir ağaca asılır.

Kırgızlar'da doğum saati yaklaşınca lohusanın evine toplanılır. Bir kadın ebe seçilir. Doğum zor olursa "albastı" olduğu varsayılır. Alkarası denilen kötü ruhu kaçırmak için erkekler toplanır; gürültü yapar. Tüfek ile havaya ateş ederler.

Doğum yapan kadınların lohusalığını rahatsız ettiğine inanılan alkarası, albastı, albis vs. Çin Seddi'nden Akdeniz kıyılarına, Buz Denizi'nden Hindistan'a kadar uzanan coğrafyalardaki kültürlerde rastlanan bir inançtır.

Albastıyı yakalamak için Şaman kopuzu eline alıp şunları söyler:

"Ey, al bastı zalim
Koy ciğerini yerine
Zavallının canını iade et,
Sözümü tutmazsan,
Bana hürmet etmezsen,
Gözlerini çıkarırım..."

diye duasını bitirir.

Lohusa kadınları rahatsız eden albastı, alkarası inancı Anadolu'da günümüzde de yaşayan bir inançtır. Alkarası denilen şe-

yin doğum yapmış kadına rahatsızlık vereceğine inanılır ve bu nedenle 40 gün yalnız bırakılmaz. Albastı kötü ruhları temsil eden bir inançtan gelen varlıktır.

Yakut Türkleri aile ocağına "Al-ot" derlermiş. Çocuk dünyaya "Merhaba" der demez, baba beye bir kadeh rakı (araga) sunarmış. Bunu, toplananlara verilen ziyafet izlermiş. Birkaç gün sonra ise doğum için düğün yapılırmış. Çocuğun adı bu törende büyükler tarafından konur. Doğan çocuğa hediyeler verilir. Eski Yakutlarda ad, çocuk ok atınca verilirmiş. Oğuzlarda, bir çocuk baş kesmez, kan dökmezse ad verilmezmiş. Ayrıca ancak, bir kahramanlık gösterilirse ad verilirmiş. Gerçek ad almak için kahramanlık şartmış.

ÖLÜM İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Şamanist inançtaki halklar, hastalığın olduğu gibi ölümün de kötü ruhlardan kaynaklandığına inanırlar. Altay Türkleri'ndeki inanca göre, yeraltı dünyasının Tanrısı olan Erlik yeryüzüne gönderdiği görevlileri (aldacı) vasıtası ile insanların ruhunu alarak hayatlarına son verir. Yakutlar ise ölümü, insanın ruhunun kötü ruhlar tarafından kapılıp yenilmesi olarak anlatıyorlar. Ölümü getiren ruhların ya ailenin daha önce ölmüş fertlerinin ruhu olduğuna inanırlar veya yabancı ölülere ait ruhlar olduğunu kabul ederler.

İnsanın ölürken canının bir kuş gibi uçup gittiği varsayılır: Orhun Kitabeleri'nde ölmek; "uçmak", "uçup gitmek" olarak anlatılmıştır. Herhangi birinin ölümünden söz ederken ölmek kelimesi yerine "kuşu uçtu" ifadesi kullanılırmış. Ölen insanın çevresinde olup bitenden haberdar olduğuna inanılır ve bir gün evine döneceğinden kaygı duyulur. Yakutlar ve Soyutlar ölüden korktukları için birisi öldüğü zaman cenazeyi çadırda, evde vs. bırakıp kaçarlarmış. Ölen kişinin ruhunun, Şaman tarafından özel bir merasim ile öte dünyaya, yani yeraltı dünyasına götürülünceye dek evde dolaştığına inanılır.

Düşünen varlık olarak insan, taş devrinden beri hayat ve ölüm arasındaki bilinmezliğin sırlarını öğrenip çözmeye çalışmıştır. Eski Türkler can ve ruh kavramlarını "nefes" (tın) kavramı ile ifade etmişlerdir. Bu kavram bugün Anadolu'da bile güncel dilde "can" kavramını karşılar tarzda kullanılmaktadır. Doğu Türkleri'nde nefes, can yerine kullanılırken, Batı Türkleri'nde nefes veya "can"ın karşılığı olarak "dinlenmek" kavramı kullanılıyor. Herhangi biri için öldü yerine "dinleniyor" kavramını kullanmışlardır.

Yakut Türkleri; ruh, can kavramını; tin, kut ve sür kelimesi ile adlandırmışlardır. "Tin" kelimesi aynı zamanda "nefes" anlamında da kullanılınmış. Altay Türkleri ruh-can kavramını, kut, tın, süne kelimeleri ile ifade etmişler. "Tın"ın tüm canlı varlıklarda olduğuna inanılır. Süne ise, sadece insanlarda bulunur diye düşünüyorlar. Kut da her şeyde bulunur ve cansız varlıklara kutsallık verir düşüncesindedirler. Sürülerin bulunduğu komlarda bulunursa bereket verir inancındalar. Çobanların değnekleri "kut"lu olursa sürülere hastalık veren ruhlar ve kurtlar sürüye uğramaz derler.

Altay Türkleri insanın eşi olarak kabul edilen bir de "yula"sından söz ederler. İnsan uyurken "yula"sının her yerde dolaşabildiğine inanırlar. Düş denilen şeyin bu yula olduğunu düşünüyorlar. Ölülerin başıboş gezen ruhlarına Altaylılar "özüt" derken, Yakutlar "üör" adını verirler. Şamanistler "can"ın kanda veya kalpte olduğuna inanırlar.

Şamanlar'da ölen kişi için duyulan acı çeşitli biçimlerde ve bazı törenlerle ölen kişi için yapılır. VI. yüzyıl ortalarında Hun hükümdarı Attila'nın ölüm töreninde Hunlar'ın saçlarını yas nedeni ile kestikleri bu deneklerden birisidir. Hunlar, bir kahraman için gözyaşı dökmezler. Yüzlerini yaralayarak kan akıtırlarmış.

Çin kaynaklarının bildirdiğine göre, Tukueler'de aile çevresi ölü için ağlayıp feryat ederken, yüzlerini gözlerini de yaralayıp kanlı gözyaşı dökerlermiş. Orhun Kitabeleri'nin yazdığına

göre, yasta bulunanların yas tutma ifadesi olarak kulak ve saçlarını kesme âdeti varmış. Kazak-Kırgızlar'da ölünün dul kalan eşinin kızları ile saçlarını kesmek gelenek gereği olarak yapılırmış. Urga civarında bir Hun mezarında ipek örtüye sarılı 17 saç örgüsü bulunmuş. Demek ki kesilen saçlar mezara konulmuş. Saç kesme bir nevi ölüye sunulan kurban kabul edilirmiş.

Gene Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre, I. yüzyılda Moğolistan'ın doğusunda oturan Hunlar aşiret reislerini sırmalı elbiseleri ile mezara gömerlermiş. V.-VIII. yüzyıl arasında Gobi Gölü'nde ölenin atı ve eşyası birlikte yakılırmış. V. yüzyılda Yenise Irmağı'nın kuzeyinde yaşayan Dubolar ölüyü tabutladıktan sonra dağların tepesine veya ağaçların üstüne bırakırlarmış. Soyotlar da Şaman ölülerini bir tabuta koyduktan sonra yere çakılı kazıkların üstüne defnederlermiş.

Göktürkler'de ise, ölen hakanın mezarına, hayatta iken öldürdüğü düşman sayısı kadar heykel dikmek âdetmiş. Hazarlar ve Oğuzlarda ölüyü nehir yatağına defnetmek âdeti varmış. Hazarlar daha sonra ölüyü yakmaya başlamışlar. X. yüzyılda Oğuzlarda önemli bir kimse öldüğü zaman ev biçiminde bir mezar hazırlanırmış. Ölü, elbisesi ve silahları ile gömülürmüş. Mezara içki koymak ise asla ihmal edilmezmiş. (Mezara içki konulması bugün Anadolu'da da görülmektedir. Örneğin, Balıkesir-Erdek Tahtakuşlar Köyü mezarlığında mezarlarda içki şişelerini görebilirsiniz.)

Mezar kapatılıp kümbet vaziyetine gelince, ölenin atlarından bazen yüzlercesi kesilip eti yenir, derileri ise sırıklara asılırmış. Mezar başına heykel dikmek âdeti burada da görülüyor. İnanca göre ölü bu atlara biner, heykeller de ölüler dünyasında ona hizmet eder. Uygurlarda ölüler silahları alınarak mezarın ortasına dik olarak gömülürmüş.

XIII. yüzyılda Orta Asya'yı dolaşan Plano Carpini, Türkler'in ölüm âdetleri ile ilgili anlatımlarında, beyin ölünce gizlice gömüldüğünü söylemektedir. Ölünün mezarına et, süt

gibi yiyecekler ile ölünün atı binilmeye hazır halde mezara gömülürmüş. Mezarın başında bir at kurban edilip eti yendikten sonra ise ölenin evi ve arabası tahrip edilirmiş.

Bütün bunlar, ölüyü gideceği yeni dünyada; yoksul, silahsız, yalnız ve güçsüz bırakmayıp o dünyada sürdüreceği yaşamına yardımcı olma anlayışından kaynaklanmaktadır.

Ölü gömme âdetleri kültürlerin birbirini etkilemesi ile zaman içinde farklılaşmaktadır. Sagaylar, Şaman ölüsünü yere gömmeyip eskiden olduğu gibi Şaman'ı elbisesi ve davulu ile birlikte bir dağın tepesine bırakırlarmış. Önceleri Şaman olup sonra Hıristiyan olan Yakutlar'da geleneklere uyularak ölen kişi elbiseleri ile gömülmeye devam etmiştir. Yakutlar'da eskiden ölüleri yakmak âdeti de varmış. Hatta zengin biri ölünce kendisine öteki dünyada hizmet için en iyi uşakları da yakılırmış. Erkek ölünce karısının diri diri mezara gömüldüğünden de bahsedilmektedir.

Çin kaynaklarında VI. yy.'da Göktürkler'in bir ölü defin törenini şöyle anlatılıyor: "Ölüyü çadıra korlar. Oğulları, torunları, erkek-kadın başka akrabası; atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinde kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı ölü ile beraber ateşte yakarlar; külünü yılın belirli bir gününde mezara gömerler. İlkbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman gömerler. Kışın veya sonbaharda ölenlerin çiçekler açtığı zaman ilkbaharda gömerler. Defin gününde ölünün akrabası, tıpkı öldüğü günde yaptıkları gibi at üzerinde gezer ve yüzlerini kesip ağlarlar. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmini, hayatında yaptığı savaşları resimlerler. Bu ölü hayatında bir adam öldürmüş ise mezar üstüne bir taş koyarlar. Bazı ölülerin mezarında bu taşlar yüze, hatta bine çıkar."

Bazı farklılıklar göstermesine karşın, Şaman inancında ölüyü gömme törenlerinin başlıca argümanları bunlardan ibaret sayılır. İnancın temelinde öldükten sonra gideceği dünyada yaşamını sürdüreceği anlayışı bulunuyor. Böyle olunca da ölüyü gideceği dünyaya mümkün mertebe hazırlıklı göndermeye çalışıyorlar.

Manas Destanı'nda Manas'ın ölümü ve defin işlemi şiirsel bir dille bakın nasıl anlatılıyor:

"Diyorlar ki Manas'ın sineğe benzer canı çıktı
Gerçek evine gitti.
Diyorlar ki ak saray yapıp içine koydular.
Gök saray yapıp içine koydular.
Diyorlar ki dokuz gün yattı beklettiler.
Doksan kısrak kestiler.
Diyorlar ki altı gün yine beklettiler.
Altmış kısrak kestiler.
Diyorlar ki altın işlemeli giyimlerini
Dokuz parçaya ayırıp halka üleştiler.
Çam ağacından kalın tabut yaptırıp,
Diyorlar ki, iç yüzünü gümüşle kapladılar.
Dış yüzünü altınla kapladılar.
Manas'ı böyle bir tabuta koydular.
Diyorlar ki altından kan sızmasın diye
Üstünden güneşin sıcağı geçmesin diye
Tabutu saray içine yerleştirdiler."

DÜNYANIN YARADILIŞI

Orta Asya'da dünyanın (yerin) yaradılışına ait bir dizi efsane anlatılır. Bunların en önemlilerinden biri yerin denizden yaratıldığıdır. Anlatıya göre, Asya'da büyük bir deniz varmış, ilahi bir varlık yeryüzünü bu denizden oluşturmuş.

Tunguzlar, Tanrı ateşin eski denizi kısmen kurutarak yeri yarattığını söylerler. Yakutlar ise, yerine gökten veya bir denizin dibinden Tanrı tarafından hazır olarak getirildiğine inanırlar. Altay Türkleri ve Buryatlar'da ise; "iyi" ile "kötü"yü sembolize eden "Tanrı" ve "Şeytan" karşı karşıyadır.

Her toplumun kendine özgü dünyanın yaradılışına dair anlatıları oluşmuştur. Tabii bu farklı anlatımların birbirini etkilememesi olası değildir. Türkler'in de kendilerine özgü yaradılış efsaneleri bulunuyor. Göktürk yazıtlarında; "Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer kaldığı zaman, ikisinin arasında kişioğlu yaratılmıştır" diyor.

Aynı konuda Manas Destanı'nda ise, "yer yer olduğu zaman, su su olduğu zaman" dünyanın yaratıldığı ifade ediliyor.

Yakutlar; ilk insanın gökten inen bir yaratıktan yaratıldığını, bu yaratığın ise yarı at, yarı insan şeklinde olduğunu söylüyorlar. Altaylılar'a göre ise yer yaratılmadan önce su vardı. Tanrı Ülgen yeri yaratmak için yanındakine emrederek denizin dibinden toprak çıkartmıştır. Yer böyle yaratılmıştır. İlk insanlar ise bir ağaç dalından tıpkı meyve gibi yetişmişlerdir. Bu yaradılış öykülerinden çıkan sonuç; Tanrılar'ın yaratıcılıklarının mevcut maddelere şekil vermesinden oluşuyor. Hiç yoktan yaratma Türk yaradılış efsanelerinde görülmüyor.

W. Radloff, Altay efsanelerinde yerin yaradılışını şöyle anlatıyor:

"Önce su vardı. Yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile bir 'kişi' vardı. Bunlar kaz biçiminde su üstünde uçuyorlardı. Tanrı hiçbir şey düşünmüyordu. Yapmak istediklerini yanındaki 'kişi' yapıyordu. Bu 'kişi' toprağı şu altından Tanrının emri ile yukarı çıkardı. Böylece yer yaratılmış oldu. Sonra Tanrı 'kişi'ye 'Suya dal, toprak çıkar' dedi. Bir elindeki toprağı Tanrı'ya verdi. Tanrı bu toprağı saçıverdi, böylece yer meydana geldi. Kişinin Tanrı'dan gizlediği toprağı ağzından atması ile de küçük tepeler oluştu."

Tanrı ile kişi arasında efsanevi sohbet uzar gider, sohbetin bir yerinde doğanın bir kısmının oluşumu şöyle anlatılır: "dalsız budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve 'Dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil, bunda dokuz tane dal bitsin' dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: 'dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun' dedi. Böylelikle kavimler oluştu."

Bir başka anlatım: "Ak ananın buyruğu üstünedir ki Ülgen insanlara şu emri verdi: 'Varı yok demeyiniz, varı yok diyenler yok olur. Ülgen yer yaratılsın dedi, yer yaratıldı. Gökler yaratılsın dedi gökler yaratıldı. Böylece bütün dünyayı yarattı."

Dünyanın sonu ise şöyle anlatılmaktadır: "Bir gün dünyanın sonunun geleceğine inanan Altaylı Şamanlar şöyle düşünüyorlar. 'Kalgançı çak' inanışına göre zamanla kişioğlu yoldan çıkacak. Fenalık yapmaktan, günah işlemekten çekinmeyecek. İyi Tanrı Ülgen bu günahkâr topluluktan uzaklaşacak. Karanlık dünyadaki kötü Tanrı Erlik yeryüzüne yaklaşacak. Yardımcılarından Karaş önce yeryüzüne çıkacak. Yeryüzünde insanları kazanmak için Tanrılar arasında savaş olacak. Erlik insanları karanlığa, Ülgen aydınlığa, iyiliğe çekmeye çalışacak. İki taraftan ölenler olacak. Ülgen tek başına kalacak. Ülgen, 'Ölüler kalkınız' diye haykıracak ve bütün ölüler dirilecek. Dünya tekrar kurulacak."

PUT-FETİŞLİK

Eski Çin kaynakları Göktürkler'in yapmış oldukları "Tanrı tasvirleri"nden bahsetmektedir. Bu tasvirleri keçeden yaparlarmış ve deri torba içinde saklarlarmış. Bu tasvirler içyağı ile de yağlanıp, sırık üzerine dikilirmiş. Altaylılar'da "tö-töz", Yakutlar'da "tangara", Urahnalar'da "eren", Moğol-buetler'de "ongen" denilen put ve fetişler bulunurmuş. Bunlar, keçe, paçavra ve kayın ağacı kabuğundan yapılırmış. Hatta çocukların oynadığı bebeklere benzetenler de olmuştur. Bazıları da tavşan, tilki gi-

bi hayvan derilerinden yapılırmış. Av veya benzeri önemli bir yolculuğa çıkan torbalarından çıkan put-fetişlere saçı saçarlar ve ağızlarına yağ sürerlermiş.

Altaylılar'ın putlara "tö-tös" adını vermeleri bunların atalar ruhu hatırasına yapıldığı sonucunu doğurmaktadır. Şamanlar bunlar hakkında "Bu babamın tözü, bu anamın tözü" derlermiş. Büyük Şamanlara adanan "töz"ler de varmış.

1253 yılında Uygur tapınaklarındaki putlar için Fransız rahip Rubnik şöyle diyor: "Uygurlar bir Tanrı'ya inanırlar. Tanrı'nın insan veya başka bir cisim şeklinde tasvir edilmesini kabul etmezler. Öyle ise neden bu kadar çok putlarınız var diye sorduğumda Uygur rahibi; 'biz bu putları Tanrının tasviri diye kabul etmiyoruz. Bizimkilerden biri, oğlu, karısı veyahut başka birisi ölürse onun suretini yaparlar ve buraya yani tapınağa koyarlar. Biz de bunları ölünün hatırası olarak saklarız ve sayarız' diye cevap verdi".

Tanrı'yı algılama açısından Moğollar'ın da böyle düşündüğünü ifade eden rahip Rubruk seyahatnamesinde; Moğolların ölülerin tasvirini keçeden yaptıklarını, süslediklerini, ayrıca bir tapınak çadırlarının olduğunu, orada rahip olarak da bir kadın Şaman'ın bulunduğunu yazıyor.

Puta tapmanın kaynağını Ebül Gazi Han şöyle anlatıyor: "Yaşayan geleneğe göre, birinin oğlu, kızı, ağabeyi veya küçük kardeşi veya başka değer verdikleri birisi ölünce onun suretini yapar, evinde saklarlardı. Ara sıra o sureti öpüp, sevip, okşayarak, bu filanın suretidir derlerdi. (Henüz fotoğrafçılık yoktu.) Bu suretin önüne yemeklerinin ilk lokmasını koyarlardı. Yani ilk lokmayı ona ikram ederlermiş. Yüzlerini, gözlerini surete (bebek) sürtüp, önünde saygı ile yere eğilirlerdi. İşte böylece ellerinde olmaksızın puta tapmayı meydana getirmiş oldular."

Altaylılar "tös" kelimesini putlar dışında da kullanırlar. Bazı dağlara Ülgen ve Erlik adını vererek iyi ve kötü ruhlara da "tös" derler.

Moğollar XV. yüzyıl sonlarına dek Şamanist olarak kalmışlardır. XVI. yüzyıl başlarında Tibet yolu kanalı ile Moğolistan'a Budizm'in girmesi ile Budizm'in Lamaizm mezhebine katılmışlar. Daha sonra bu mezhebin ateşli mürşitleri Moğol hanlarının saraylarının gözdesi olurlar. Lamaist rahipler daha sonra Şamanizm'e karşı mücadeleye başlarlar.

İki inancın yoğun mücadelesi sonucu gün gelmiş Lamalılar'ın Tibet'ten getirdikleri Buda gelenekleri ile Şaman geleneği tapınaklarda birlikte yer almıştır. Bu iç içe geçişin ifadesi olarak Hıristiyanlığı seçen bazı Altaylılar'da İsa ve Hıristiyan azizlerini ikonoları ile Şaman putları (tösler) yan yana bulunmaya başlamıştır. Yakutlara göre, Meryem Ana kadın Şamanlar'dan birisinden başka ne olabilir.

Türk Şamanları'nda çok yaygın olan "töz"lerden (putlardan) Tilek, Kozan (tavşan), Aba (ayı), Bürküt (kartal), Tiyin (sincap), As (kakum) ve benzerleri birer puttur. Bunlardan başka, büyük Şamanlar, kahramanlar, iyi ve kötü ruhlar adına yapılan bir dizi putlar bulunmaktadır.

Tilek Tös, Televü boyunun koruyucu ruhu adına yapılmış bir puttur. İnsan şeklindeki bu put büyük Şamanlar'ından biri için yapılmıştır. Şaman dualarında bu ruha şöyle sesleniliyor: "Aba Tuna şehrinden kır ata binerek geldin. Eğerinin koskunu gümüştendir. Elinde tuttuğun asa kumsal yerlerde biten söğüt ağacındandır. Yeşil çuha parçaları ile süslenmişsin. Buraya gelip biz Teevütler'e koruyucu oldun. Senin aşın içyağıdır." Ayı tasvirindeki "Aba tös" de Şamanistler'in en önemli putlarından biridir. Aba eski Türkçe'de baba, ata anlamlarına da gelir. Şor avcıları ise Sangr, Sangır denilen putu sayarlar. Kuş gibi tasvir edilen putlara daha çok Yakutlar'da rastlanır. Kuşlardan da daha çok Kartal'a önem verilir. Kartal kültü ile ilgili inançlardan çıkan sonuca bakılırsa Kartal, Güneş ve Gök Tanrı'nın sembolü sayılırmış.

Tarihte her kabilenin kutsal bir kuşu ve kutsal bir ağacı varmış. Bu anlayışa göre; "on iki bavu", yani on iki kabile anlamı-

na gelir. Başkurtlar'ın her "bavu"sunun bir kutsal kuşu ve ağacı varmış. Eskiden tanımadık bir adama rastladıklarında kendi kutsal kuşlarının ve ağaçlarının adını sorarlarmış. "On iki kabile" ve "on iki kuş" tanımları İbni Fadlan'da geçen "On İki Tanrı"yı ve bazı kuşlara tapan Başkurtlar'ı anlatmaktadır. Ağaçlara bağlanan ip, bez, kıl, tüy gibi nesneler de bu fetişlerden sayılır.

FALCILIK

Falcılık, **Kaşgarlı Mahmut**'un Divan-ü Lügat-İt Türk'te; "falcılık, kâhinlik; bir kimsenin gönlündekini bilmek" olarak açıklanmaktadır. Falcılık, Şamanlığın da önemli unsurlarından biridir.

Altaylılar'da Şaman'dan başka "ırımcı" denilen insanlar vardır: Bunlar saralı adamlardır. Saraları tuttuğu zaman bunlar gaipten, öte dünyadan, bilinmeyenlerden haberler vermektedirler. Şamanlar fal kelimesinin karşılığı olarak "tölge" kelimesini kullanırlar.

Çok değişik falcılık türleri vardır. Hayvanların kürekkemiğine bakarak gaipten haber verenlere "yağrıncı", koyun tezekleri ile fal bakanlara "kumaldekçi", değişik nesnelerden yola çıkarak fala bakanlara ise, "ırımcı" adı veriliyor.

Kürekkemiği falına Kırgızlar'da, Kazaklar'da, Nogaylar'da hatta Japon ve Yunanlılar'da rastlanılır. Moğol saraylarında da çok önem verilir. Mengü Han bir işe başlamadan önce mutlaka kürekkemiği falına baktırırmış. Bunun için önce kemik ateşte kızdırılır, bunları yakmak için küçük iki ev bulunurmuş. Kemikler yakıldıktan sonra Han bunlarda oluşan çizgilere bakarmış. Kemik üstünde oluşan çizgi doğru ise, düzgün ise, yol açık sayılırmış. Eğri büğrü ve delikli vs. ise yol kapalı sayılırmış. 1771'de Kazak bozkırlarında seyahat eden yüzbaşı Riçkov da Kırgız-Kazak hanlarından Nur Ali Han'ın karargâhında kürekkemiği falına baktırdığına tanık olduğunu yazmaktadır.

Kargızlar'ın Manas Destanı'nda da Manas'ın yanı başında kürekkemiğine bakan bir falcı bulunduğu yazılıdır. Kalmuk Hanı Yolay da falcısı ile gezmektedir. Targıl Taz adlı falcısı kürekkemiği falı ile Tanrı ile konuşunca; kürek kemiğinde kanlı bir başın yuvarlandığını gördüğünü söylüyor. Bu sefere çıkmanın hatalı olabileceğini anlatıyor. Fakat Han'ı bunu dinlemiyor ve sefere çıkıyor. Sefer sonucu çıkan savaşta Manas onu mağlup ediyor ve arkasından öldürüyor.

Nugay halk edebiyatında, hikaye ve destanlarda da kürekkemiği falı geçmektedir. Edige ile Toktamış Han Destanı'nda kürekkemiği falı konu edilmektedir. Başkurtlar da çok yalan söyleyene, "Senin yavrun kalak" yani kürek kemiğin bozulmuş derlermiş. Altay ve Yakut Şamanları'nda da kürekkemiği falı yaygındır. Yakut Dolganlar ve Karagaslar bu fal için esas olarak geyik kürekkemiğini tercih ediyorlar.

Fala baktırmak için; önce suda kaynatılmamış bir kürekkemiği bulmak gerekiyor. Falcı kemiği ateşte kızdırdıktan sonra, eline alıp ince kısmından tutuyor. Kemikte beliren çizgiler, çatlaklar, noktalar Şaman tarafından adlandırılarak anlatılıyor. Böylece fala bakılmış oluyor.

Sagaylar, kürekkemiği falı ile sadece kaybolan eşyalar hakkında bilgi sahibi olunabileceğini, fal için en etkili kürekkemiğinin ise koç kemiği olduğunu düşünüyorlar. Türk göçebeleri arasında "aşık kemiği" adı verilen kemik ile fal açmak âdeti vardır. Aşık kemikleri davulun üstüne atılarak aldığı şekle göre yorum yapılır.

Şaybak Han, Semerkant şehrini kuşattıktan sonra şehre kati hücum yapıp yapmamanın hayırlı olup olmayacağı üstüne bir davul getirtip davul üstüne aşık kemiğini zar gibi atarak fala baktırmıştır.

Kırgız-Kazaklar'da ve Özmekler'de ayrıca "kumalak" denilen bir fal açılırmış. Bu fal için kırk taş veya nohut, fasulye gibi şeyler kullanılırmış. Kırk adet taş gelişigüzel serpilip üçe ay-

rılır ve ona göre yoruma tabi tutulurmuş.

Ataların ruhuna kurban sunarak, etin kazanda kaynama şekline bakarak yorumlar yapılarak da fala bakılır. Yorumu ise şöyle yapılır: Kısrak kurban kesildikten sonra, kurban edilen kişinin ruhu çağrılır. Et kazanda kaynatılır. Kazandaki köpüğün rengine göre olumlu veya olumsuz sonuçlara gidilir.

Bunlardan başka ateş alevlerine, közlerin duruşuna, odunun ateşte çıkardığı sese bakılarak fal yorumlanır. Başka nesne ve olaylara bakarak fal açmak oldukça yaygındır. insanoğlunun bu alışkanlığı tarihin derinliklerinden günümüze dek sürmektedir. Geleceği bilmek adına bu uğraş için daha çok enerji verileceğe de benzemektedir.

ŞAMANLAR'DA TÖRENLER

Şaman Türkler'de yapılan törenleri iki kısma ayırmak olasıdır. Bunlardan birincisi, periyodik olarak yapılan törenlerdir. Diğeri ise, bazı olaylar nedeni ile yapılan törenlerdir. Periyodik yapılan törenler ilkbahar, yaz ve sonbaharda yapılır. Bunların eski bir tarihleri vardır. Bu ayinler adeta dini bayramlar gibi algılanıyorlar.

İlkbahar bayramı 9 Mayıs'ta kutlanır, "Örüs Sara" adı verilir. Anlamı ise, sürüleri otlatmaya çıkarma bayramıdır. Güz bayramına "Sagan Sara" (ak ay) bayramı adı verilir. Tarih olarak 28 Ağustos'ta kutlanırmış. Başkurtlar'da bu kutlamalara erkekler katılmadan mayıs ayında yapılır ve küçük erkek çocuklar törene alınmazmış.

Şamanlar'da kurban olmadan dinsel tören yapılmaz. Dinsel tören için kanlı veya kansız kurban şarttır. Kanlı kurbanların başında at kurban etmek vardır. Kansız kurbanlar ise; saçı, yalma (ağaçlara veya şaman davuluna bağlanan ip, bez vs.), ateşe yağ atma, şarap serpme türünden kurbanlar kansız kurbanlardır.

Kansız kurbanların en önemlisi ruhlara bağışlamak için serbest bırakılan hayvanlardır. Bu tür kurbanlara, "ıdık", "ıduk" yani; salıverilmiş, gönderilmiş, Tanrı'ya gönderilmiş, Tanrı'ya bağışlanarak salıverilmiş hayvan vs. denir. Bu tür hayvanlara yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırpılmaz. Sahibinin adağı olarak saklanır. Bu gelenek de Anadolu'da yaşamaktadır. Evlerde kurban niyet edilmiş "kurbanlık koç", "kurbanlık boğa"ya rastlamak mümkündür.

Altay Türkleri'nde ıdık tutulan hayvan, yani kurban olarak niyet tutulan hayvan uzun süre geçtikten sonra kurban edilir. Abakan-Sabay boyunda Şaman bu hayvan üstünde zaman zaman ayin yapmaktadır. Sahibi bu hayvanı tılsım gibi saklamaktadır. Moğollar'da putlara at başı kurban ederlermiş. Bu ata binmezler, kurban olarak kesileceği zaman ise kemiklerini kırmadan ateşte pişirirlermiş. Kurban olarak adanan bu hayvanlara kadınlar dokunamazmış. Her Şamanist bu hayvanları kutsal ve dokunulmaz sayar.

Kansız kurbanlardan saçıda Türk boylarında yaygındır. Saçı her kavmin kendi emek ürünüdür. Göçebelerde; süt, kımız, yağ, çiftçilerde; buğday, darı, şarap, tüccarlarda; para vb. şeyler saçı olarak geçerlidir. Bu tür kurban veya adak hemen hemen tüm dinlerde görülmektedir.

Kanlı kurbanlarda atın yanı sıra koyun da vardır. Sığır kurban etmek Şamanlar'da pek yaygın bir gelenek değildir. Hayvanların da erkek olanı kurban edilir. "Attan aygır, sığırdan boğa, koyundan koç, keçiden teke" kurban etmek gelenektir. Bunlara karşın Kırgız-Kazak folklorunda "kısrak" kurban etmek alışkanlığı ara sıra da olsa vardır. Kısrak, Tanrının beğendiği ruhların hoşuna giden kurban sayılmaktadır. Destanlarda; "ak boz kısrak" olarak geçtiğini görüyoruz. Şamanistler kümes hayvanlarını kurban kabul etmemekle birlikte, Doğu Türkistan'da şehirli ve çiftçi ailelerde Şamanlar kümes hayvanları da kurban ederler.

Şaman inancında, kurban kesilen hayvanların kemikleri kırılmaz. Köpeklere verilmez. Ateşte yakılır veya yere gömülür. Özel durumlarda kurban kemikleri toplanıp bir torbaya konarak ağaca asılır. Asla kemikleri ziyan verilmez. Çünkü onların tekrar canlanacağına inanılır.

Kurban kesilerek yapılan törenlere tüm boyun katılımı sağlanır. Bu törenlerin en büyükleri, "Gök Tanrı Kurbanı" ve "Dağ Kurbanı" adı verilen törenlerdir. Bu ayinler Altaylılar'da her yıl, bazılarında ise üç yılda bir yapılır. Yakutlar'da ilkbahar ve sonbaharda tüm soyun katıldığı törenlerde kımız ve kurban sunulur. Tören dokuz gün sürer. Bu törene Ay ve Güneş Bayramı da denir. Sonbahar bayramı kötü ruhlardan korunma amacı ile yapılır. İlkbahar ayinine Şamanla birlikte dokuz masum kız ve dokuz masum erkek katılır. Bu masumlar Şaman'ın göklere yolculuğunda yardımcı olurlar. Günahkar olanlar bu yolculukta yolda kalırmış.

Altaylılar'da, yapılan ayinin kısalığı ve uzunluğu her ruha ve Tanrı'ya göre değişir. En uzun ayin Ülgen adına yapılan ayindir. Güneş batınca ayinin ilk kısmı başlar. Bu bölümde Şaman ayin yerini hazırlar. Çadır ve kurbanlık kısrak hazırlanır. Kurban Tanrı'ya adandıktan sonra atın yuları halktan seçilen birine verilir. Şaman elindeki kayın dallarını sallayarak ve davulunu çalarak Ülgen ve oğullarının ruhları ile onlara tabi ruhları çağırır.

Şaman kurbanı yıkar, duasını okur. Birkaç ruha hitap ederek ilahiler okur, sonra kaza binerek göklere doğru uçar. Karşılıklı dua diyalogları yapılır. Kurban iyi ruhların hâkimi Ülgen adına ise, baş doğuya, Erlik adına kesilmiş ise batıya karşı tutulur. Kurban eti kemikleri kırılmadan ayrılır, "kazancı" denilen iki uzmanca pişirilir. Şaman dualar okuyarak kurban etini ve suyunu etrafa saçar. Kurban yendikten sonra kemikler toplanıp bir sırığa asılır. Şaman eti yedikten sonra ilahiler okumaya devam eder. Davulunu eline alır çalmaya, ruhları çağırmaya başlar. Ruhların geldiği varsayılarak onlarla diyaloglar başlar. Ayinin

sonunda Şaman yeryüzüne iner. Davulu atar, gözlerini açar. Uzaktan gelmiş gibi herkes ile selamlaşır. Bu ayin üç gün devam eder. Üçüncü gün Şaman'ın şerefine büyük bir ziyafet verilir. Ayin için gelen içkilerden herkes sarhoş oluncaya kadar içer.

Şamanlık'ta bu büyük törenler dışında birçok özel ve küçük törenler de yapılır. Bunlar hastalığı geçirme, hastalığı başka bir nesne veya hayvana geçirme gibi törenlerdir. Bazı ayinlerde Şamanlar yeraltına inerler. Orada gezerler. Cehennem üstündeki kıl köprüden geçerler. Sarı çöllerden uçarlar. Günahkâr Şamanlar'ın iskeletlerini görürler. Karanlık Tanrılar'ın bulundukları dünyada yılanları, ejderleri gördüklerini hikâye ederler.

Yakutlar'da geyikler de kurban olarak bellenir. Bu ıdık yıllarca kesilmez. Ayrıca bu ıdıkların kulaklarına küpe takarlar. Altaylılar ıdık olarak at bağışlarlar. Bir adam hasta olursa yağız bir at direğe ıdık olarak bağlanır ve koyun kesilir. Böylece hastanın iyileşeceğine inanılır. Kuzuların sağlam, sağlıklı, bereketli yetişmeleri için koyun ıdık olarak tutulurmuş. Kaybal Şamanları ıdık olarak bırakılan ata ancak sahibinin binebileceğini kabul etmişlerdir. ona vurulan eğer ve gem başka atlar için kullanılmaz. Idık hayvanı kurt yerse başka bir hayvan bağışlanır. Sahibi ölürse ıdık kardeşine kalır. Akrabası yoksa kimseye kalmaz. Bağış Şamanca yapılan tören ile olur.

Araştırmacı **Malov**, 1914 yılında Carhlık şehrinde bir hastaya yapılan tören sırasında; Şaman'ın çıngıraklı kılıç ile evin ocağına karşı diz çökerek dua ettiğini, ağzındaki anasonları ocaktaki ateşe üflerken, Şaman'ın tef çalıp nefesler söylediğini yazıyor. Törenin üçüncü günü, çalgıcılar saz çalarken, dualar söylerken, Şaman elindeki tütsü ile dans edip tütsünün kömürlerini dışarı atarmış. Şaman içindeki hançer ile hastayı iyileştirmeye çalışırken müzik ve nefeslerin devam ettiğini gözlemlemiş.

Yakutlar'da özel ayinlerden birisi de ev yapmaktır. Ev yapmak isteyen önce hayırlı arsa arar. Yapılacak evin hayırlı olması için, ocağın sürekli yanması, neslin çoğalması, hayvanların ve

ürünlerin bereketli olması için dualar edilir. Şaman, ev sahibinin dualarından sonra ocaktaki ateşe bakıp dua eder. Tanrı'dan hemen hemen sormadığı şey kalmaz. Uzun uzun dua eder, kaşığı havaya atar. Fal iyi çıkarsa ev sahibi derhal kaşığı kapar ve cebine yerleştirir. Bu bir nevi kaşık falıdır. Herkes memnun kalıp ev yapıldıktan sonra bir düğün yapılır. Yaşlılardan biri şöyle dua eder: "Alevli ateş yak, yaktığın ateşin kıvılcımları sönmesin, kışın oturduğun ev bereketli, yazın oturduğun ev kutlu olsun." Dua böyle biter. Ocak kutsaldır. Ocak yapılırken kurban kesilir. Kurbanın kanı ocak yapılacak yere sürülür, ateşe serpilir. Evin inşaatı bitince yedi gün boyunca kımız hazırlanır. Şaman çağrılır. Şaman'ın duasından sonra herkese kımız dağıtılır. Yakutlar'da kartal kutsaldır. Baharın gelmesi kartalın kanatlarını çırpmasına bağlıdır. Bazıları kartalı koruyucu ruh sayarlar. En korkulu ant kartal için içilen anttır. Kartal adı ile ant içip, yemin edip tutmayanların "ocağı söner", nesli kesilir. Herhangi bir Yakut evinin yanında kartalı görürse eğer, hazır et bulamazsa derhal onun için bir kurban keser. Kartala et ziyafeti verir. Biri yanlışlıkla kartalı öldürürse Şaman çağrılarak dini tören ile kartalın cenazesi gömülür.

Ocak, kartal ve ateşe saygısızlık gösterenlerin deri hastalığına tutulacağına inanılır. Bu hastalığı ancak ateşi çakmaktaşı ile yakmak koşulu ile kartaldan türediğine inanılan Şaman tedavi edebilirmiş.

Ateşe bakıp kehanet etmek, yani gelecekten söz etmek çok eski bir gelenektir. Yanan ateşte odunların çıkardığı sesin, alevlerin yüksek veya alçak yanmasının, alevlerin yeşilimsi renkte veya kırmızı olmasının altında derin anlamların gizli olduğuna inanılır.

Ateşe bakıp fal açmak Orta Asya'da çok yaygın bir gelenektir. Özbek hanı Kocuğum, ateşe bakıp kadınlara: "Senin oğlun olacak", "Senin kızın olacak" dermiş ve bu tahminler çıkarmış. Manas'ın babası Cakıp, destandaki anlatıya göre, ateşe bakar, gelinlerin geleceğini bildirirmiş.

Ateş ruhu için Şamanlar'ın okuduğu dualara bakınca "ev ocağı kültü" ile "ateş kültü" birbirinden ayrılamaz. Ocak kültünün de, atalar kültü ile bağı olması doğaldır. Şaman dualarında; "Ateş anam", "Kayın anam" diye hitap edilmesi bu önemi gösteriyor.

Düğünlerde de, ateş ve ocağın özel ve ayırt edici bir yeri vardır. Budist Buretler de gelin ve güveyi düğünün sonunda ocağın başına getirip ateş ve ocağa niyaz ettirirler. Yapılan duada; "Ey melikem, ey anam ateş, Ötüken anamız, anamız ateş, ey daima göklere uzanan ve bakan ateş, biz sana fincan fincan rakı sunuyoruz, güveye ve geline ve bütün ulusumuza sağlık ve güven ver. Biz sana secde ediyoruz" demektedir.

Kırgızlar'da da düğün törenlerinde ateş ve ocak önemli bir unsurdur. Manas Destanı'nda gelinin kayın babasının evine girdiği an şöyle anlatılır: "Kızlar ve gelin çift çift olup eve girdiler. Genç gelin Aksaykal eğilerek selam verdi; Aksaykal ateşe yakın geldi, eğildi, ateşe selam verdi."

Yakutlar yemin törenlerini ateş ve ocak önünde yaparlar. Yemin sırasında; "büyük babamız ateş karşısında ...ant ediyoruz" diye cümle başlar.

Şaman inancında hemen hemen her törende mutlaka ateş bulunur. Kurban hangi ruh için adanırsa adansın, bir parçası ilk önce ateş ruhuna sunulur. Ateş, törenlerin merkezini oluşturur dense abartılı bir anlatım sayılmaz.

ŞAMANLIĞIN YAYILMA ALANLARI

Türkler'in eski dinleri ve mitolojileri hakkında Çin, İslam, Rus ve Batı kaynaklarında birbirini zaman zaman doğrulamasa bile hayli bilgi bulunmaktadır. Milattan Önce II. ve III. yüzyılda Çin vakanivüstleri tarafından Hunlar'da gözlenen Göktanrı inancı, güneş, ay, yer-su, ölüler ve atlar kültü Türk kavimlerin-

de değişik biçimlerde olsa bile, çeşitli kültürlerin etkisinde kalsa bile son zamanlara kadar devam etmiştir.

Türkler'in dünya görüşleri, dini yorumlama tarzları Altay ve Yakut Şamanizmi'ne göre farklılıklar içerse de hiç şüphe edilmemesi gereken bir olgu var ki, o da eski Türkler'in Şamanist olduklarıdır Ziya Gökalp bile Türkler'deki Şamanizm ile diğer kavimlerdeki Şamanizm'in farkını büyüterek Türkler'in dini için ayrı bir kavram kullanmıştır. Türkler'in dini için TUYUNİZM adını vermiştir. Halbuki bu farklılık çok Tanrılı dinlerde olağandır. Orta Asya'da nerede ise her kavim için ayrı bir Şamanizm olduğunu söylesek abartmış sayılmayız. Orta Asya Şamanizmi'nin esasları; Göktanrı, güneş, ay, yer, su, ata, ateş (acak) kültleridir.

XVI. yüzyılda Mançu ve Tunguz gibi Altay ulusları birleşerek Çin'i ele geçirdiler. Bu topluluklar Şamanist'tirler. 1747 yılında Şamanlar'ın ayinlerini düzenleyen bir statü imparator tarafından ilan edildi. Hatta Şaman inançlı insanların ibadetlerini daha rahat yapabilmeleri için bir tapınak bile inşa ettirdi. Hakan Şaman inancına göre ayin yapardı. Hakan her sabah çadırından çıkarak güneşe karşı ibadet yapardı. Geceleri ise duasını aya karşı yapardı.

Orta Asya'da devlet kuran kavimlerin doğal olarak kültür merkezleri önemli ölçüde Hakan saraylarıdır. Bunun dışında ise, beylerin karargahları ve bunların çevresine yerleşen boylar vardır. Bu merkezler kendi dışlarındaki merkezlerin etkilerine açık bulunuyordu. Doğuda Çin kültürü, felsefesi, mitolojisi, güneyde Hint, Tibet Budizmi'nin etkileri, batıda Zerdüştlük Orta Asya'daki oluşumu etkiliyorlardı. Orta Asya'yı kültürel olarak etkiliyorlardı. Yabancı dinler Orta Asya'da Şamanizm'den bazı unsurları kabul ettikleri için halktan ilgi görmüşlerdir.

Bu etkileşimler sırasında Sibirya'da önceden Şaman olan Tobalar, V. yüzyılda Budizm'i resmen kabul ederler. Büyük Buda tapınakları yaparlar. Buna rağmen Tobalılar'ın etkileri altın-

da bulunan halkın tümünün Budizm'i kabul ettiğini söylemek oldukça güç sayılır. Çünkü Budizm, bakanlığın merkezindeki aristokrat kesimin dinsel tercihi olmuştu, ama geniş halk kitleleri Şamanlığı sürdürüyordu. VI. yüzyılda büyük Türk devletini kuran Göktürk sülalesi Şamanist boyların yetiştirdiği en bilinen boylardan birisidir. Tarihi kaynaklara ve arta kalan yazıtlara bakılırsa, Göktürk hakanları ve idareleri altındaki Türk boyları, batıdaki şehirli Türkler'in bir kısmı dışında Şamanist inancındadırlar. Göktürk devleti Uygur sülalesinin eline geçtiği zaman (VIII. yüzyılın ikinci yarısı) Orta Asya'nın kuzey bölgelerinde Şamanizm hâkim durumdadır. Batıdan ve güneyden gelen kitaplı dinlerin tesiri yok denecek kadar azdır. Şamanizm'in kitaplı dinlerden etkilenmesini bırakalım bir yana, kitaplı dinlerin Şamanizm'den önemli ölçüde etkilendikleri ve bu etkilenme oranında Şamanizm'in hâkim olduğu bölgeler halkı ile diyalog kurduklarını kabul etmek gerekiyor.

Göktürkler'in elinden ülke egemenliğini alan aynı soydan Uygurlar'ın ilk hakanları Kül Bilge ve Moyun Çur, Şaman inancındandılar. Uygur hakanlarından Bökü Han 763 yılında Maniheist oldu. Yani Mani dinini seçti ve Mani dini Uygurlar arasında yayılmaya başladı. Bu din kuzeyden gelen Uygurlar arasında 840 yılından itibaren, yani Uygurlar'ın Doğu Türkistan'a yerleşmelerinden sonra kökleşmeye başladı Ama buna rağmen Uygur ülkesinde Maniheizm, Hıristiyanlık ve Budizm ile birlikte Şamanizm de yaşıyordu. Şamanizm'in en önemli ritüelleri sayılan "töz", "ongun" kültünün daha sonra Uygur Budist rahiplerce Buda tapınaklarında uygulandığı görülüyor.

Kırgızlar'ın da, kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Şaman olduğu biliniyor. Tanrılar'a-ruhlara kırlarda kurban sunarlar. Şamanlar'ına "kam" adı verirler. Sulara, ağaçlara kurban sunarlar. XI. yüzyılda tarihçi Gardizi, Kırgızlar için şöyle yazıyor: "Kırgızlar, Hintliler gibi ölülerini yakarlar ve 'Ateş en temiz şeydir, ateşe düşen her şey temiz olur.' Ateş ölüyü kirlerinden

günahlarından temizler" derler. Bazı Kırgızlar ineğe, bazısı kirpiye, bazısı saksağana, bazısı şahine, bazısı güzel ağaçlara taparlar. Bunlar arasında faginum dedikleri bir kişi vardır. Her yıl muayyen bir günde gelir, çalgıcıları ve her türlü çalgı aletlerini getirir. Çalgıcılar çalmaya başlarken faginum (kam olacak) bayılarak düşer, sonra bu yıl neler olacağını; kıtlık, bereket, yağmur, kuraklık, tehlike vs. hepsini söyler ve genellikle onun dediği olur.

Bu gözlemde görülen Şaman inancı ile mani inancının ve Budizm'in etkilerinin iç içe olduğudur. Ama Çin ve İslam kaynakları IX-X. yüzyıllarda Kırgızlar'ın Şaman olduğunu yazıyor. XI. yüzyılda (920) İbni Fadlan, Oğuzlar'ın İslam ülkesine yakın komşu bulundukları halde Şamanlık'ta direndiklerini yazıyor. Oğuz beyi Küçük Yanal Bey'in önce Müslüman olduğu ama halkın, "Eğer Müslüman olursan bizim başkanımız olamazsın" demesi üstüne Müslümanlık'tan vazgeçip Şamanlığa geri döndüğü de yazılanlar arasında bulunuyor.

İbni Fadlan, Başkurt Şamanlığında kış, yaz, yağmur, rüzgâr, ağaç, hayvan, insan, su, gece, gündüz, ölüm, hayat ve yer gibi varlıkların her biri için ayrı birer Tanrı bulunduğunu, onların da gökte yaşadıklarına inandıklarını yazıyor. İbni Fadlan, Oğuzlara ve Başkurtlar'a komşu olan Hazar Tükleri'nin hakanının ve aristokrat sınıfının Musevi olduklarını yazıyor. Tarihçi Gardizi, Hazarlar'ın hakan ve emirlerini Musevi, halkın ise Şamanlığa benzer bir inanca sahip olduklarını yazıyor. Tarihçi ebu Dülef ise Karluklar'ın Şamanizmi'nin oldukça gelişkin olduğunu, tapınaklı bir din haline geldiğini yazıyor. Marco Polo ve başka seyyahlar, Cengiz Han'ın ve Moğollara geçen Kuzeyli Türkler'in Şamanist olduğunu yazıyor. Bazı tarihçiler ise, Moğol işgali ile Orta Asya ve Volga Müslümanları'nda ölmekte olan Şamanizm'in yeniden canlandığını iddia ediyorlar. Moğollar döneminde Şamanizm'in yayıldığı coğrafi alan üç büyük dinin İslam, Hıristiyan ve Budizm'in mücadele alanı sayılıyor. Or-

ta Asya ve İran'da Hıristiyanlık XIV. yüzyılda yerini İslam dinine bırakmak zorunda kaldı. Hıristiyanlık Moğolistan'ın bazı yerlerinde mezar taşlarından başka bir kalıntı bırakmadan tarihe karıştı. Moğolistan'da Budizm kazandı. Şamanizm ise Budizm ve İslam dinlerine bir dizi kalıntı bırakarak Sibirya ormanlarına ve Altay Dağları'na çekildi.

YENİ ŞAMANİZM

Şamanizm'i reforme ederek zamanın taleplerine cevap verebilecek bir din oluşumu sağlama uğraşı XX. yüzyılın başlarında ilk defa Altay Dağları'nda görülür. Bu çabalara Rus etnografyacılar; "Burhanizm" adını verirken, Altaylılar ise; "AK DİN" hareketi adını verirler. Bu hareket Şamanizm içindeki, AK ŞAMANLIK olgusunu hayata geçirme uğraşı olduğu için aynı zamanda "kara kamlık" kurumuna ve "kara din" adı verilen biçime karşı bir oluşumdur. Bu oluşum bu haliyle kalmamış, zaman zaman Rus despotizmine karşı bir harekete de dönüşmüştür.

Rus belgeleri; bu yeni Şamanizm'in 1904 yılında tespit edildiğini yazıyor. Papazlar, Rus polisi ve gazetelerinin bilgilerine göre, Şamanizm'in Kara Şamanlık kısmına karşı olan bu hareket Rus despotizmine de karşı olup, Lama dinine benzeyen barışçıl bir yapılanmadır.

Bu dinin önderi ise Altay Şamanları arasından çıkan "Çet Celpen" adlı orta halli bir Şaman'dır. Kendisine "Peygamber" diyenler de bulunur. Evli olan Çelpen'in 14 yaşında bir üvey kızı vardır. Çelpen ormanlı bir dağda ibadet ediyor. Orada yaşıyor. Yanına gelip gidenlere nasihatler veriyor. Ak dinin talimatlarını onlara iletiyor. "Ak din"in ilkelerine göre; kanlı kurbanlar kesinlikle yasaktır. Ancak yılda bir defa kuzu kurban edilebilir. Ruslarla dostluk hoş karşılanmıyor. Çünkü üzerlerinde yoğun Rus baskısı olsa gerek. Kamlar şeytana tapan günahkâr insanlar olarak görülüyor. Onların ongonlarını, davullarını, cübbelerini, kü-

lahlarını ateşe atıp yakmak gerekirdi. Onları tövbe ettirmek gerekiyordu.

Tanrılara kurban yerine, hoş kokulu otların dumanını, süt, şarap, kımız gibi şeyleri vermek gerekirdi. Rus parası yerine ise ejder resmi olan Çin parasını tercih ediyorlardı.

Altaylı peygamber sayılan bu Şaman'ın mesajlarını çok güzel konuşan üvey kızı topluluklara iletiyordu. Bu güzel konuşan kızı binlerce insan dinlemeye geliyor ve "Ak Din"in ilkelerini öğreniyordu. Bu dinin mesajlarında ve inanç biçiminde, eski Budizm, Lamaizm felsefeleri ile akılcılık ve biraz da milli dava argümanlarının bulunduğu ifade ediliyor.

Bu küçük dinin ve küçük peygamberinin sonu çabuk gelir. 1904 yılı Temmuz ayında bahar bayramı için ayin yapmak üzere toplanan binlerce insan genç kızın ateşli konuşmalarını ve ilahileri dinlerken, bu barışçıl ve silahsız insanları çarın askerleri basar. Peygamberleri, eşi, kızı ve 20 civarında arkadaşı tutuklanır. Askerler mal ve mülklerini yağma ederler.

Devlet Duması'nda liberal siyasetçilerin karşı çıkmalarına karşın, Biysk Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanırar. Önce ölüm cezası ile yargılanan Çet Çelpen ve arkadaşları sonuçta ölüm cezasından kurtulup müebbet hapis alırlar. Çet Çelpen iki yıl sonra Biysk Hapishanesi'nde ölür. Şamanizm içinden çıkıp reform yapmak isteyen bir din adamının çabaları böylece sonuçlanmıştır.

ŞAMAN TÜRKLER'İN İSLAM'LA TANIŞMASI

Dinbilimcilerin **"büyük dinler"** veya **"kitaplı dinler"** olarak ifade ettiği dinler, eski çok Tanrılı dinlerin etkisinden kurtulamamışlardır. Bir yandan o eski inançlara karşı kıyasıya mücadele ederlerken, bir yandan da o inançları yeni biçimlerde kendi oluşumları içine taşımışlardır.

İşte bu olgu, İslam dini ve Şamanizm için de geçerlidir. İslam dinini sonradan kabul eden Türkler eski dinlerinden kalan birçok inanç, gelenek ve ayinleri yeni dinlerine taşımışlardır. Tarihçiler, Türkler'le İslam ordularının ilk karşılaşmalarının Kafkasya üzerinden Hazarlar'la, Horasan üzerinden de Göktürkler'le olduğunu yazıyor. İran-Turan sınırını oluşturan bölgede Arap hâkimiyetinin Kuteybe B. Müslim'in emirliği döneminde (704-715) gerçekleştiği ifade ediliyor. Bu sıralarda Hazar Denizi ile Karadeniz'in kuzeyindeki bölgede bulunan Türk boylarının tümünün Şamanist olduğu biliniyor.

İslamiyet, Orta Asya'da yayılmak ve hâkimiyet sağlamak için kıyasıya bir mücadeleye başlar. İslamın, Hazarlar'la giriştiği mücadelede barış, hakanın İslamiyeti kabul şartı ile imzalanır. Ama Hazarlar arasında Müslümanlık yerleşemez. VIII. yüzyılın sonlarına doğru Hazar hakanı Yahudiliği din olarak seçer. Bu bölgeye İslamiyet, Özbek Han (1313-1340) zamanında uzun, yorucu ve kanlı mücadeleler sonucu yerleşir. Hazar hakanı Yahudiliği (Museviliği) kabul ederken, Bulgarlar arasında İslam yayılıyordu. Arkasından Bulgar hanı da Müslüman oldu.

Türkler, doğuştan Müslüman değillerdi. Türkler'in eski dinlerinden biri olan Şamanlık Türkler arasında en uzun yaşayan din olmuştur. Şamanlık Türkler arasında yaklaşık 13 yüzyıl yaşamıştır. "Oğuzlar'ın İslamlaşması iki asır boyunca devam etmiştir" diyen Abdulkadir İnan, Kıpçak Türkleri için ise; "Kıpçak bozkırlarının İslamlaşması X. yüzyılın başlarından XIV. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür" demektedir.

Bilindiği gibi İslam, Arap kökenlidir. İslam dini Arap kültürünün bir ürünüdür. Diğer ulus ve milliyetlerin Arap kültürüne has bir olguyu yadırgamaları kadar doğal bir olgu olamaz. Bu duruma bir de yayılma döneminde diğer ulusları küçümseyen, Arap dışında olan her milliyeti köle kabul eden anlayışı eklersek İslam'ın Araplar dışındaki milletlere neden sempatik gelmediğini sayabiliriz.

Arap İslamiyeti'nin bu anlayışı Türkler için de fazlasıyla geçerlidir. İslam, Türkler'le IX. yüzyıl başlarında Emeviler döneminde tanıştı. Emevi Müslümanlığı Türkler'e karşı çok olumsuz davrandı. Türkler'i Müslümanlaştırmak için katliamlara girişti. Türkler'in İslam'ı kabul edişi barış ile, gönül rızası ile değil, esas olarak kılıç ile olmuştur.

Ünlü hadisçi İmam Buhari bakın İslam'ın Türkler hakkındaki düşüncesini hadis kitabında nasıl veriyor:

"Kıyamet kopmadan önce siz kıldan çarıklar giymiş bir ulusla savaşacaksınız. Onların yüzleri sanki derilerle kılıflı kalkan gibidir. Yüzleri kırmızı, gözleri çekiktir. Güçlü bir ulus olan Türkler'le çarpışmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Kıyametin kopmasının koşullarından birisi kıldan çarıklar giyen ulusla (Türkler'le) savaşmanızdır."

Arap komutanı Kuteybe; "Ey Müslümanlar, nereye giderseniz, her kim Türkler'den baş getirirse 100 dirhem vereceğim" diye komutanlarını Türkler'e karşı kışkırtır. Buhara'da kent yağma edilir. Türkler kılıçtan geçirilir. Kafaları kılıçlara geçirilenler dışında 50 bin Türk köle olarak götürülür. Yezid, Dağıstan'da 14 bin kişinin boynunu uçurur.

X. yüzyıl Arap coğrafyacısı İbni Harkal, Türk köleler için bakın ne diyor:

"En değerli köleler, Türk topraklarından gelenlerdir. Dünyada bütün köleler içinde Türkler'in eşi yoktur. Değer ve güzellikte ötekilerin hiçbiri onlara erişemez. Horasan'da bir köle çocuğun üç bin dinara satıldığını sık sık gördüm."

Türkler hakkında böyle düşünen bir dini anlayışın onlara iyi davranması olası değil. Orta Asya'da IX.-X. yüzyılda başlayıp günümüzde devam eden Müslümanlaştırma seferberliğinin özü Arap kültürünün Arap olmayanlara kendini dayatmasıdır.

Şamanlar'ın Arap dinine karşı direnişi, bu perspektiften bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. Şamani halklar İslamı kabul etmek zorunda kaldıklarında ise; ata, din ve kültürlerinden, asırlar

süren alışkanlıklarından hemen vazgeçecek değillerdi. Bugün kabul edilen İslamlık ise adeta bu tarihi eser üstünde eklektik bir kabuk gibidir. Bu cila tarzındaki kabuk kaldırılınca maden, kendi rengi ve kokusu ile ortaya çıkmaktadır.

ARAP KÜLTÜRÜ TÜRKİSTAN SEFERİNDE

İslamiyet, 600 yıllarında ortaya çıkan son tek Tanrılı din olarak kabul edilir. İslamiyet öncelikle Arap Yarımadası'na özgü bir yapılanmadır dense haksızlık edilmez. İslamiyetin anayurdu Arap Yarımadası'dır. İslamiyet öncelikle Arap Yarımadası'nda yaşayan toplumun sosyolojik özelliklerine uygundur.

Araplar için İslamiyet sadece kendilerini ahirete götüren yol değil, aynı zamanda dünyadaki hakimiyetleri için de önemli bir olgu idi.

Nitekim kendilerini İslam'ın gerçek sahipleri olarak görmeleri de, İslam'ın kendilerine özgü olmasını kabulden ileri geliyor olsa gerek. Çünkü hiçbir halkla İslami değerleri eşit olarak bölüşümden yana olmamaları da bu anlayışın sonucudur. Kendilerini gerçek İslam, diğer halkları da ikinci sınıf Müslüman görmeleri bu anlayıştan kaynaklanıyor. Diğer halkların İslam'a Araplar'dan daha çok hizmet etmemeleri filan hiç önemli değil.

Arap İslamı, Türkler'le İslamiyet'in doğuşundan yaklaşık 300 yıl sonra tanıştı. İslam ilk zamanlarından oldukça farklılaşmıştı. İran'ı, Turan'ı, Mezopotamya'yı vs. halifenin verimli arka bahçesi olarak görüyorlardı. Bu bahçeye izinsiz girilmesine engel olanlara da İslam adına müthiş düşmanlık besliyordu. Arap Müslümanlığı sadece Türkler'in düşmanı değil, kendi dışındaki tüm yabancı din ve milliyetlere, hatta kendi yaptıklarına karşı olan Araplar'a da düşmanlık güdüyorlardı.

Arap Müslümanlığı'nın ne denli Türk düşmanı olduğunu Ali'yül Kari'nin şu saptaması ile daha çarpıcı olarak anlayabiliriz. Bakın Türkler için ne diyor:

"Türkler'de insanlığa has yumuşaklık ve çelebi insanlara mahsus merhamet yoktur. Belki onlar başka bir tür insan cinsidirler. Son derece zararlı ve fesat ehlidirler. Türkler yecüc ve mecüc artıkları ve onların kardeşleridir. Allah onların yüzlerini kıyamete kadar bize göstermesin."

Görüldüğü gibi Araplar Türkler'i insan türünün bir parçası olarak bile görmek istemiyorlar. "Başka bir tür insan cinsidirler" diyorlar. "Yecüc ve mecüc" Kuran'da lanetlemiş insanlara verilen bir sıfattır. Arap Müslümanlığı Türkler'i lanetlenmiş bir topluluk olarak görüyor. Kıyamete kadar, yani dünyanın sonu gelene kadar yüzlerini görmek istemiyor. Bu tepkinin nedenlerinden biri Türkler'in İslam'la tanıştığı dönemde İslamiyet'in başında cihat ve fetihlere koşan Emevi İslam'ın niteliğinden kaynaklanıyor olsa gerektir.

Yani Türkler'le İslamiyet tanıştığında, İslamiyet belli bir tarihsel süreçten geçmiş ve oldukça farklılaşmıştı. İşte bu farklılaşan Arap İslamı şoven, ırkçı, despot bir İslam'ı temsil ediyordu. Araplar'ı esas Müslüman, Arap olanları ise; mevâli Müslüman, yani köle Müslüman olarak tanımlıyorlardı.

Hz. Muhammet, İslamiyet'in ilk peygamberi, Allah'ın İslamiyet'i yaymak için dünya insanlarından seçtiği bir insandı. O, Arap Yarımadası'nda İslamiyet'i yaymak için çok uğraş verdi. Birçok güçlükle karşılaştı. Öldürülmeye kalkıldı. Ama sonuçta oldukça başarılı oldu. Sağlığında en yakın dostu, mücadele arkadaşı, İslamiyet'i ilk kabul edenlerden Hz. Ali de yanında yer aldı. Aynı zamanda amcası Ebu Talip'in oğlu olan Ali, Hz. Muhammet'in en güvendiği kişi olmasından dolayı biricik kızı Hz. Fatma'nın eşi oldu. Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin bu evlilikten oldu.

Hz. Muhammet yaşadığı dönemde, kendisinin bu dünyadan göçünden sonra yerine Hz. Ali'yi düşündüğünü yakınındaki insanlara değişik zamanlarda küçük veya büyük toplantılarda açıklamıştı. Ama kendisinin vefatından sonra durum kendi dü-

şündüğü gibi olmadı. Peygamber'in cenazesi henüz kaldırılmadan, önceden var olan ihtilaflar zamansız bir tarzda ortaya çıktı. Emeviler'in temsilcileri Ömer ve Osman ve çevresi Ebubekir'i bir oldu bitti ile halife yaptılar.

Bu durumdan Hz. Muhammet'in yakınları en başta kızı Hz. Fatma ve Hz. Ali çok rahatsız oldular. Böylece İslam içindeki ilk büyük ayrılığın temelleri atılmış oldu. Taa günümüze kadar gelen... Tarihte Ali ve çevresine kadar yapılan bu haksızlıktan dolayı Ali'yi tutanlara, Ali yanlılarına; Ali Şiası, Alevi denmesinin kaynağı bu olaya dayanır. Ebubekir'in halifeliğine de karşı koymalar olur ama sonuç değişmez. Arkasından ikinci Halife Ömer olur. Onu da Osman izler. Sıra Ali'ye gelince ise, Muaviye bu durumu engellemeye çalışır. İslamda saflar iyice belirginleşir. Gerginlik Ali'nin Hariciler tarafından katliamı ile noktalanır. Bunu ise Hz. Ali'nin oğulları Hz. Muhammet'in torunları Hasan'ın zehirletilerek, Hüseyin'in de Kerbela'da aile çevresi ile birlikte aç ve susuz bırakılarak katledilmesi izler.

İslam içindeki bu ayrılık İslam'ın yayıldığı coğrafyalara gider. İktidarda olan, hilafeti ellerinde tutan Emeviler'e karşı olan halk fethedilen ülkelerde Ali ve yandaşlarının safında yer alırlar. Emevi İslamiyeti'ne direnip sonuçta İslam'ı kabul etmek zorunda kalan yeni fethedilen ülke halkları Emevi Müslümanlığı'nı değil, Ali yandaşlığını tercih ederler.

Bu oluşum; Mısır'da Fatimiler'i, Afganistan ve Pakistan'da İsmailiye Mezhebini, İran'da Şiilik oluşumunu oluştururken, Türkistan'da ise Ali ve Ehlibeyt yandaşlığı olarak Ahmet Yesevi yandaşlığı şeklinde ortaya çıkar.

Türkler, İslamiyet'e Arap şovenizmi ve Emevi despotluğu nedeni ile de oldukça direnirler. Zaten hiçbir toplum kendi eski kültürünü, alışkanlıklarını, değer yargılarını yeni bir kültürle, dinle tanışır tanışmaz tatil edecek değildir. Türkler de doğal reflekslerini göstermişlerdir. Ama bu doğal reflekse karşı Arap orduları acımasız davranmışlardır. Yeni dine çağrı, tebliğ vs. yeri-

ni; mala tebliğe, servete, mülke, zenginliklere çağrıya dönüşünce "tebliğ"in yerini kitle katliamları almıştır.

Halife Osman zamanında Muhammet b. Ceriv; 2700 kişilik ordusu ile Ceyhun Irmağı'nı geçip Türkistan'a geldiğinde Türkler'in sert bir direnişi ile karşılaşır ve ordusu imha edilir.

Ama Türkistan'ın zenginliği Arap bedevilerinin iştahını kabarttığı için saldırılar dur durak bilmez. Muaviye döneminde; Horasan valisi olan Ubeydullah b. Ziyad 25 bin kişilik ordu ile Buhara'yı kuşatır, şehri yağmalar ama şehir direnir. Halife Osman'ın oğlu Said Horasan valisi olduğu zaman Buhara'ya saldırılar düzenler. Bir kısım gençleri rehin alır. Bir ara Kıbaç Hatun ile anlaşma da yapılır. Arkasından saldırılara devam eder. Semerkant'ı yağmalar. 40 bin genci esir alır. Köle olarak satmak için Horasan'da açtığı köle pazarına getirir. Gençler vali Said'i öldürürler. Sonradan dağa çıkarlar. Aylarca savaş sürer. Kuşatma uzadıkça uzar, gençlerin çoğu dağda açlıktan ölürler.

Kuteybe'nin 705'te Horasan'a vali olmasından sonra, saldırıları sonucu Baykent'i ele geçirir. Eli silah tutan erkekler katledilir. Kadın ve çocuklar esir alınır. Şehirdeki Budist, Zerdüşt ve Şamanlar'ca kutsal sayılan tüm eşyalar, mekânlar, mabetler kırılır, yağmalanır. Caddeler cesetlerle dolar, önüne gelen halk katledilir.

Kuteybe, cuma namazını halka zorla kıldırır. Namaza gelenlere para vaat ederek fakirlerin Müslüman olmasına ve taraftar bulmaya çalışır. Semerkant'ı alan Kuteybe orada da putları, mabetleri yakar, mücevherleri toplar. Türkler'in direnişine karşı Arap kumandanı Haccac, "Türklere mecal verme öldür, hatta öldürmeyeceğine söz vermiş olsan bile önemli değil, kâfirlere verilen söz İslam'ı bağlamaz" diye emirler verir. Türkistan'ın fethi için Araplar çok kan döktüler. Örneğin Cürcan'da bir defada 12 bin Türk'ün başı vurulur. Horasan'a vali olan Cerrah şehre geldiğinde Halife Ömer'e şöyle rapor yazar: "Horasan'a geldiğimde fitne ve karışıklık çıkarmaya düşkün bir kavimle karşılaş-

tım. Onların hakkından ancak kılıç ve kırbacımla geldim" diyor.

Araplar eliyle Türkler'i kendi dinleri olan İslam'a davet yöntemi; kılıç, kırbaç, kan, ölüm, gözyaşı, talan, yağma, esaret, kölelik ve kırımdır. Türkler bu durumda İslam'ı nasıl gönüllü seçebilirler. Elbette zorla, baskı ile seçmişlerdir, daha doğrusu kabullenmek zorunda kalmışlardır.

Araplar, dinlerini başka uluslara kabul ettirmek konusunda sadece Türkler'e baskıcı olmadılar. Diğer toplumlara da İranlılar'a, Kürtler'e vs. benzer şekilde davranmaktan kendilerini alıkoymadılar. Kürtler'in Arap İslam ile tanışmasının Cemşid Bender ABD'deki bir belgede şöyle açıklandığını kitabında yazıyor:

"Kutsal yerler yakıldı. Kutsal ateşler söndü. Ve büyüklerin en büyüğü kendisini gizledi. Arap zulmü Şehrizar'a kadar olan tüm köyleri harap etti. Kadınlar ve kızlar esir alındı. Erkekler kendi kanlarında boğuldular. Zerdüşt inancı yalnız kaldı. Hürmüz'ün hiçbirisi için bağışlaması olmayacaktır."

Tabii cihat İslam'ın gereği olunca; fetihler, ganimetler, para, köle, fütühat savaşları bir zorunluluktur. İran fatihi Halit bin Velid, İran'ı fethi sırasında İran komutanı Hürmüz'e şunları yazmaktadır. İranlılar o sırada Zerdüşt'tür. "Ya dininizi terk edip Müslüman olun. O zaman güven içinde yaşayın, bize katılın, yapacağımız savaşlara katılın. Yahut, bu topraklar bizim olur. Siz de burada kendi inancınızla ve bizim emanetimiz olarak güvenliğimizde yaşarsınız. Buna karşılık kelle ve toprak vergisini tabii bize verirsiniz. Bunlara uymazsanız; aramızdaki hükmü Allah ve elimizdeki kılıç tayin edecektir. Dinimizin bize tebliği budur. Size bunlardan birisini seçmek kalıyor. Yani işiniz hem kolay, hem de zor."

Yani Arap İslamı; İranlılar'dan onların önce imanını ve toprağını istiyor. Olmazsa, malını ve canını alacağını söylüyor. Arap İslamı'nın Müslüman olmayan tüm topluluklara gösterdiği davranış budur.

Türkler önce İslam'ı, kendileriyle savaşan Arap orduları

olarak gördüler. Bitip tükenmeyen savaşlar oldu. Türkler eski inançlarını kolay kolay bırakmadılar. İslam'ı kabul etme noktasına gelindiği zamanda Bedevi İslamı aynen değil ama, kendilerine uyan olguları aldılar kendi inançları ile harman edip yeni bir sentez oluşturdular. İşte, Dedem Korkut'taki, Manas'taki, Oğuz Destanı'ndaki İslamiyet esas olarak, Şamanizmle İslamiyetin bir sentezi sayılır.

Türkler islamiyet'i kabul ettikleri zaman Türk yurduna akın eden, katliam yapan Emevi İslamı değil, İslam içindeki muhalif akım olan, Sufi akım olan Ali ve Ehlibeyt yandaşlığını kendilerine daha yakın buldular. Bundan sonra oluşacak inançlarında bu değerlerin bir sentezi oluştu.

Örneğin, bir dini mücadele sonucu Müslüman olmayı kabul eden bir Türk, kabilesinde karşılaştığı bir sorunla ilgili olarak Vali Halife Ömer'i arar ve şunu sorar: "Bir grup Türk İslam'ı kabul ediyor, fakat sünnet olmayı reddediyorlar. Şaman geleneğinde sünnet olmadığı için sünnet olmak istemiyorlar. Bu durum kendilerine sıkıntılı geliyor." Vali, halifeye, "Ben bu durumda ne yapayım?" diye soruyor. Halife Ömer'in verdiği cevap şu: Ben Kuran'ın tebliğcisiyim, İslam'ın davetçisiyim. Ama sünnetçi değilim. İşi kolaylaştırın, zorlaştırmayın, emrine uyunuz" diyerek sünnet olmadan da Müslüman olunacağını kabul etmiş oluyor.

Bu ve benzer yollarla İslam'a, sonradan bu dini kabul eden toplumlardan bir dizi farklılıklar giriyor. Sonuçta İslam, Bedevi Arap toplumunun dini olmaktan çıkarak yedi iklim dört kıtaya yayılıyor. Türkistan'daki oluşum da bu genel işleyişin dışında kalamayacağına göre, Anayurtta oluşan İslamiyet kendi değerleri ile İslam'da kendisine uygun olan değerleri alarak yeni bir oluşum ortaya çıkarıyor. Belki de bugün Anadolu'da Alevi-Sünni olarak ifade edilen ayrımın temelinde bu farklılık vardır. Yani büyük olasılıkla Alevi, Sünni ayrımı aslında esas olarak Türk ve Arap kültürünün birbiri ile çatışmasıdır. Türk kültürünün

kendine yabancı olan bir kültüre Arap kültürüne karşı direnmesidir.

ŞAMANLAR ANADOLU'DA

Türk Tarihi ve Türk kültürü ile ilgili çalışmaları nedeni ile tanınan sosyolog **Prof. Dr. Mehmet Eröz,** Orta Asya Türk kültürüyle İslamiyet'in tanışmasından sonra ortaya çıkan durumu şöyle saptıyor: "Göçebe Türkler, eski dinlerinde olduğu gibi şimdi de kadın erkek bir arada bulunuyor ve ayinlerini büyük bir vecd ve heyecan içinde, müzik ve raks (sema) ile yapıyorlardı. Bu hususu çok iyi bilen Yesevilik, Orta Asya göçebeleri arasında yayılma başarısı gösterdi."*

Bu saptamadan yola çıkarak, Türkler'in İslamiyet'i kabul etmeleri sonucu kendi inançları ile İslamiyetin tanışması, karışması sonucu ortaya çıkan sentezin Yesevilik olduğunu söyleyebiliriz. Yesevilik; Hoca Ahmet Yesevi'den kaynaklanan bir sufi oluşumdur. Hoca Ahmet Yesevi ise, Hoca Yusuf Hemedani'nin öğrencisi, Hacı Bektaş Veli'nin hocası olan Lokman Parende'nin ise, öğretmeni, hocası, yol göstericisi, mürşididir. Horasan erenlerinin serçeşmesidir. Doksan bin Horasan erinin piridir. O, Türkistan'daki dergâhının kapısını tüm dünyaya açmış tasavvuf denizinin kaptanı deryası, pirler piridir.

İslamiyet'in; Orta Asyalılaşmasını, Türkler'in eski dini ve kültürü ile kaynaşmasını Türkistan'laşmasını ve arkasından da zorunlu göç nedeni ile Horasan üstünden Anadolu'ya gelip Anadolululaşmasını sosyolog Prof. Dr. Mehmet Eröz şöyle ifade ediyor: "Alevilik ve Bektaşiliğin ana kaynağı Türk kültürü ve eski Türk dinidir."

Yani Mehmet Eröz diyor ki, Anadolu'da karşımıza Alevilik

* Prof. Dr. Mehmet Eröz, eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik, İstanbul, 1992, s. 10

ve Bektaşilik olarak çıkan oluşumun kaynağı eski Türk dini olan Şamanizm'dir. Daha doğrusu İslamiyet'in ve Şamanizm'in Türkistan'da tanışıp yeni bir sentez oluşturmasından sonra, uzun bir yolculuğa çıkması, bu yolculukta da geçilen coğrafyalarda oluşan etkileşimlerle birlikte Anadolu'ya gelip yerleşmesi ve kendine Anadolu'yu yurt edinmesidir.

Toplumların kültürleri, yani kendilerine özgü, edebiyatları, şiirleri, müzikleri, dinleri, mitolojileri, görsel sanatları, masalları, toprağı işleme biçimleri, sofra alışkanlıkları vs. kısa zamanda ve kolayca ne kazanılacak örneklerdir, ne de kaybedilecek özelliklerdir.

Bu nedenle, yani bir müzik ile, edebiyat ile veya din ile karşılaşan toplum hemen kendi müziğini, edebiyatını, inancını bırakıp karşılaştığı yeni kültür değerlerini almaz, benimseyemez. Yüzyıllarca zaman aralığında oluşan mevcut kültür öğeleri gene ancak yüzyıllar süren bir zaman aralığı ile değişebilir veya yerine yenisini koyabilir. Bu oluşum gerçekleştiği zaman bile yüzde yüz eski yok olup yerine yenisi konamaz. Mevcut olan kültürde eskinin izleri hâlâ taşındığı gibi, benimsenecek olan yeni kültür için ise bir anda eski kültür sıfır kilometreye düşmez, düşemez. Eskinin izleri uzun süre yaşar. Mevcut olan eskinin izleri ile yeni karşılaşılan kültür birbirlerini zoraki veya gönüllü olarak şu veya bu kadar etkiler. Sonuçta; hepsinden kısmen farklı yeni bir oluşum, yeni bir farklı kültür, yeni bir sentez ortaya çıkar.

Örneğimizde de durum ana hatları ile bu biçimde oluşmak durumundadır. Bu aynı zamanda toplumsal bir kuraldır. Türkler'in Şamanizm'den önce de mutlaka başka inançları vardı. Veya Şaman iken bile bu inancı etkileyen yakın coğrafyalarda başka kültürler bulunmaktadır. Şaman olduktan sonra da daha önceki kültürlerden izler mutlaka kalmıştır. kendileri Şaman iken de çevrelerindeki komşuların inançları olan Budizm'den, Manihaizm'den, Zerdüştlük'ten, Musevilik'ten, Hıristiyanlık'tan vs. etkilenmişlerdir. Aynı zamanda adı geçen ve geçmeyen kültürler

ve inançlar da şu veya bu kadar Şamanizm'den ve Türk kültüründen az ya da çok, ama mutlaka etkilenmek zorundadır.

Orta Asya'da Şaman inancını taşıyan Türkler de, İslamiyeti kabul ederken İslam'ı Arap Yarımadası'nda ortaya çıktığı biçimde değil, seçmeci bir davranış göstererek kendi kültürleri ile uyumlu olabilecek özellikleri önce benimseyerek İslam oldular. Eski inançlarını da bir anda bırakamazlardı. Yeni ortaya çıkan oluşum, var olan ile yeniyi harmanlayarak ortaya çıkardıkları bir sentez olmuştu. İşte bu İslam'ın Orta Asyalılaşması olan, başında Hoca Ahmet Yesevi'nin bulunduğu İslam'ın sufi yorumu idi.

Anadolu'ya gelen bu sufi İslam Anadolu'daki bazı değerleri de benimseyerek Anadolu oluşumunu gerçekleştirmiştir. Bu oluşumda elbette Şamanizm'den kalan izler vardı.

Sufilik yani tasavvuf; İslam'ın siyasal mücadelelere, hırs ve menfaate alet edilmesine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Tasavvuf zühd ve takva anlayışından, yani kendini ibadete vermek, dinin yasakladığı şeyleri yapmamak, bir anlamda dünya işlerinden el etek çekmektir.

Bu kimseler, dünya işlerinden el etek çekerek, nefislerini yok ederek olgunlaşılacağına inanıyorlardı. Dinsel yaşamı ise içlerine kapanarak, bireysel olarak yaşayarak gece, gündüz ibadet eden sufilerdir. Bunlar daha sonraları tıpkı Musevi, Hıristiyan ve Budist rahipler gibi kendilerini halktan ayıran yün giysiler (sof) giymeye başlarlar. Daha sonra bunlara sufi adı verilir.

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, "Kalenderiler" adlı kitabında Sufi akımın İslam içinde ortaya çıkmasını şöyle anlatıyor:

"Hulafâ-i Râşidin devrinin (632-661) son zamanlarında İslam toplumlarının içine düştüğü siyasi ve içtimai buhranlar, ardından gelen Emevi döneminde (661-750) eski Arap kabile asabiyyetine yeniden ağırlık veren ve giderek saltanata dönüşen hilafet rejiminin, mevali denilen gayri Arap Müslümanlar üzerinde uyguladığı baskı ve bunun doğurduğu rahatsızlık duygusu; Abbasi döneminde devam eden iç siyasi bunalımlar ve bunun

sonunda içtimai nizamı sarsan buhranlar, tasavvufun bütün bu olumsuzluklara karşı mistik bir tepki olarak gün yüzü görmesine sebep olmuş görünmektedir"* diyor.

X. yy.'da başlayan sufi akım Basra, Bağdat, Küfe, Semerkant gibi merkezlerde doğdu. İslam'la birlikte gidilen yerlere ulaştı. İslam'ı sadece bu sufi anlayış değil, İslam öncesi, İran, Hint, Mısır, Yahudi, Hıristiyan ve Orta Asya kökenli inançlar da etkiledi. İslam tarihindeki; "Vahdet-i Vücut", "Enel Hak", "Ahmet Yesevi Sufiliği", "Cüneyd Bağdadi, Beyazıt-i Bistami" gibi oluşumları sufi akımlar olarak sayabiliriz. Türkler arasında İslamı, Emevi İslam'ın resmi sözcüleri ve orduları yayamamışlardır. Dinin şer-i kurallarını önemsemeyen dini sufice yorumlayan, dini halkın benimseyeceği bir biçimde ifade eden ve halkın eski inançları ile yeni dini kaynaştıran sufiler yaymıştır. Göçebe ve yarı göçebe Türkmenler'in yaşadığı bölgelere gezgin sufi dervişler tekkelerini açmış, halkı ocakları etrafında toplamışlardır. Yani Türkler'in Müslümanlığı benimsemesinde esas olarak tasavvuf akımının ve onun yarattığı tarikat temsilcisi sufi dervişlerin etkili olduğunu görüyoruz.

IX.-X. yüzyılda Türkistan'ı adım adım arşınlayan dedeler, babalar, atalar tıpkı Şaman dedeler gibi ilahiler okuyan veya Budist din adamları gibi menkıbeler, nasihatler anlatan, halkı etkileyen ve halk üstünde sevgi ve saygıdan kaynaklanan nüfuzları olan kimselerdi.

Daha sonra bu dedeler, babalar göçlerin başında uzun ve yorucu yolculuklar sonucu Anadolu'ya ulaştılar. Bu kimseler Anadolu'da dede, baba, abdal, gazi gibi benzer ad ve unvanlarda Orta Asya'daki misyonlarını sürdürmek için dergâhlarını açıp 72 millete, 18 bin âleme seslenmeye başladılar. Anadolu'da oluşan; Hacı Bektaş Veliler, Abdal Musalar, Sarı Saltıklar, Taptuk Emreler, Yunus Emreler bu coşkun ırmağın Anadolu'daki kollarıdır.

* Prof. A. Yaşar Ocak, Kalenderiler, s. 3

ORTA ASYA'DAKİ ŞAMAN, ANADOLU'DA DEDE Mİ OLDU?

Anadolu'daki **"dedelik"**, Alevilik ve Bektaşiliğin yanı sıra Mevlevilik, Melamilik gibi bazı Sünni tarikatlarda da kavram olarak kullanılmaktadır. Dede bu adı geçen kurumlarda din büyüğü, ruhani önder olarak kabul edilmektedir.

Anadolu Aleviliği'nde dedelik kurumu ve işlevleri üstüne araştırma yapan Ali Yaman eski Türk kültüründeki din adamı olan Şaman ile Anadolu Aleviliği'ndeki din adamı olan Dedelik arasındaki ilişkiyi şöyle ifade ediyor.

Dedelik kurumunun kökeni geleneksel bakış açısıyla soy konusuna dayanılarak salt İslam kaynaklı değerlendirmeye çalışılsa da, tarihsel ve sosyolojik veriler bunun doğru olmadığı yönündedir. Anadolu'da bugün yaygın olan saz geleneği kadınlı erkekli törenler ve bu törenlerde yapılan "sema" adı verilen dinsel danslar gibi "dedelik kurumu" da İslamiyet öncesi Türk toplumuna dayanmaktadır. Bunların kökenini salt İslamiyet içerisinde aramak boşunadır. İslam'ın doğduğu yer olan Arabistan ve diğer İslam ülkelerinde ne sazı, ne kadınlı erkekli yapılan dinsel dans olan semahı, ne de kadınlı erkekli ibadet olan "cem" törenlerini göremeyiz. Kökeni İslam öncesine dayanan bu unsurları Türkler İslami şekiller altında yaşatarak, İslam dinine kazandırmışlardır. Dedelik kurumunu anlayabilmek için, eski Türkler'de

benzeri görevleri yerine getiren kam (Şaman, baksı)larla karşılaştırmak zorunludur."*

Anadolu'da dede olmanın en temel koşulu dede soyundan gelmektir. Şamanlar'da da Şaman olmanın temel koşullarından biri, Şaman'ın soyundan olmak gerekiyor. Demek ki, Şamanlık da, dedelikte esas olarak soya dayanan bir dinsel olgu.

Gerek dedelik ve gerek Şamanlığın soydan gelme dinsel özellikleri dışında; seçiliş şekillerinde, giydikleri kıyafetlerde, gördükleri hizmetlerde kendilerine gösterilen sevgi ve saygıda bu denli tarihsel zaman aralığına rağmen insanı şaşırtacak derecede benzerlik görülmektedir.

Şamanlar gördükleri hizmetler karşılığında, bazı oymaklar Şamanlar'ına yıllık armağanlar verirken, bazıları ise her ayinden sonra gönüllerinden ne koparsa verirler. Şamanlar ne verilirse kabul ederler, asla pazarlık etmezler. Çoğu zaman da hiçbir karşılık almadan bu hizmeti verirler. Alevi dedelerine de hizmetleri karşılığında talipleri kendilerine gönüllü olarak **"hakullah"** veya **"çıralık"** adı altında mal veya para verirler.

Dedeler de, Şamanlar gibi tamamen hafızaya dayanarak zengin halk şiirini, nefesleri, duaları ve sözlü halk geleneğini nesilden nesile aktaran iletişim organları gibidirler. Şamanlar gibi dedelerin de hastalıkları iyileştirdiklerine inanılır. Şamanlar gibi dedelerin de olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılır.

Kırgız ve Kazak Şamanları ayinlerinde bağlamanın Orta Asya'daki biçimi olan kopuz çalarlar ve kopuz kutsal sayılır. Anadolu'da Alevi ceminde de dede veya zakir bağlamayı çalmak için eline aldığında önce niyaz eder. Bağlama yerine koyulurken de gene niyaz edilerek yerine konulur. Anadolu Alevileri'nin de Şamanlar'ın kopuza olduğu gibi bağlamaya saygıları çok yoğundur. Müzik aleti olarak bağlamayı kutsarlar. Bağlamaya; **"telli Kuran"** adı verilir.

---

* Ali Yaman, "Alevilikte Dedelik Kurumu ve İşlevleri", s. 44, İst. Ün. Siyasi Tarih Ana B. Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Bağlamanın dışında, dedelerin cem törenlerinde kullandıkları "asa" veya "tarik" de Şamanlar'ın dinsel törenlerinde kullandıkları "asa"yı anımsatmaktadır. Şaman ayinlerinde davulun yanında kayın ağacından yapılmış asalar da kullanılır. Kayın ağacı Uygur Türkleri'nde kutsal kabul edilirmiş. Yakut Şamanı da ayin sırasında asa kullanıyormuş. Samoyed Şamanları bu asa sayesinde gaipten haber verirlermiş. Alevi cemlerinde de adına; serdeste, tarik, erkan, zülfikâr ve alaca değnek denilen asa cemde bulunur. Dede asa ile taliplere dua eder. Bazı yörelerde asa olmadan cem töreni yapılmaz.

Çoğu zaman Şaman, kendi çocukları arasında Şamanlığa karşı en çok ilgisi olanı seçer. Ve geleneğe dayanan gizli bilgiyi de vererek yetiştirir. Eğer Şaman'ın çocuğu yoksa bir müridini aynı şekilde yetiştirir. Bu durum aynen Anadolu Aleviliği'nde dede yetiştirme biçimine taşınmıştır. Dede de çocukları içinde bu işe en yatkın ve yetenekli olanını seçip yetiştirir. Her türlü bilgiyi ve sırrını ona verir. Eğer çocuğu yoksa bir talibini seçer ve aynı şekilde yetiştirir.

Şamanlık'ta görülen; iradi olarak kendini kurban etme, sembolik ölümler, **"ölmeden ölme"**, ve "kendini manevi olarak kurban etme" olarak Anadolu Aleviliği'ne taşınmıştır. Moğol boylarından Buretlerdeki; genç Şaman adayını keçe üzerine oturtup havaya kaldırılması ve bu tören sonucu Şaman adayının Şaman sayılması benzer bir biçimde Antalya-İsparta Tahtacı Alevileri'nde "mürebbi" seçiminde aynı tören yapılmaktadır. Mürebbi seçilen kişi "ak keçe" üstüne çıkarılıp havaya kaldırılır ve "Allah, Muhammet, Ali" diyerek üç defa tekrarlanır.

Anadolu'da Doğu Anadolu'daki "Ocak" Alevileri'nin dedelerinde özel bir giysi yoktur; ama Bektaşi geleneğinde özenle hazırlanmış giysiler vardır. Aynı durum eski Türk inancında da böyle. Kazak-Kırgız Şamanları, (baksı) dinsel törenlerde özel giysiler giymezken, Altay ve Yakut Şamanları, (kam) dinsel törenlerinde özel hazırlanmış giysiler giyerler. Şamanlar ayinle-

rinde kırmızı kumaştan hazırlanmış külahlar giyerler. Anadolu'da da bazı yörelerde dedeler cem törenlerinde kırmızı renkli börk, taç veya başlık giyerek cem ayinini yürütür. Bu başlık 12 İmam'ı simgelemek anlamında 12 dilimli olur. Görgü yapılırsa, dedenin başında mutlaka taç olmalıdır. Bektaşilik'te "taç"ın yeri büyüktür. Taçlara; Humeyni taç, Horasani taç, Edhemi taç, Elifi taç vs. adlar verilir.

Taç dışında hırka da Şamanlar'da ve Bektaşiler'deki ortak giysilerden biridir. Şamanilik'te Şaman'ın özel elbisesi vardır. Şaman'ın elbisesi hem dini, hem de kozmografik özellik taşır. Bektaşilik'te de hırka önemlidir. Şaman giysisinin özelliklerini ve yapılış tarzını daha önce anlatmıştım. Bektaşi hırkasını ise Bektaşi Babası Bedri Noyan Dedebaba şöyle anlatıyor: Bektaşi hırkası, düz yakalı, boyu topuğa kadar uzun, omuzlarından eteğe kadar bolca bir pardösü gibi dümdüz, uzun geniş kolludur. Yaka ve kol ağızlarında göğüs hizasına kadar ön kenarlarında 12 sıra birbirine paralel dikiş çizilmiş olup, cepsiz ve dikişsizdir. En makbulü siyah renklisidir. Hırkanın önü elle kapatılır. Bektaşilik'te hırka ayıpları örtmek, görmemek sembolüdür.

Hırkanın tamamlayıcı parçaları; "tennure" ve "haydariye"dir. Tennure; ince bir kumaştan yapılmış düz yakalı, kollu, önü yukarıdan aşağıya açık, geniş uzun etekli bir entaridir. Düz beyaz renklisi daha makbuldür. onun da yaka ve bele kadar ön kenarlarında 12 sıra sık paralel dikişler vardır. Cep ve düğme yoktur. Haydariye ise; eteği belden biraz aşağıda olan kolsuz yelektir. Dikişsiz ve düğmesizdir. Beyaz, açık koyu kahve renklerden yapılır. Tennurenin üstüne, hırkanın altına giyilir.

Hırkayı tamamlayan giysi üstündeki diğer eşyalar; kuşak, boyuna takılan 12 dilimli teslimtaşı, kemer üstüne takılan palhert taşı, kuşağın üstünde bele takılan kanberiye bunlar arasındadır.

Şamanlar'la, dedelerin diğer bir benzer yanları da yaptıkları dualardır. Anadolu'da dedelerde gizli güçlerin olduğuna ina-

nılır, onların keramet sahibi oldukları ve bu özelliklerinden dolayı dualarının geçerli olduğu varsayılır. Aynı şekilde eski Türkler'de; inançlarına göre; Şamanlar'ın kudretinin ilahi olduğuna, bunun kendilerine göklerden verildiğine, bu kudretin ise Şaman'ın başı üstünde bulut olarak oluştuğuna inanırlar. Bu gücün ebekuşağı şeklinde Şaman'ın başını, vücudunu doldurduğuna inanırlar. İşte bu nedenle her Şaman'ın davulunda ebekuşağı resmi bulunurmuş. Anadolu'da gökkuşağı halk arasında kutsal kabul edilir ve görülünce dua edilir. Hatta ebekuşağının altından geçilirse her dileğin kabul olacağına inanılır.

Şimdi de Anadolu'daki Alevi ve Bektaşiler'in gülbenklerine (dua) benzeyen bir Şaman duasını verelim: "Sizden medet diliyorum. Kara murt (kara bıyıklı) ata evliya! Hu... ey! Bektav Ata, Bekata Behiç Ata yardım et! Çakmak Ata evliya, Koçkar Ata evliya, sizden medet diliyorum. Hu... ey! Evliya Ata evliya... Sizden medet diliyorum. Tekdurmuş Ata evliya. Karahan Baba yardım et! Hu... ey!"

Aradan geçen bu kadar uzun zamana rağmen, bir de Alevi gülbenkinin (duasının) sözlerini vererek aradaki benzerliğe kulak verelim. İşte bir Alevi dedesinin taliplerine verdiği dua: "Allah... Allah... hizmetleriniz kabul ola, muratlarınız hasıl ola, Muhammet-Ali, Ehlibeyt katarından, didarından ayırmaya. Adlarını zikrettiğiniz 12 İmamlar'ın himmeti üzerinizde ola. Diliniz dert görmeye. Dil bizden, nefes Hz. Hünkar'dan ola... Gerçeğe hu..."

Sosyolog Prof. Dr. Mehmet Eröz; Alevi ve Bektaşiler'de cem törenini bir yerinden alınan dem (içki) ile eski Türkler'deki (Şamanizm'deki) içki meselesi arasındaki ilişkiyi bakın nasıl değerlendiriyor: "Alevilik ve Bektaşilik'te, içilen içki, alınan dem manasına gelmektedir." Demek ki bu tarikatta, içki, kurban hükmünde sayılmaktadır. Bu, kansız bir kurbandır, bir saçıdır. Nitekim kamlar (Şamanlar) Tanrılar, koruyucu ruhlar için "arak"tan (rakı) saçı saçarlar. Üstelik Şamanizm'deki kurban da kansız kurbandır. Alevi ve Bektaşi tarikatında içilen içkiye, "iç-

ki", "rakı", "şarap" denilmeyip, şaşmaz bir kaide olarak, "tolu, dolu" denilmesi, yukarıdaki açıklamalarımızın ışığında çok şey ortaya koymaktadır.

Burada; Şamanlar'da "kımız" ve "rakı" gibi içkilerin tören sırasında "lokma" olarak "kansız kurban" adı verilen "kurban" veya "saçı" olarak algılandığını anımsarsak bu anlatılanlar anlamlanır kanısındayım.

Anadolu Alevileri'nde kesilen kurbanın kanının yere damlatılması günah sayılır. Kurban kesildiğinde kanı asla yere damlatılmaz ve asla çiğnenecek şekilde yerde bırakılmaz. Hayvan dua ile kesilir kesilmez, canı çıkıncaya kadar başında beklenir ve kanı daha önce hazırlanmış çukura atılır ve üstü toprakla kapatılır.

Her tören için kurban kesilmesi şarttır. Bu kurban Alevilerde kesilen hayvan dışında; kansız lokmalardır. Bunlar evden getirilen yiyecek şeyler ile bağış olarak verilen paradır. Eski Türkler'de, göçebelerde; süt, kımız, yağ, çiftçilerde; buğday, darı, şarap, tüccar kavimlerde ise; para vs. kurban (saçı) olarak verilir.

Her dinsel tören için eski Türkler'de olduğu gibi Anadolu Alevileri'nde de mutlaka kanlı veya kansız kurban şarttır. Eski Türkler'de en makbul kurban attır, attan sonra koyun gelir. Aleviler'de koç kurban etmek tercih edilir.

Kesilen kurbanların kanının yere damlatılmaması konusunda Cengiz Han Yasası bakın ne diyor:

"Bir hayvan yemek için öldürülürse, ayaklarını bağlamak, karnını açmak ve kalbini elle hayvan ölünceye kadar sıkmak lazımdır. Ancak bu takdirde eti yenir. Eğer bir kimse hayvanı Müslümanlar'ın kestikleri vechiyle keserse o idam edilmelidir."

Demek ki; hayvanın boğazının kesilerek öldürülmesi Türkler'e İslam'dan geçmiştir. Ve bunun cezası da idam oluyor. Anadolu Alevileri kurban keserken; hayvanın ayağını bağlarlar, kanı açılan çukura akıtırlar. Parmaklarını hayvanın kanına banıp, alınlarına mühür gibi basarak kutsarlar.

Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün yazdığına göre; "Yeseviler, kurbanın kemiğini, kanı ile birlikte derin bir çukura gömüyorlardı" diyor. Kurban töreninin son kısmında ise; içki sunma ve büyük bir emek ziyafeti olurmuş. Bu sırada muazzam tulumlarla kımız içilirmiş. Kuzeydeki Şamanistler (Teküt ve Şorlar) arasında ise çok miktarda arpa birası içilirmiş.

Kurban kesilen hayvanın kemiklerinin kırılmaması Eski Türkler'de olduğu gibi Anadolu Alevileri'ne ait birçok menkıbede yer almıştır. Bu, hayvanın canının kemikler içinde barındığı inancından ileri geliyor. Anadolu'da bazı evliyaların kurbanın eti yendikten sonra hayvanın kemiklerini toplayıp derisi içine koyarak yaptığı bir dua sonucu, hayvanın canlanarak kalkıp yürüdüğü anlatılır.

Ebulgazi Bahadır Han, "Türkler'in Soy Kütüğü" (Secere-i Terekime) adlı kitabında; Oğuz Han'ın zafer dönüşü düzenlediği muhteşem törende içki ziyafetini şöyle anlatıyor: "... dokuz bin koyun ve dokuz yüz sığır (veya at) kestirdi. Derisinden doksan dokuz havuz yaptırdı. Dokuzuna rakı ve doksanına kımız doldurttu. Bütün maiyetini çağırıp getirtti." (s. 50) Tertiplenen kurultayda ise oğlu: "Babasının kıldığı amel kılıp dokuz yüz sığır (veya at) ve dokuz bin koyun kestirdi ve dokuz deri havuza rakı doldurttu ve doksan deri havuza kımız koydurttu. Kırk gece ve gündüz yediler, içtiler."(s. 43-44)

Gene Duylı Kayının kardeşi Irki'nin han olma töreni anlatılırken içilen içkiyi yazar şöyle anlatıyor: "Halk, göller gibi kımız hazırladığından gölün suyundan çok içki verdiğinden ötürü, ona "Göl İrki" adının verildiğini söylüyor."

Bunlardan başka; **Dede Korkut Destanı**'nda, içilen göl gibi kımızdan, al şaraptan vs. ile Manas Destanı'nda; içkili törenlerden, şölenlerden, kımız ırmaklarından, şaraptan söz ediliyor.

Türk oymakları içinde uzun yıllar araştırma yapan araştırmacılar, onların kadınlı erkekli bir arada toplandıklarını, ayinler yaptıklarını o toplantılarda dinsel dans, raks yaptıklarını müzi-

ğin ve içkinin de bu toplantılarda bulunduğunu yazıyorlar. Araştırmacı M. F. Govrilov bu olayla ilgili olarak; erkek ve kadınların mevki ve yaşlarına göre oturdukları köy evinde Altaylar'da ekşi sütten yapılan rakı imbikten çekildikten sonra, kalanı peynirimsi maddeden hazırlanan kurut da rakıya meze olarak kullanılır. Rakıya meze olan kurut bugün Anadolu'da dağ köylerinde gene evlerde yapılıyor. Bazen de eritilerek ayran yerine kullanılıyor.

Şaman ayinleri gibi, Alevi-Bektaşi cemleri de gece yapılıyor. Her ikisinde de ibadette, müzik, semah, dolu, kadın ve erkek birlikteliği, Şaman ya da dede ile lokma ve kurbanın bulunması vazgeçilmez şartlardan sayılıyor.

Türkler'in kadınlı erkekli toplantılar yaparak, buralarda dem almalarını, bağlama çalınarak semah dönülmesini Eröz eski Türk töresinden kaynaklandığını yazdıktan sonra; İslamiyet'i kabul ettikten sonra, bu âdetleri terk etmeyerek, onları İslami bir kılığa soktular" diyor. Ve ekliyor: "İşte Alevi-Bektaşi ceminin aslı budur. SEKAHÜM SIRRI da, eski Türk içki alışkanlığının, Kuran'da delil arama, bulma gayretlerinden başka bir şey değildir. Bu tarikat mensupları, tamamen eski Türk töresine dayanan içki toplantılarını, Miraç ile ve ayetlerle açıklamaya çalışırlar. Kuran'da (El İnsan Suresi 21. Ayet) 'Rableri de onlara gayet temiz şarap içirmiştir' ayetinin bulunduğunu söyleyerek âdetlerinin kaynağını İslamiyet'te bulmaya çalışırlar. Bize göre, bunların kaynağı eski Türk örf ve âdetidir" diyor. (s. 56)

Çalışmamın bu bölümünü; Anadolu Alevileri'nin cemlerini nefesleri ile süsleyen Pir Sultan Abdal'ın konu ile ilgili söylediği bir nefesi ile noktalıyorum.

"Kırk Budak'tan sem'a yanar.
Dolu'sun içenler kanar
Âşıklar ki sema döner
Hünkar Hacı Bektaş Veli."

17 Ekim 1996 tarihli Cumhuriyet gazetesinde aşağıdaki haber yer aldı: "Mısır'da kadınlara da uygulanan sünnet operasyonu, bu kez ölümle bitti. Bir halk dispanserinde sünnet edilen, biri üç, diğeri dört yaşındaki iki kız çocuğu sünnet edildikten sonra öldü.

Polis yetkililerinden edinilen bilgiye göre, Sağlık Bakanlığı'nın, hastanelerde ve halk dispanserlerinde sünnet yapılmasını yasaklayan kararını ihlal ederek iki kız çocuğunu sünnet eden ve kan kaybından ölmelerine neden olan doktor İzzet Çelebi hakkında tutuklama kararı çıkartıldı. Yapılan soruşturma sonucunda, dört yaşındaki Amira Mahmut Hasan ile üç yaşındaki Varda Hüseyin Seyid adlı kız çocukları Mısır'ın güneyindeki Dabaa kasabasında sünnet edildikten dört gün sonra öldüler. Çocukların aileleri, doktorun isteği üzerine ölüm olayı konusunda sessiz kalmayı tercih ettiler. Ve kızları gizlice gömdüler. Savcılık, çocukların cesetleri üzerinde otopsi yapılmasını istedi. Mısır'da kız çocuklarının sünneti resmen yasaklanmadığı için kırsal kesimde doğan kızların yüzde 98'i, kentte doğanların ise yüzde 70'i halen sünnet ediliyor."

Mısır, İslamiyet'i tarihsel olarak Türkler'den önce kabul ediyor. Hem de yaklaşık üç yüz yıl önce kabul ediyor. İslami inançta sadece erkeklerin sünneti İslami kuraldır. Kızların sünneti İslamiyet'e göre günahtır. Kız çocuklarının sünnet edilmesi İslamiyet'ten önceki çok Tanrılı inançlardan kalma bir izdir. Mısır İslamiyet'i kabul edeli yaklaşık 1300 yıl geçtiği halde, henüz İslam öncesi bir gelenek olan kız çocuklarının sünneti ezici bir oranda varlığını sürdürüyor.

İşte bu durum, yeni bir kültürün eski kültürün yerine hemen ikame edilemediğinin çarpıcı bir örneği sayılır. Aynı durum Türk âdet, gelenek ve görenekleri ile İslamiyet'in karşılaşmasından sonra da benzer şekilde yaşanmıştır. Bu nedenle de Anado-

lu'da oluşan İslamiyet, diğer Arap ülkelerinden farklı bir biçimde gelişim göstermiştir. Bu farkı, gazeteci Ahmet Altan, Yeni Yüzyıl gazetesindeki köşe yazısında 30 Ekim 1996 günü şöyle anlatıyor:

"Sanıyorum, Türkiye'nin önemli sırlarından biri bu sorunun cevabında yatıyor. Rumeli ve Anadolu Sünnileri, Arap Sünnileri gibi Allah'a ve Peygamber'e inanıyorlar. Ama dine ve hayata bakışları o noktadan sonra birbirinden ayrılıyor.

Rumeli ve Anadolu Sünnileri'nin Müslümanlığı yorumlayış biçimleri Arap Sünnileri'nin yorumlarından çok farklı.

Biz Sünni'yiz ama Sünni gibi yaşamayız.

Bizim Sünniler'imiz Arap Sünnileri gibi yaşamaz.

Müslümanlığı Araplar'dan çok sonra kabullenmemiz, Orta Asya'dan ve Şamanizm'den çok kolay kopamamamız, Müslümanlığın bildiğim kadarıyla, yalnızca Anadolu'da görülen bir yorumu olan Aleviliğin yüzlerce yıl toplumun dokularına işlemiş olması, uzun süre Anadolu'da ve Rumeli'de diğer dinlerle ve kültürlerle birlikte yaşamamız, bizim Sünniliğimizi de bize özgü bir hale getirmiştir."

Ahmet Altan'ın "bize özgü" diye tanımlayıp, kökenini Şamanizm'den gelmiş olmaya bağladığı özellik; İslamiyet'i kabul ettikten sonra da daha önceki kültürlerden, örneğin eski Türk inançlarından ve benzeri kültürlerden kalan izlerdir. Türkler İslamiyet'i kabul ederken, videoda kaset değiştirir gibi eski kültürlerinin, inançlarının vs. yerine yeni kaset koyarak yola devam etmediler. Hiçbir toplum da edemez.

Türkler'in İslamiyet'i kabulünden bugüne, yaklaşık 10 yüz yıl geçmesine karşın, bugün günlük yaşamımızdaki birçok kültürel öğe İslam'dan önceki kültür izlerini, örneğin Şamanlığın izlerini taşıyor. Şimdi bunların bir kısmına değinelim.

İçki içilmesi: İçki içilmesi eski Türk kültüründe çok yaygın bir alışkanlıktır. Sadece düğün gibi kutlamalarda değil, ayinler-

de de içki, toplantının, kutlamanın, ayinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu gelenek bugün değişik biçimlerde sürer; ama mutlaka kültürümüzün vazgeçilmez bir parçasıdır. Düğün, bayram, açılış, doğum ve yaşgünü ile her türlü toplantı içki veya başka bir şeyle ama mutlaka bir şeyler içilerek kutlanır. Şaman ayinlerindeki dinsel toplantılarda içilen kımız, şarap vs. bugün Anadolu'da bazı dinsel içerikli toplantılarda varlığını "dem" olarak sürdürüyor.

Mezartaşı: Bu âdet de eski Türk ve Orta Asya Mezopotamya kültürlerinden kalmadır. Arap İslam ülkelerinde mezartaşına rastlanmaz. Mezarlara taş dikilmesi ve onun adeta bir görsel sanat haline gelmesi İslam coğrafyasında sadece Anadolu'da vardır. Arap İslam ülkelerinde yoktur.

Eski Türkler ölen insanın mezarına sevdiği eşyaları, atını, eyerini, yatağını vs. korlarmış. Bu gelenek bugün bile yaşıyor. Tahtacı Türkmenler'de günümüzde bile vefat eden insan yatağı ile, yorganı ile defnedilir. Sevdiğini kabul ettikleri bazı eşyalarla birlikte mezara konur. Örneğin; Edremit Tahtakuşlar Köyü'nde mezartaşının yanına ölen kişi seviyorsa şişe ile içki, meze vs. konur. Mezarlar çok temiz ve bakımlı tutulur. Mezarlar süslenir, çiçeklenir. Gelin ve kız mezarları tel, duvak ile süslenir.

Ölüme inanılmadığı için, ölüm kelimesi kullanılmaz. Ölen kişi için; "dünya değiştirdi", "göçtü", "don değiştirdi", "Hakk'a yürüdü" vs. terimleri kullanılır.

Taşlara olan saygı: Anadolu'da en büyük yerleşmeden en küçük yerleşme olan mezra ve komlara kadar her beldenin taşlarla ilgili yoğun inançları bulunuyor. Her köyün, mezranın en yüksek dağ tepeleri kutsaldır, ziyaret edilir. Hayatta iken sevilen, sayılan kişiler vefat edince yüksek tepelere defnedilir ve o tepe kutsal mekân haline gelir. Anadolu'da; Dede Korkut'un, Hacı Bektaş Veli'nin, Bozatlı Hızır'ın, Hz. Ali'nin atı Düldül'ün ve Zülfikâr'ının değmediği kaya, dağ, nehir yok gibidir.

Bütün bu ve benzeri inançlar İslam öncesi kültürden kalma-

dır. İslam'da bu tür inançlar puta tapma olarak ifade edilir ve yasaktır. Ama Anadolu'da kutsal taşlarla ilgili Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun yazdığı 400 sayfalık bir kitap var. Prof. Tanyu her ildeki halk arasında kutsal kabul edilen taşları ziyaretgâhları kitabına almış. Ama oldukça kısa tutulmuş. Tamını değil yarısını yapmaya kalksak Anadolu'da kutsal taşlarla ilgili bir ansiklopedi çok rahat hazırlanır.

Mum Yakılması: Diyanet İşleri Başkanlığı tamim üstüne tamim çıkarır. Tüm camilere gönderir. Mum yakılması camilerde yasaktır, günahtır der. Ama nafile. İstanbul Eyüp Sultan'da bile halk inatla mum yakıp dua etmektedir.

Mum yakılması ve ateş yakılması da eski Türk inançlarındandır. Bunun kökeni ateşin kutsal kabul edildiği dönemlere uzanır. Ateşe, suya, taşa, türbeye dua edilmesi, buralardan medet beklenmesi eski inançlardan kalmadır. Ülkemizde sağlıklı bir gözlem, sayım vs. yapılsa; yatır, türbe, dergâh, kutsal taşlar, mezar vs. ziyaretlerine giden insan sayısının camilere giden insan sayısından kat kat fazla olduğu ortaya çıkar.

Üstelik halk, cami dışında kutsal kabul edilen bu tür yerlere sel gibi akmaktadır. Görmek isterseniz İstanbul-Anadolu Kavağı yolu üstündeki "Yuşa Baba" türbesini bir hafta sonu ziyaret ediniz. Hz. Yuşa'nın dört metreyi bulan mezarı ziyaretçi seline uğruyor. Burada Hz. Yuşa'nın İslam olmadığını, Hz. Musa'nın komutanı olduğunu, yani Musevi olduğunu da belirtelim.

Gene yolunuz Ayvalık'a düşerse Sarmısaklı'daki Şeytan Tepesi'ne mutlaka çıkın. Halk Şeytan Tepesi'nde de şeytana dua ediyor. Şeytandan şefaat diliyor.

Civardaki ağaçlar, ziyaretçilerin dilek ağaçlarına bağladıkları ip ve bezlerden dolayı kurumaya başlamış. İnsan seli ise her yıl katlanarak devam ediyor.

Güneşe, aya niyaz: Anadolu'da orta yaşın üstündeki insanlar güneşin, ayın ilk görünmesi sırasında diz çöker niyaz ederler, kutsarlar. Bu eski Türk inancı olan Göktanrı inancından kaynak-

lanmaktadır. Akarsular, kaynakların, göllerin kutsal sayılması doğa inançlarından kalma alışkanlıklarıdır. Bu ve benzeri alışkanlıklar İslam'ın yasakladığı şeylerdir. İslamiyet'e göre; "Allah'tan başka kutsal olan şey yoktur". Allah'tan başka şeylerin kutsanması çok Tanrılı inançlardan kalma alışkanlıktır. Bazı kesimlerce; caminin Allah'ın evi kabul edilmesi anlayışı bile İslam'a aykırıdır. Bu camiyi türbeye, dergâha, yatıra benzetmektir. Bundan dolayı bu tür algılama İslam'a aykırıdır. Cami avlularında mum yakılması, ip, bez vs. ağaçlara bağlanması sürekli yasaklandığı halde bu gelenek devam etmektedir.

Mevlit okutulması: Mevlit okutmak; Kuran'ı müzik ile okutmaktır. Süleyman Çelebi'nin eserleri, yani Kuran'ın ayetleri Hz. Muhammet'in ve Hz. Ali'nin hayatının müzik ile okunması, Sünni İslam anlayışına göre günahtır. Diyanet İşleri Başkanlığı, Süleyman Çelebi'nin mevlitinin camilerde okutulmasını sürekli yasaklamakta ama başedememektedir.

Kuran'ın müzik ile okunması geleneği de eski Türk inançlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Şamanlık'ta müziksiz ayin yapılmaz. Ayinde Şaman davulu veya kopuz olmadan Şaman töreni olmaz.

Kümbetler: Anadolu'da yaygın mimari yapılardan birisi de kümbetlerdir. Bunların mimarisine dikkat edilirse, bu kümbetler karşıdan çadıra benzemektedirler. Yani göçebe kültürü olan çadırın mimariye taşınmasıdır. Bu kümbetler aynı zamanda Göktanrı inancından gelen gökkubbelerdir. Göğün mimariye gökkubbe olarak taşınmasıdır. Renk verilirken de kubbelerin gökyüzü biçiminde ve gökyüzüne bakan kısmı mavi olur. Bu da İslam öncesi Göktanrı inancının mimariye yansıması olsa gerektir.

Eşiğin kutsallığı: Eşiğin kutsal olduğu, kapıdan içeri girilirken eşiğe basılmaması inancı da eski Türk dini olan Şamanlıktan kalma bir semboldür.

Eşik, kapıdır. Kapı ise yeni dünyalara açılmaktır. Bu nedenle saygındır ve kutsaldır. Anadolu, Balkanlar ve Türkistan'daki

din büyüklerinin yattığı yatırlar halkın akın akın aktığı mekânlardır. Bu ulu kişiler ziyaret edilirken eşikleri niyaz edilir. O kapıdan şefaat beklenir. Bu gelenek bugün de yaşamaktadır. Kapıdan içeri girilirken sadece kabul edilen mekânlar değil, evlerin de eşikleri çiğnenmez. Anadolu'da düğün ile evlenip yeni evine gelen gelin, yeni evine girerken evin eşiğini niyaz edip öyle eve girer.

Düğün, evlenme: Anadolu'da kız isteme geleneği, nişan ve düğün geleneği Arap ülkelerindeki ile apayrı özelliklere sahiptir. Eğlencesiz, kız isteme, nişan, söz kesme, düğün düşünülemez. Eski Türkler'deki gibi bugünlerde günlerce müzikli, içkili eğlenceler sürer. Kurbanlar kesilir, davullar, zurnalar çalar, limitsiz içki içilir ve yaşlı-genç, kız-erkek herkes bir şölende olduğu gibi doyuncaya kadar eğlenilir.

Halı desenleri: Eski Türk dini olan Şamanlık'taki din adamı üstündeki giysiye yılan, akrep, çiyan, kunduz vs. yabani hayvan şekilleri çizerek onların kaçırılacağına inanırdı. Bugün Anadolu'da Türkmen köylerinde yapılan halı, kilim gibi örgüler adeta Şaman giysilerini andırmaktadır.

Türkmen halı ve kilimleri üstündeki akrep, yılan, kırkayak gibi hayvan resimleri eski Türk geleneklerinden kalma özelliktir. Bunların amacı ise zararlı hayvan olan resimdeki hayvanları kaçırmak olabilir. Örneğin; Yağcıbedir kilimlerinde bu motifleri görmek olasıdır.

Nazar: Anadolu'da halk arasında "nazar" olgusu çok yaygın bir inançtır. Bazı insanların olağandışı özellikleri olduğu ve bunların bakışlarının karşısındakine rahatsızlık, kötülük yaptığına inanılır. Bunun önüne geçmek için de insanlar nazardan korunmak için; nazar boncuğu, deve boncuğu, göz boncuğu vs. takarlar. Nazar olgusu da eski Türk inançlarından gelme bir inançtır. Gene olağandışı bir olay duyulduğunda tahtaya el ile tokmak gibi üç kere vurulması da kötülükten korunmak amacı ile yapılan bir harekettir.

Geçenlerde Türkistan'la ilgili bir dergiyi karıştırırken nazar için tuzun ateşe atılmasının ve yanmasının iyi geldiğini okudum. Bu bilgi beni çocukluğuma götürdü. Bizim köyde nazar değdiğine inanılan kişinin tedavisi için annem avucuna tuz alır, baş üstünde üç kere döndürür ve ateşe atardı. Tuz ateşte çıtır çıtır yanınca nazara iyi geldiğine inanılırdı.

Öldürme şekli: Eski Türk inancında bıçak ile kılıç ile, yani kan dökülerek, akıtılarak hayvan veya insan öldürmek yoktur. Kan akıtılarak öldürmek şiddetle kınanır. Kan akıtılarak öldürmek, Türkler'e islamiyet'ten sonra girmiştir. Ama buna karşın eski Türk geleneği olan kan akıtılarak öldürmemek Osmanlı sarayında bile varlığını sürdürmüştür. Osmanlı'da taht kavgaları sırasında bile olsa; şehzade, hanedan, padişah öldürmelerinin kan akıtılarak öldürülme yerine, boğdurma ile öldürülme biçimi bu gelenekten kaynaklanıyor.

Suudi Arabistan'da bugün bile dinen kâfir olanlar cuma namazı sonrası cami önünde kılıç ile boyunları kesilerek öldürülürken, bizde olmaması bu farktan olsa gerektir.

Koç katımı: Anadolu'da İslamiyet'in bin yıllık geçmişine karşın bugün eski Türk kültüründen kalan izlerin tespitine kalkılsa sayısız örnek verilebilir. Ciltler dolusu kitap yazılır. Bunları evlenme, düğün, bayram gibi ekinliklerde, yemek içmek gibi özelliklerden tapınma ve günlük yaşamın her alanında görmek olasıdır.

Örneğin; Anadolu'da; "koç katımı" diye bir tören yapılır. Bu törenin amacı; koç ve koyunların çiftleşmesini sağlamaktır. Çiftleşmede kullanılacak koç, köylüler tarafından sürüden iki-üç ay ayrı tutulup arpa ile beslenir. Koç adeta besin patlaması yaşar. Yerinde duramaz vaziyete getirilir. Bazen iki-üç ay, bazen altı ay hiç koyun yüzü görmemiş yani hiç dişi yüzü görmemiş koç kasım ayında sürüye katılır. Koç sırası ile sürüdeki tüm koyunlar ile çiftleşir. Sürünün büyüklüğüne göre koç sayısı az veya çok olur. Koç başına yaklaşık 40-50 koyun düşer.

Koçun beslendikten sonra sürüye katılması sırasında davullu zurnalı, kurbanlı adaklı bir tören yapılır. Koçun boynuna veya koçların boynuna halka şeklinde, çelenk şeklinde ipine elma, armut, ceviz, çiçek, gül vs. ile süslenmiş halka takılır. Koç sayısı bazen bir düzineyi bulur. Aylardır koyun yüzü görmemiş koçlar sürüye dalarlar. Ve hemen, insanlar tören yaparken onlar çiftleşmeye başlar. Bu çiftleşme haftalarca sürer.

Burada ilginç olan şey, hayvanların çiftleşmesi, yani döllenmesi için insanlar tarafından tören düzenlenmesidir. Bunun da bir şölene dönüşmesidir. Bu gelenek de eski Türk kültüründen kalma bir gelenektir.

Günlük yaşamımızda yazılanlar ve benzeri bir dizi özellik her gün yaşanmaktadır. Kültürel özellikler toplumların karşılıklı iletişimi ile yaşamaktadır. Etkileşim hiçbir zaman tek yanlı gerçekleşmemektedir. Farklı kültürler birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Türkler'in İslamiyet'i kabul etme yolculuğunda da, Türkler süreç içinde İslamiyet'ten etkilendikleri gibi, aynı zamanda İslamiyet'i de etkilemişlerdir. İşte Anadolu İslamiyeti'nin özgürlüğü buradan kaynaklanmaktadır.

ŞAMAN VE KIMIZ

Tarihte Türkler'den sözedilince **"Şaman ve Kımız"**dan sözetmeden geçilemez. Aynı şekilde **"Şaman ve Kımız"** denilince de bu iki kavram derhal Türkler'i çağrıştırır.

Şamani inanç tek tanrılı dinlerden önce Hristiyanlığa ardından İslamiyet'e gücü yettiğince direndi. Ama sonunda yerini tarihsel süreç içinde yavaş yavaş bu tek tanrılı dinlere bırakmak zorunda kaldı. Çarlık Ruya'sı 1900 yıllarının başında Şamani inancın yaşadığı toprakları adeta ateşe verdi. Bu dini yasakladı. Taraftarlarını kovuşturmaya tabi tuttu. Şamanizm zorlukla yaşıyordu. Bu baskılarla iyice yokolma sürecine girdi.

Çarlık Rusya yerini Sovyetler Birliği'ne bıraktığında bu yönetim ise, dinsel anlayışı gereği tüm dinlerle birlikte Şamanizm'i de yasakladı. 1920'lerde başlayan dinlerin ve dinsel mekanların yasak yerler olması dönemi, yaklaşık 70 yıl sürdü. 1990'larda Sovyet sistemi kendi yönetim anlayışına son verdiği zaman, milliyetlerin olduğu gibi dinlerin de yokolmadığı görüldü. Mikro milliyetçilik gibi, mikro dinler de kendini ifade etmeye başladı.

Diğer irili ufaklı dinler gibi Şamanizm de yeniden tarih sahnesine çıktı. Özellikle Türkler arasında bu yeni dönemde kendini ifade etmeye çalıştı. Yaşanan uzun sayılabilecek tarihsel yasak döneme rağmen Şamani inanç halk açısından cazibesinden nerede ise çok şey kaybetmeden yeniden ilgi merkezi olmaya başladı. Görünüşte tek tanrılı dinler olan Hıristiyanlığı ya da İslamiyet'i kabul etmiş gibi gözüken bazı Türkmen toplulukları kendi topluluk yaşamlarında Şamani inancı yaşamaya başlamışlardı bile.

1999 yılının Haziran ayında İstanbul'da Türk Kadınları Kurultayı yapıldı. Toplantıya dünyanın dört bir yanında bulunan Türk toplulukları **kadın temsilcileri** düzeyinde katılmıştı. Bunlar arasında ABD'den, İngiltere'den, Kıbrıs'tan olduğu gibi 5 bağımsız Türki Cumhuriyet'ten ve diğer özerk Türki topluluklardan da temsilciler vardı.

Rusya'ya bağlı özerk bir Türk bölgesinden katılan bir kadın konuşmacının şu ifadeleri bana çok anlamlı gelmişti. Konuşmacı; katıldığı bölgede tek tanrılı dinler dışındaki inançlara bağlı oldukları Rusya Federasyonu'nun kabul etmediğini, kendilerinin İslam'ı ya da Hıristiyanlığı seçmek zorunda olduklarını, İslam'a yabancı olduklarını, kalplerinde Şaman tanrının olduğunu, ama mecburiyetten dolayı Hıristiyanlığı resmi din olarak tercih ettiklerini konuşmasında anlatıyordu.

Bu konuşmacının anlattığından Türk toplulukları arasında Şamani inancın ne denli köklü bir tarihe sahip olduğu anlaşılı-

yor. Yakın zamana kadar bir çok kimse gibi bu satırların yazarı da Türki Cumhuriyetler'de ve topluluklarda Şamani inancın bu denli canlı olduğunu bilmiyordu. Son yıllarda ilgili coğrafyaya ilişkin haberlerde bölgede Şamanizm'in yeniden canlandığı görülüyor. Örneğin artık Türkistan bölgesindeki gelişmelere sayfalarında yer veren bazı dergilere baktığımızda kitabımızın kapağındaki şaman veya benzerleriyle çeşitli ziyaretçilerin kolkola çektirdiği fotoğrafları görüyoruz. İşte bazı fotoğraf altı yazıları: **"Kızıl'da Şamanlık müzesini ziyaretimizde vakfımız başkanı bir Şamanla kolkola..."**, başka bir fotoğraf altında ise; "Yakut Türkleri'nin **şamanlarından Okan Bey**. Kendisi aynı zamanda, Türk halkları asemplesi üye Yakutistan Teşkilatı'nın lideridir." Diğer bir fotoğraf altında ise şu bilgi yer alıyor; **"Çuvaşistan'daki Çubuksarı'da Şaman Tepesi halen faal bulunuyor. Hıristiyan olarak bilinen Çuvaş Türkleri'nin önemli bir kısmı eski Türk dinini samimiyetle devam ettiriyorlar. Bu tepede her seferinde şerefimize kurban kesilmiş, Şaman duası yapılmış ve ortadaki ağaca ip bağlanmıştır."**

Yine başka bir fotoğrafta ise; ellerinde fotoğraf makinaları ile konuklarına poz veren rengarenk giysileri, elinde kırmızı davulu ve kafasında süslü telalı başlığı ile görkemli bir Şaman kameralara sıcak sıcak gülümsüyor.

Tüm bu zorluklara karşı **"Şaman"** varolma mücadelesi verir ve yaşar da **"Kımız"** yaşamaz mı? Türk Dünyasını tanıtan bir dergide mavi renk giysili entarili bir bayanın kocaman bir bakraça elleri ile atın memesini sağarken fotoğraflandığını görüyoruz. Fotoğraf altında ise; "Kımız yapılmak üzere at sütünün sağılışı" diyor. Üstelik bu fotoğraf Türkistan'da değil, Bursa'da Mustafa Kemal Paşa'da çekilmiş. Derginin karşı sayfasında ise, atı sağan bayanın konuğu olan bir beye kımız ikram ederken fotoğrafı görülüyor. Fotoğraf altı yazıda ise şöyle yazıyor: "Kendi yaptığı kımızı ikram eden bir Kazakistan Türk'ü. Bugün Kımız Türkiye'deki Kazakistan Türkleri'nde Şirzad Doğu Bey tarafın-

dan Mustafa Kemal Paşa'daki özel bir çiftlikten aynı şekilde üretilmektedir. Okuyucularımız geçmiş yıllardaki sayılarımızda bununla ilgili geniş bilgi bulabilirler."

O halde kımız nedir? Nasıl yapılır? Biraz da bu konuda bilgi edinelim. Kımız; Orta Asya bozkırında yaşayan göçebe halklara özgü at sütünden yapılmış geleneksel içkiye verilen isimdir. Burada bir ayrıntıyı belirtmek gerekir. Her atın sütünden kımız yapılmaz. Kımız yapılacak at, özel olarak bu amaç için yetiştirilir. Bu at yük taşımada kullanılmaz. Özel olarak sütü için yetiştirilir. Bu atlar yayla ve bozkırda doğal olarak yetişen bitkilerle beslenir. Süt bezlerinin güçlenmesi için en az iki yavru doğurması, temiz ve bakımlı olması gerekir.

Kımız ile ilgili en eski bilgi **Homeros**'un İlyada adlı eserinde yer alır. Homeros, İskitler'in atları gözleri bağlı kölelere sağdırdıklarını, yuvarlak tahta fıçılara konan sütün gene gözleri bağlı kölelerce sürekli olarak karıştırıldığını yazıyor. Çin tarihçisi Sima-Qian da kımızın Hun içkisi olduğunu yazıyor. İslamiyet'i kabul eden Oğuz Türkleri'nin destanlarından olan **Dede Korkut** masallarında da kımız ve kımız ile ilgili geleneklerden söz ediliyor. **Manas Destanı**'nda da Han Kögütey, halkına seslenişinde; **"Benim gözlerim yumulduğu zaman, vücudumu kımızla yıkayın"** diyor.

V. N. Markov adlı bilim adamının görüşüne göre; Kımızın vatanı Asya stepleri olup, o bir tedavi edici ilaç olarak da kullanılmıştır. Bu nedenle kımızla tedavi merkezini ilk defa Dr. **Poznikov**, Samara yakınlarında açmıştır. Bunu Volga, Sibirya, Türkistan, Kaliforniya, İngiltere gibi yerlerde açılan tedavi merkezleri izlemiştir. Markov ve arkadaşlarının **"Kımız"** adlı eseri Başkurtistan Sağlık Bakanlığı tarafından doktorlara el kitabı olarak hazırlanmıştır.

N. T. Uluğtuy, "Kımız" adlı eserinde kımızın cesaret artıran, ozanlara ilham veren bir özelliğinden söz ederek; "ecdadımız at sütü içerdi. At sütünden kımız yapardı. Bu adet Arap-

lar'la birlikte, yani XIV. yüzyıl başlarında ortadan kalktı" diyor.

Orta Asya'dan, Horasan yolu ile Anadolu'ya gelen Türkmenler kımızı birlikte geldiği yere de taşıdılar. Bugün bu gelenek, Orta Asya'da ve Türkiye'ye son yıllarda gelen Türkistan'lı göçmenler arasında yaşıyor.

Kımız yapımında süt kadar maya da önemlidir. En iyi maya at derisinden yapılmış torbalarda kurutularak saklanan eski kımızdır. Bu maya, laktik asitle üreyen bir basilin ürünüdür. Kazaklar ve Başkurtlar ise kımızı at derisinden "saba" adı verilen tulumlar içinde hazırlarlar. Bu torbalara önce taze kısrak sütü konur. İçine üçte bir oranında maya katılır. Ilık bir yerde tutulan mayalı süt bir karıştırıcı ile belli aralıklarla karıştırılır. Daha sonra bir kaç saat dinlendirilir. Sütün yüzünü kaplayan kabarcıklar mayalanmanın habercisidir. Bunun üstüne yeniden tulumdakinin bir kaç katı süt ilave edilir. Kuvvetli bir şekilde karıştırıldıktan sonra dinlenmeye bırakılır. Dinlendirme ve yeniden kısrak sütü ekleyip karıştırma bir kaç kez tekrarlanır. Ara vermeden karıştırmaya devam edilir. Böylece süt iyice mayalanır. Alkolleşme artar ve kımız içilecek duruma gelir. Üç dört gün bekletilen kımız çok sert olur. Kırgız Türkleri'nin **"kara kımız"** dedikleri bu içkiyi yalnız yetişkin erkekler içer. Mayalandırma ve alkolleştirme derecesine göre iki tür kımız üretilir. Bunlardan bir günlük mayalı kımıza **"sağmal kımız"** adı verilir. Bunu çocuklar, yaşlılar, kadınlar rahatlıkla içebilir. Alkol oranı düşüktür. Alkol oranı sert olan **"kara kımız"**a da süt karıştırılarak yumuşatılır. Buna da **"erek kımız"** adı verilir. At sütü en yağsız süttür.

İyi kımız; köpüklü ve açık mavi renktedir. Olgunlaşmamış kızılcık yemişi tadındadır. İçerken dilde ve damakta hoş, serin bir tat bırakır. Az içilince insana neşe ve dinçlik verdiğine inanılır. Besin değeri yüksek olduğundan vücuda çok yararlı olduğu söylenir. Çok içildiğinde dinlendirici bir uyku verir.

Kımızın içinde; albumin, laktik asit, alkol, karbonik asit ve çeşitli vitaminler bulunur. Ayrıca sindirimi kolaylaştırır. Cinsel

gücü arttırıcı, sakinleştirici, akciğer ve göğüs hastalıkları için iyileştiricidir. Hastalıklardan koruyucu bir özelliği vardır. Mide, bağırsak ve kalp hastalıkları ile veremin tedavisinde kullanılır.

Türkler'de kımızın dinsel inançlarla da içiçeliği sözkonusudur. Şamanlar, ayinlerden önce ve ayin sırasında mutlaka kımız içerler.Tanrılara, ruhlara kımız sunarlar. Kımız aynı zamanda kutsal içki sayılır. Ayinlerin baş içeceğidir.

Orta Asya'da; Kırgızlar, Kazaklar ve Özbekler gibi diğer Türk boyları her yıl haziran ayında "KIMIZ BAYRAMI" geleneğini bugün de sürdürüyorlar. Bayram "en iyi kımız" yarışması ile başlıyor. Değişik bölgelerde yaşayan Türk toplulukları birbirine deriden torbalar içinde kımız gönderirler. Meydanlarda toplu oyunlar oynanır. Gösteriler yapılır, cirit oynanır, atlı yarışlar düzenlenir. Ozanlar, dinleyicilere destanlar anlatıp, kopuz çalarlar.

ŞAMANLARDA DUALAR

Şamanlar'ın dinsel törenleri tek Tanrılı dinlerdeki gibi matematiksel kesinlikte şekillenmemiştir. Dünyanın yaradılışı, Tanrılar ve ruhlar hakkında, değişik Şaman inançlı kabileler arasında nasıl bazı farklılıklar varsa, dinsel tören ve törenlerin biçimi ile yapılan dualar arasında da bazı farkları gözlemek mümkündür. Tek Tanrılı dinlerin kitapları var. Her din adamı kitabın koyduğu kurallar ve sünnet doğrultusunda ibadetini yapar, ama Şamanlık gibi çok Tanrılı dinler olarak kabul edilen dinlerde ibadetlerin şekli esasları konusunda kesinlik aranamaz. Kaldı ki bu şekli beraberlik tek Tanrılı dinlerde bile her zaman olamıyor. Dinin özünde olduğu gibi şekli yapıda da mezhepten mezhebe, tarikattan tarikata farklılıklar görülüyor.

Şaman ayinlerinde dış görünüş açısından belli bir birliktelik söz konusu olabiliyor, ama Şaman'a yön veren içsel güçler, yani ruhlar olduğu için ibadetin biçimi ve doğrultusu tamamen o an-

da Şaman'ın özel durumuna, transa geçmesine, ruh haline bağlıdır. Ayin sırasında okuyacağı dualar, nefesler, ilahiler, afsunlar vs. o sırada aldığı ilhama bağlıdır.

Şamanlar, seleflerinin ibadetlerinde yapılana bire bir uyma zorunluluğunda değildirler. Şamanlar ibadetleri sırasında kendi ustaları olan yaşlı Şamanlar'ın okudukları duaları ezberlemeye ve okumaya mecbur değildirler. Hocalarından öğrendiklerini değiştirebilirler. Duruma göre farklı yorum bile öze aykırı olmadan yapılabilir. Bu değişiklik yapma işi günah vs. de sayılmaz. Kendi koruyucu ruhları onlara nasıl ilham verirse onlar da öyle hareket ederler.

Şamanlar'ın ayin sırasında okudukları dua nefes gibi şeyleri tespit etmek oldukça zordur. Özellikle trans halinde, vecd halinde ne yaptığını, ne söylediğini tespit oldukça zordur. Çünkü Şaman'ın trans hali kendinden haberinin olmadığı bir ruh halidir. O adeta ayrı bir dünyaya yolculuk etmektedir. Kendiliğinden oluşan doğaç bir ibadet tarzıdır. Bir daha yaptığında aynı hareketleri yapmasını Şaman'dan beklemek ise olası değildir. O önceki ibadet sırasında yaptığının aynısını asla yeniden tekrarlayamaz. Ayinden sonra da söylediklerini tekrarlayamaz. Çünkü o ayin sırasında kendini koruyucu ruhlarının iradesine bırakmıştır. Onlar ona ne ilham vermişlerse o onu yapmıştır.

Şaman ibadeti bu özelliğinden dolayı etnografyacılar ve folklorcular tarafından tespit edilmesinde zorluklar içermektedir. Tespit edilen Şaman dua ve ilahileri bazı hatalar taşıyabilir. Bu ibadetin benzeri bugün Anadolu'da bazı sufi tarikatlarını zikirlerinde yaşamaktadır. Özellikle Anadolu'da Alevi cem ayinlerinde dedenin oynadığı misyon adeta Anadolu'ya Orta Asya toplumundan taşınıp gelen Şaman'ı andırdığı örneklerle verilmeye çalışıldı. Şaman dualarından örneklerle konuyu noktalıyoruz.

EKLER

Kırgız-Kazak Şamanları'nın Dualarının (İlahiler ve Çevirisi)

1) Evveli Kuday sen ongda sen ongdasang men munda
Tilegen tilek yine ber kas bidevge bala ber
Caksı Kuday, cay Kuday mırza Kuday, biy Kuday
Evveli Kuday kök casagan onan keyin cer casanag

Evvela Tanrı sen (işimi) rast getir, (işimi) rast getirirsen ben buradayım; dilediğim dileği yine ver, büsbütün kısırlaşmış kısrağa yavru ver; iyi Tanrı, geniş Tanrı, cömert Tanrı, bey Tanrı! Evvela Tanrı gök yaratmış, ondan sonra yer yaratmış.

5) Özüng algın, Hudayım, özüng bergen kselge özüng deva ber Hudayım!
Çiltenlering çil boldı, baskan izing gül boldı
Pirler hakkı tileymen, analar hakkı tileymen
Allah-eyeyey!..

Kendin al, Tanrım; kendin verdiğin derde kendin deva ver, Tanrım! Çehiltenlerin (kırklar) kırk oldu, bastığın yer gül oldu, pirler hakkına diliyorum, analar hakkına diliyorum, ya Allah hey hey!

10) Kızıl tavdıng basında Kız evliya
Öküz tavdıng basında öküz evliya
Koçkar tavdıng basında konur bas evliya
Tavdagı bulanıng içten çıkkan cılanıng
Bektav ata Bek azıl. Ölü desem ölü emes

Kızıl dağın başında (tepesinde) kız evliya, öküz dağın başında, öküz evliya, Koçkar dağın başında konur baş (koç) evliya, bektav ata, Bek azıl... Ölü desem ölü değil,

15) Tiri desem tiri emes Ata Korkut evliya
Uvak atası Er Kökçe erligining bilgisi
Sadağına kelgen san kisi, mıltıgına kelgen mıng kisi
Sarıbay, Sarış, Ötevli üçyüz seksen at
Baygige koskan Körpebay, Argın atası Kara Koca

Diri desem diri değil Ata Korkut evliya. Uvak (kabilesinin) atası Er Kökçe'dir. Kahramanlığının alameti: sadağına (okluğuna) yüz bin kişi (karşı) gelmiş, tüfeğine bin kişi karşı gelmiş. Sarıbay, Sarış, ötevli... körpebay yarışa üç yüz atla girmiş. Argın (kabilesinin) atası Kara hoca.

20) Kanda Abılay, karada Kazıbek, Calang ayak aziz
Divane Burku... törtavulda Tor'aygır
Nagaçı Turdubek öz nagaçı atam
Cagalbaylı Tongkat, Karakesek Kabanbay
Kuv davustu Kazıbek Karakerey Murunda Kandıbay

Hanlar içinde Abılay, kara (halk) içinde Kazıbek, Yalın ayak aziz, divane Burki... Dörtavul (kabilesinde), Toru Aygır (Aymağında) Turdubek dayı; öz dayı,atam Cagalbaylı (boyunda) Tongkat... Karakesek (boyunda) Kabanbay; sesi kuğu sesine benziyen Kazıbek; Karakerey (boyunda), Murun (oymağında) Kandıbay.

25) Şakşaoğlu canıbek Tobuktu'da Dönenbay
İçindeki Dogolbay öte çıktı Kunanbay zamanında
Tazdıng argı atası Çoyun Kara Kara Sarı Kondubay
Evliya kasıyattı ötken. Tersten Bala argı atası Kentbuğa
Kökey Küçük öte çıktı içinde Amankul baksı

Şakşa oğlu Canıbek, Tobuklu (boyunda) Dönenbay; bunların içinde Doğulbay zamanında Kunanbay (herkesten) ileri geçti. Taz (boyunun) uzak atası Çoyunkara. Karasarı Kondubay evliya ve hasiyetli (olup) geçmiştir. Tersten bala (kabilesinin) uzak atası Kentbuğa' dır, bunlar içinde Kökey Küçük (oymağından) Amankul baksı hepsinden ileri geçti.

30) Besenteyin argı atası Barlıbay
Turdubek duvan basında...
Evveli Kuday cin casagan Bir birin en mol casagan
Cining argı atası Kentbuga Cin atası Sarı Ayban
Avre kılma sen Azman. Cin atası berdibay

Besenteyin (boyunun) uzak atası Barlıbay. Turdubek divan (hükümet) başındadır... Evvela Tanrı cin yaratmış, birbirinden bol yaratmış, cinlerin uzak atası Kentbuğa, cin babası Sarı Azban, avare etme sen Azban! Cin atası Berdibay...

35) Cin uranı ekev! ekev! Asmandagı mıng bes pirim!
Kırk bıçak saldırıp kırk ine magan tüyretip
Töbeme aydar koydurup cinge moyun koydurup
Könbegenge köndürgen kuv ağaçka töndürgen
Ak sakaldan bata aldırgan ak sarı bas koydu soydurgan

Cin parolası ekev, ekev! Göklerdeki bin beş pirim! Kırk bıçak (olup bana) saldırıp, kırk iğne bana batırıp. Tepeme saç bıraktırıp cine boyun eğdirip. Arzu etmediğimi yaptırıp, kurumuş ağaca (tahtaya) yalvardırıp ak sakaldan fatiha (dua) aldırıp ak zarı başlı koyun kestirdi,

40) Bes bala bes asav tay üyge kirgızken...
Eregisken cerge ders salgan cin bolup baylangan
Kime bolup aynalgan. Üyden kelgen on koca
Kırdan kelgen kırk koca ol kocanıng içinde azret koca
Ceti ölükke can bergen belsizlerge bel bergen

Beş çocuk,beş azılı tay eve sokturdu... İnat ettiği yere hastalık koymuş, cin olup bağlanmış, Baş ağrısı olup dolanmış. Evden gelen on hoca, kırdan gelen kırk hoca, o hocaların içinde hazret hoca. Yedi ölüye can vermiş, Belir izlere bel vermiş.

45) Ong kolumman oraymın sol kolumman soraymın
Ağaçka basın süyegen künge saçın taragan
Ata kadrın bilmegen ana sütun embegen
Celden ceti koyan aydagan dua minen baylagan
Ceti ketmen başkanday boldum ceti kazanga tüskendey boldum.

Sağ elimle sarayım, sol elimle sorayım, ağaca başını dayamış, güneşte saçını taramış, ata nedir bilmemiş, ana sütünü emmemiş. Yelden (yaradılmış) yedi tavşan sürmüş dua ile bağlamış... Yedi kazma basmış gibi oldum. Yedi kazana düşmüş gibi oldum.

50) On iki ak boz at oynaganday kün kayda?
Cin çakırdım Kambar'dan; kıyada catkan candardan.
Temircan'ga selem de, haber ber!
Avur kol cıysın! Temirden ton tiksin!
Oydan kelgen on börü su börüler içinde

On iki ak boz at (ile) oynayacağım gün nerede? Cin çağırdım Kambardan, dağ yamaçlarında yatan canlardan. Temircan'a selam söyle haber ver! Çok (ağır) kolasker toplasın, giyim diksin! Ovadan gelen on kurt şu kurtların içinde.

55) Altı avuzdu kök börü. Kusur kuda (?) Kök Kaban
Kök cendet Kondubay ilinde Cumabaydın balası
Kusur kuda (?) Kök Kaban, cin içinde sen caman
Mangday terisi kuruşup, cin bitken min urusup
Cörgeginde cabısıp onbirinde tabısıp

Altı ağızlı boz kurt! Kusur kuvda (?) Gök Kaban (yaban domuzu)... Kondubay ilinde gök cellat. Cunabayin çocuğu Kusur Kuv'da Gök Kaban, cinler içinde (arasında) sen en yamanısın. Alın derisi kırışıp, bütün cinlerle kavga edip, yorganına yapışıp, on bir (yaşında) birleşip.

60) Kara Kerey Murunnan kelgen ciyenimnen tugan ciyen bar
Touz uldung kencesi Mırzabay Kabıl
Sarı ala tonun kiygen kılıcın kınga kınagan
Kelding bıyıl bu cılda Kıysan katınnıng ağası
Karalıp catkan çangarak basında...

Yeğenimden doğmuş yengem Karakerey, Murun (kabilesinden) gelmiştir. Dokuz oğulun en küçüğü Mırza Bay Kabıl sarı ala giyimini giymiş, kılıcını kınına sokmuş... Bu yıl iyine geldik. Kıysan kadının ağası kararmış baca başında...

65) Tukumu cok kesi de Tobuktu'dan keldı
Kara cigit Koykap. Altay'da kelgen altavum
Çabdar attı Kemengir. İlden kelgen ikev,
Celden kelgen cetev, ilden kelgen iki azıl
Şangdut basınınan kelgen çangdı ayak

Nesli beli olmayan (bir) kişi dahi Tobuktu (kabilesinden) geldi. Karacigit (kabilesinden) Koykap, Altay'dan gelen altı (ruhum); sarı atlı Kemengir ilden gelen iki (ruh), yelden (rüzgârdan) gelen yedi (ruh), ilden gelen iki azıl, Şandut başından gelen tozlu ayak...

70) Kaydan kelgen entilep beyge atınday entilep
Kök ala sakal Küzembet! Alpıs attı kırk cayav
Mingey, Cüzey! Sen carkınım coldası...
Cogarta kelgen tört at tömentin kelgen börte at
Keyimde ayıl cetpes sarı at, adım adım baskan

Yarış atı gibi nefes nefese koşarak (şaşkına dönmüş gibi) nereden gelmiş? Mavi Sakal Küzembet! Altmış altı, kırk yaya... Mingey, Cüzey! Sen aydınlığımın yoldaşısın... Yukarıdan gelen dört at. Aşağıdan gelen, adım adım yürüyen,

75) Adımı cerdı kavurgan, tuyagı kumdu suvurgan
Tozan tozan cügurgen, tozadı cerge savurgan.
Col col col cadır, col cagalay kol yatır.
Sonça koldung içinde kara bek attı sultan catır.
Han Tilevberdi sultanım, Arıngazı ultanım,

Adımları yeri kavuran, tırnakları kumları savuran, toz kaldırıp koşan, tozları etrafa savuran,kolan yetişmeyen (şişman) sarı at. (Yeryüzünde) Yollar uzanıyor, yollar boyunca asker (kol) yatıyor, bu kadar kollar arasında Karabek denilen sultan yatıyor. Han Tileyberdi sultanım, Arıngazı ayakkabımın pençesi...

80) Oydan kelgen Oypatum, irden kelgen bekzatim
Davut paganbar, er Davut!..
(Baksı kopuzuna bakarak devam eder):
Evveli Kuday ismu'llah is bastayın Bismillah
Taygak keçüv colda, carlıga Allah her colda!
Cıgılgandı süyey ber Sürüngendi dimey ber

Ovadan gelen Oypatım, kırdan gelen Begzadem, Davud Peygamber, Er Davut... Evvela Tanrı Bismillah, işe başlayalım Bismillah, kayan geçit dar yolda, Tanrım, her yerde bizi yarlıga! Düştüğümde destek ol, sürçüdüğümde yardım et!

85) Cangıldanda bar kaday calınsam calgap cibey ber!
Ey kobuzum, kobuzum! Abden de bolca donguzum!
Üyenkinin tübünden oyup algan kobuzum!
Karagaynıng tübünen kayrıp algan kobuzum!
Kızıl kırçın tobulgu caşık kılgan kobuzum!

Ey var Tanrım yanıldığımda yalvarsam kuvvet ve gayret ver! Ey kopuzum, kopuzum! iyi tayin et, iyi haber ver, domuzum! Üyenki ağacını dibinden (gövdesinden) oyarak alınmış kopuzum! Kızıl çalı (tobulgu) dan perdeni yaptığım (kopuzum),

90) Cüyrük attıng kuyruğun içek kılgan kobuzum!
Taska çıkkan ırgaydan kulak kılgan kobuzum!
Abden de bolca domuzum!..
Osu balım kelmese ayktan sözge könbese
Kulagıngdı burayın, kötürüp cerge urayın

Yürük atın kuyruğunu (kılını) tel kıldığım kopuz! Taşa biten "ırgay" çalından kulak yaptığım kopuz! İyi tayin, iyi haber ver, domuzum! Bu falım eğer çıkmazsa, söylenen söze itaat etmezsen kulağını burayım, (seni de) kaldırıp yere vurayım.

95) Men cayıma cüreyin öz aldıma bolayın.
Men men edim men edim men kimlerden kem edim?
Bar kurbumdan kem boldum, kara cer min teng boldum
Kanım kaldı bir kasık etim kaldı kök casık
Garip canım kuv asık...

Ben de kendi halimde gezeyim, işimi kendim göreyim. Ben, ben idim; ben kimlerden aşağıyım? Bütün akranımdan aşağı oldum, kara yer ile müsavi oldum, bir kaşık kanım kaldı; etim yavan oldu vücudumda yağ kalmadı, garip canım kurumuş aşık (kemiği) oldu...

100) Su basında Süleyman su ayagı er Kurkut
Belâlerni sen Korkut! Çakırganda kel pirim!
Monglı minen çerlining keselim tabıp ber pirim!
Cer cüzündegi evliya kün közündeki evliya,
Maşrıktaki evliya, magripteki evliya!

Su başında (kaynaklarında) Süleyman, su ayağında Er Korkut belaları Sen Korkut! Çağırdığım zaman gel, pirim! Kaygulu ile hastanın hastalığını bulup söyle! Yeryüzündeki evliyalar, güneş içindeki evliyalar, Doğu'daki evliyalar, Batı'daki evliyalar!..

105) Türküstanda tümen bap sizden medet tileymin,
Sayram'dagı sansız bap Ortrar'dagı otuz bap
En ülkeni Arslan bap en kiçisi Alaçakap
Sizden medet tileymin, Kazı Kurt ata evliya!
Arı cakta Kıngrak bar, beri cakta Karak bar,

Türkistan'da tümen (on bin) bab, sizden medet diliyorum. Sayram (şehrindeki) sayısız bab, Otrar (şehrindeki) otuz bab, en büyüğü Arslan bab, en küçüğü Ataçakap, sizden medet diliyorum. Kazıkurt ata evliya! Öte yandan Kıngrak var, bu tarafta Karak var.

110) Sizden medet tileymin Kara Murt ata evliya!
Hu, Allah'ay
Bektav ata, bek ata, Bekiç ata, kolday gör!
Çakmak ata evliya, koçkar ata evliya
Sitden medet tileymin Tülkü bası evliya!

Sizden medet diliyorum, Kara Murat (Kara bıyıklı) ata evliya! Hu Allah-ey! Bektav ata, Bekata, Bekiç ata yardım et! Çakmak ata evliya, Koçkar ata evliya, sizden medet diliyorum. Tilki başı evliya, sizden medet diliyorum!

115) Hu, Allah'ay!
Evliya ata evliya, Ayşe Bibi evliya
Sizden medet tileymin! Tekturmas ata evliya
Kara Han babam kolday gör!
Hu, Allah'ay!

Hu Allah-ey! Evliya ata evliya, Ayşe Bibi evliya, sizden medet diliyorum. Tekturmas ata evliya, Karahan babam yardım et! Hu Allah-ey!

120) Çilten babam kolday gör. Aynalayın atıngdan
Tilevümdü ongday gör. Sizden medet tileymin
Şeyhı Burku divane. Allah hu!

Arvaktı cıyıp aydagan, şeytan körse baylagan,
Hayda bermen dev pirim!

Çilten (çehilten) babam yardım et! Adına kurban alayım dileğimizi rast etir! Şeyh Burkî divane, sizden medet diliyorum, Allah Hu! Ruhları toplayın süren, şeytanı görürse bağlayan dev pirim, bu tarafa sür!

125) Aynalayın Kara Kus, can cagıngdı karap uç!
Bılkıldagan böyrekten, solkuldagan cürekten,
Şermende kılma baykap tüz!
Kelçi bermen Molda kız! Arvak körse haydagan
Şeytan körse baylagan, moynuna munçak tagıngan

Kurban olayım (sana) kara kuş (kartal) etrafına bakınarak uç! Yumuşak böbrekten, daima kımıldanan yürekten... Utandırma, dikkat ederek in! Molla kız, buraya gelsen-a! Ruhları görürsen süren, şeytanı görürsen paylayan, boynuna boncuk takınan,

130) Çakırmasam sagıngan, çakırgan cerden tabılgan
Kelçi bermen sarı kız, "Tü" degen sözü deri kız!
Haydaçı bermen dev pirim, Hu, Allah!
İsting bası Bismillah,
Ongday görgün isimdi caratkan cebbar bir Allah!
Çağırmazsam özleyen, çağırdığım yerde bulunan,
Könbes iske köndürdü kuv ağaçka töndürdü
Kök kiyimdi börte atım, altı kulaç ala atım

Çam (tahtasından) kopuzumu elime aldım, su yılan gibi dolandım, döndüm... Bu kopuzum kırılmadı, garip başım rahat durmadı. (Bu ruh) Onbeş yaşımda iken bana yapıştı, yirmi yaşımda buluştu. İstemediğim iş yapmaya mecbur etti, kurumuş ağaca (tahta kopuza) esir etti. Gök giyimli kır atım, altı kulaç ata atım

135) Vay bay mening boz atım, üyde de bar on kocam
Kırda da bar kırk kocam... Kel Tülpü, kel Tülpü
Cinning atı Karaman indi kayda baramın?
Atamdan kalgan Karaman seniminen bolaman.
Ülgüsüz köylek biçmeymin aytkanımdı kılmasang

Vay vay, benim boz atım! Evde de var on hocam, kırda da var kırk hocam!.. Gel Tülpü, gel Tülpü!

Cinin adı Karaman, şimdi nereye varayım? Babamdan kalmış Karaman, şimdi seninle uğraşacağım. Örneksiz gömlek biçmiyorum. Dediklerimi yapmazsan.

140) Aldınga sire tüspeymin. Cin atası Ciren Tay,
Kolunga casıl tuv aldıng, nayzangdı kanga suvardıng,
Dertli görüp kuvandıng Aksak koyday mangranıp
Sokur koyday camranıy, ziyandasti katından
Bar kudayım acratıp... Cin keledi aydap al,

Önüne hiç de düşmeyeceğim. Cin atası Ciren tay, koluna yeşil tuğ aldın, süngünü kanla suladın, derdi (hastalığı) görüp memnun oldun. Topal koyun gibi meleyip, kör koyun gibi otlayıp hasta adından uzaklaş!... Cinler geliyor, topla,

145) Ayak kolun baylap al! Cin atası Ciren Tay,
Cal uyruğun tüygen tay... Aynalayın pirim-ay!
Kara Sakal baltalım, koy makbalan kaltalım
Zıyandasın almasang bir ay da bolsa catkanım.
İl emes edıng Er Davay erinbeseng kel Davay

Ayak kolunu bağla! Cin atası Ciran Tay, yelesi ve kuyruğu düğülmüş tay... Kurban olayım pirim! Kadife torbalı, baltalı kara sakalım, bunun hastalığını alıp götürmezsen bir ay dahi olsa yatacağım (okumaya devam edeceğim). İl değildin sen Er Davay, üşenmezsen gel!

150) Kanday kayrım is boldu kösetçi küçüng indi vay!
Arkadan kelgen ak tübet aynala ürgen sak tübet
Tübetim urup kaçırgın cayına kitsin felaket.
İki beting albırap kızıl tiling salbırap
Savun ingedey ıngkıldap özününg sözüng makıldap

Nasıl belalı bir iş oldu; vay! Şimdi kuvvetini gösteriver! Kırdan gelen ak köpek, dolaşa dolaşa üren sak köpek, köpeğim, felaketi ürüp kaçır, kendi yerine gitsin: İki yanağın kızarıp, kızıl dilin ağzından dışarı fırlayıp, sağmal deve gibi soluk alıp, kendi sözlerini beğenip,

155) Sarı kız keldı cakındap çakırdım kelgin Sarı Kız!
Kelmegenine barınız kömengingdi köp kılıp
Belâni baylap alıngız
Col col catır, col catır, col cagalay kol catır,
Sol kollarının içinde, Sarı Azman degen er catır.

Sarı kız geldi, yaklaştı. Çağırıyorum gel, Sarı kız! Gelmeyenlerine varınız, yardımcılarınızı çoğaltıp belayı bağlayınız! (Yeryüzünde yollar) Yol yol sıralanmıştır, yollar boyunca kol (asker) yatıyor, bu asker kolunun içinde Sarı Azman denilen er bulunuyor.

160) Sarı Azman'da şikil yok, Kök Çolak'ta kekil cok.
Arkadagı avulday, kıyaga bitken kavuday
Berekella, erlerim kelip urçu davulday,
Erginçi kiygen çekpendey bazardagı ketpendey
Canga keldı Davlubay karsı aldına karasan

Sarı Azman'da suret yok, Gök Çolak'ta kâkül yok. Kırdaki oba gibi, dağ yamacına bitmiş kavun gibi; barek Allah. Erlerim fırtına gibi gel de vur! Çiftçi giymiş cepken gibi, pazardaki kazma gibi, yeni geldi Davulbay. Karşı yandan bakarsam,

165) Kırgıyga koygan ayaktay, böyürüne karasam
Belge askan sadaktay, tolganıp catkan cılanday
Kelinçek takkan kıranday...
Kara çubar kaplanım... Abı cıllannı at etken
Su cılannı süt etken cadıguyim, cargıçım,

Atmacaya konulan kâse gibi, yan tarafından bakarsam asılmış sadak (okuluk) gibi, dolanıp yatan yılan gibi gelincağız takmış muska gibi... Kara benekli kaplanım, su yılanını at etmiş, su yılanını süt yapmış, Cadugûyim yargıcım!

170) Tintuvçi kara baygusum, tüye bası, çara göz
Aynalayın cargıçım, kanga toymas baygusum!
Calgız çıkkan tobulgu cayçık kılgan kobuzum,
Celmayanıng terisin çar ayna bolgan kobuzum,
Ceti kentting makbalın tumar kılgan kobuzum

Deve başlı, tabak gözlü araştırıcı kara baykuşum, kurban olayım yargıcım, kana doymaz baykuşum! Yalnız (tek başına) biten tobulgu(dan) yayını yaptığım kopuzum, "yelmeye" devenin derisinden etrafı çevrilmiş kopuzum, yedi kentin kadifesiden muska takılmış kopuzum!

175) Aynalayın devlerim! Dolugalı su perim!
Barekella beklerim tartçı berme devlerim
Baymünke keldı, osunda! Mlayı bar basında
Kırk cigiti kasında aydaharı astında...
Hayda bermen, buçarım! Var kümüsten tumarıng

Kurban olayım devlerim! Dolugalı (?) su pirim bârek Allah, beylerim! Buraya çekiniz devlerim! Baymunke geldi buraya, uşağı var yanında, kırk yiğidi yanında, ejderhası atında, buraya sür, alacam (beneklim), (astığın) muska temiz gümüştendir (senin)

180) Çubarım mening kelmese tarkamaydı kumarım.
Hayda bermen, Seksen Çok! Parmagıng bar, ökçeng yok,
Sire vayım kılmaymın kovalar dep könglüm tok.
Haydaçı, Kara, haydap kel! Çürmegenin baylap kel!
Çaçav çıgıp kalmasın, barın alıp ciynap kel!

Alacam gelmezse mahmurluğum dağılmaz. Bu yana sür, Seksen Çok! Parmağın var, ökçen yok; hiç de tasam yoktur (çünkü cinleri) kovup süreceğine gönlüm toktur (kanaatim vardır). Sür Kara, sürüp (buraya) gel, gelmeyenlerini bağlayıp getir. Aradan biri ayrılıp kalıvermesin, hepsini toplayıp getir (buraya alıp gel).

185) Baymünkemdey er kayda! Er Baymünkem kelgende
Zalımlarga gün kayda?
Hayda bermen, Karamiz! Karamisting avzun çiş!
Men çakırdım sizlerini, keselderding atın çiş!
Hayda bermen, Bokbasar! Ayhaylasa cav kaçar

Baymünke gibi er nerede? Er Baymünkem gelirse zalimlere gün nerede? Bu yana sür, Karamis! Kara kırbanın ağzını çöz! Bu yana sür bokbasak (sen) haykırırsan cin kaçar!

190) Kırk baytaldı, Kulaçar! haydaçı bermen, kulaçar!
Alpıs attı avganım, atım baylap savanım,
Aralasıp alıp kal! Ayamayın cav malın...
Avadağı ala aım, turup cürgen turu atım,
Çapuvulçu sarı atım hayda bermen kara atım

Kırk genç kısrak sahibi Kulaçar! Buraya sür Kulaçar! Altmış atlı Afganım, atını bağlayıp sağanlarım, aralarına katılıveriniz, düşman malına acımıyorum... Havadaki ala atım, (iki ayağı) üzerinde yürüyen duru atım, çapulçu sarı atım, buraya sür kara atım!

195) Arvak koymay terbettim Barekella, Körbettim!
Kıyıdan uçkan Sungkarım, cügrüp orzgan tulparım,
Barekella, ceren tay! Keldingızbe, enkerim?
Cin keledi ciyılıp, avrünga tigilip,
Baylagal ıkelgende ayak kolu kalar büğülüp

(Hiçbir) Ruhu bırakmadan harekete getirdim, barek Allah, Körbet'im! Yamaçlardan uçan Sungur'um, koşuda (başka atları) geçen Tulpar'ım! Barek Allah, Ceren Tay! Sevdiğim geldiniz mi? Cenkler toplanıp hastaya göz dikip geliyorlar; bağlamaya geldikleri zaman ayak kolları bükülüp kalacaktır.

200) Kuday abırıyın bere gör! Közümdüng casın köre gör!
Senden medet tileymin Sayramdağı sınsız bap
Sizden medet tileymin Otrar'dağı otuz bap
Sizden medet tileymin en ülkeni Arslan bap
Sizden medet tileymin Sunak Ata evliya.

Tanrım, yüz suyumu dökme! Gözlerimin yaşını gör! Senden medet diliyorum, Sayram şehrindeki sayısız bab! Sözden medet diliyorum Otrar'daki otuz bab, sizden medet diliyorum. En büyüğü Arslanbab! Sizden medet diliyorum.

Altay Şamanlarının Dualarından*

1) Kün ebirbes Küler-tuu, ay ebirbes Altın-tuu
Aba yıjşımbürkünü, ıyıkçılduu yaan tuum.
Yaandarıs adalarıs mürgüp kalgan, bir alkışın bererbe?
Üzülbeske ülüü yayap berip yat, karılanıp tudattan

Güneş dolaşamaz, çelik dağ, ay dolaşamaz altın dağ "Aba ormanları" nın örtüsü (olan) mukaddes büyük dağım. Büyüklerimiz ve atalarımız (sana) ibadet etmişlerdir. Bir defacık (olsun) takdis eder mi (teveccüh gösterecek mi?) Ellerde tutulan hak ve ardı kesilmeyen hisse (kısmet) veren,

5) Kabay kudun yayattan, Aydar malga piyan ber!
Agar yurtka kejigın berzin! Iyıkçılduu yaan tuu Kara Kaya!
Iyıkçıldu yan Altay'ga tabışsın, yerge biriksin! Bir yargızın çeçerbe?
Bir piyanın bererbe? Büdak sayın sülenip,
Yan Altayga tabışsın, Iyıkçıldu keng Altay'dıng yargıçı yeri

Beşik canını (yavruları) yaradan (Tanrı), güttüğümüz sürülere bereket ver! Yurda, ahaliye refah versin. Ey mukaddes büyük dağ, kara kaya! Mukaddes büyük Altay'a ulaşsın! Yargı (hüküm) yerine biriksin, bir hükmünü (lehimize) halledecek mi? Bereket ve refah verir mi? Her "bundak" (engel) da konuşup, büyük Altay'a ulaşsın! Mübarek büyük Altay'ın lüküm yeri (kararlar verilecek yeri)!

10) Üzülbeske ülü beretten ültürbeske yargı beretten.
Agar başka bir ançüdi aydattan
Ada öbökö tujunda ködürüp kalgan
Yer tengiz yayalır tujunda ada ene ködürüp kalgan.
paza ülü, yargı yayajattan, üzülgenin ulap yadattan,

* A. V. Anohin, Altay Dağı'na hitaben okunan ilahi ve çevirisi.

Kopmamak (kesilmemek, devam etmek) için hisse (kısmet) veren, yıpranmamak için karar veren, ak başlılara rahat sağlayan (sen), atalarımız, büyük babalarımız zamanında (Tanrı olarak) yükselmişsin, yer ve deniz yaratıldığı zaman atalarımız ve analarımız (seni Tanır diye) yukarı kaldırmışlar. Sonra hissa (kısmet) ve yargı (hüküm) yaratıcısın, opanları bağlayıcısın,

15) Ültürgenin çıyradıp yadattan, agar başka bir piyan yederbe?
Iyıkçıldu yan Altaydang ün alışkan, kindiktüdi yayaşkan,
Kirbiktüdi bıçıgan, aydap yadar malga piyan bergen.
Kün ebirmes Küler-tuum ay ebirmes Altın-tuum
Örgee yerge tayanıp kirerüm kandii?

Yıprananları sağlamlaştırıcısın, ak başlılara bir merhametin (bereketin) erişir mi? Mukaddes büyük Altay'dan ses (ilham) alıp ses veren (Altay'ın dağlarıyla konuşan sen)! Göbeklileri yaradan, kirpiklilere suret veren, güttüğümüz sürülere bereket veren (sensin). Güneş dolaşamaz (kadar geniş) çelik dağım, ay dolaşmaz altın dağım, yere dayanıp (secde edip) sarayına girebilir miyim?

20) Ala köskö körörim kandii? Ay kulakka tındayrı kandii?
Altın yargı ayladıp bereri kandii? Agar yurt kakkadı,
As baş yudadı. Aru Altayım kaytiyin?
Ak saaldu adalarım ködürüp kalgan Altayım!
Kejik bereri kandii? Kindiyibiske kir salbazı kandii?

Elâ gözlerle görebilir miyim? Aya benzer kulaklarla işitebilir miyim? Altın yargı (iyi hüküm) versen ne olur? Ak (mübarek) yürek yıprandı, az halk yorulurdu, ezildi, Mukaddes Altay'ım! Refah ve bereket vresen ne olur? Göbeklerimize kir kondurmasan,

25) Kirbigiske yaş salbazı kandii? Altın yargı ayladıp bireri kandii?
Üzülbeske ülüü pıçıp bereri kandii. Emdi ezendikke piyanın bereri kandii?
Emdi keler yılga piyan bereri kandii? Möngün bolgon yargızın,

Em çıgaran kandii? Yaan Altay'ım baş bolzın!
Altın yargızın ayladıp berip yatsın! Kaçanda mürgüp adarıbıs,

Kirpiklerimize yaş düşürmesen ne olur? Altın yargı gönderiversen ne olur? Kesilmeyecek kısmet biçip versen ne olur? Esenliğe, sağlığa bereket versen ne olur? İmdi gelecek yıla bereket versen ne olur? Gümüş olmuş yargısını çıkarsa ne olur? Büyük Altay'ım, (sana) baş olsun (secde ediyorum)! Altın yargısını veredursun! Her zaman ibadet ediyoruz,

30) Kudayıbıs taştabasbıs. Aylu kundü Ayaz Kaan
Yalagalu Bay tepseng! Yalbıraktu Bay kayın!
Sürgüldining Kaan Ayaska tabışkan, Sudazının yer tengiske
Erten çıkkan kün sus alışkan Engir çıkkan aa sus alışkan
Astıkkandı biriktirgen. Ayrılgandı tabıştırgan

Tanrımızı bırakmayız. Aylı, güneşli Ayaz hakan, çaputlarla süslenmiş mübarek bozkır! Yapraklı mübarek kayın ağacı!

Alevlerin Hakan Ayaz'a ulaşmış, dumanın karaya ve denize yayılmış, sabah çıkan güneşten ışık almış, akşam çıkan aydan ışık almış, yol şaşıranı kavuşturan.

35) Yalır odım eezi! Iştalgalu taş oçak
Üzüü küygen Ker-yalgın

Alevli ateşimin sahibi (ruh)! (Dumandan) İşlenmiş taş ocak, sıcak yanan güçlü alev! Ayaz hakanın parçası, ayın ve güneşin payı, altın yargı sen sor, alevli ateşe ulaştır! Halka (ardı arkası) kesilmeyen kısmet ver!

YAYIKA HİTABEN OKUNAN DUA

Ayas Kaanıng üleji, aydın künnüng ülüü
Altın yargı sen sura, Al otkongo tabıştır!
Albataa biriktir üzülbeske ülüü!

40) Kaçanda alıp yatsın. Küngürtçiden ün alıjıp yatsın,
Albataa piyanın yettirip yatsın!
Alır ottıng Cezi! Al yalgının uluzı!
Ayrılbas tın yayagan, Astıkpas tın bıçıgan!
Alır ottu Ak-Yayık! Tengeredegi kuday!

Her zaman ala dursun; yıldırım Tanrısı'ndan ses ala dursun, halka bereket yetiştirip dursun! Alevli ateşin sahibi (ruhu)! Al alevin ulusu! Ayrılmaz can yaratmış, (doğru yoldan) şaşmaz ruha biçim vermiş. Alevli ateş sahibi Ak Yayık! Gökte Tanrı!

45) Munung uçun yalbarıp yadım.
Ülgen Biiden ayrılgan üç tepkiştüü Bay Karşıt!
Ozogı ulus büterde Adam Ülgen tep yalbarıp turgan
Ozogı yangıbıs büterde Artkan kalgan üreni,
Anı-taa-ok yangdap turubıs. Yer yengis büterde

Bunun için yalvarıyorum.
Ülgen beyden ayrılmış olan üç basamaklı Bay Karşıt! Geçmiş uluslar yaratıldıkları ve kadim dinimiz meydana geldiği zaman "Atam Ülgen!" diye yalvarmışlardır. (Bunların) Arta kalan torunları (bizler) yine o dinde bulunuyoruz. Kara ve denizlerin yaratıldığı zamandan,

50) Yetti öbökö yangdap kalgan yangıbıs
Ada çakkan ot yalgın ene kömgön taş oçak
Üç burgalgan bos tüdün, Ayas Kaanga tomulgan.
Üzüü çakkan yalır odım, yer-yengiske ebir kör!
Ak yayıktan Altay yargı surap tursun. Aydan künden bir piyana yetişsin

Ve yedi babadan beri tuttuğumuz dindir (bu din).
Atamız (çakmak taşıyla) yakmış alevli ateş, anamız (kendi eliyle) gömmüş taş ocak, hakana (parlak gökyüzüne doğru) süratle yükselen boz duman (çakmak taşıyla) Yaktığım sıcak alevli ateşim, bütün dünyayı dolaşıver! Ak Yayık'tan Altay yargı istesin, aydan ve güneşten bereket yetişsin,

55) Yalır otko tabışsın!

Alevli ateşe ulaşsın!

ALTAY-ÇAPTI HAN'A OKUNAN DUA

Aygır yalduu kaan, Çaptı-Kaan ong kulakka ugar bolzo,
Ong közüne körer bolzo, bu malıngnan akka bütken
Malımdı aygır yalduu Çaptı-Kaan tep berip yadım
Bu malımdı aygır yalduu Çaptı-Kaan alar bolzo,

Aygır yeleli hakan, Çaptı hakan sağ kulağıyla dinleyecek, sağ gözü ile görecek (bakacak) olursa, halinden biten (elde edilen) bu malımdan "Captı Hakan" diyerek veriyorum (kurban ediyorum). Bu malımı (kurbanımı) aygır yeleli Çaptı Hakan alacak (kabul edecek) olursa,

60) Bu ayagğm alça tüşsün!
Munı albas, kerek yok bolzo kömkörö tüşsün!
Parılgazı tabışsın! Bay toluu yedişsin!
Bu yazagan nemeden köp yayap berzinl
Tumçuktudu baştadıp yadırım, yakaludan yazap bere turum.

Bu kadehim "alçı" düşsün! Bunu almayacak, gereği yok diyecek olursa, baş aşağı düşsün! Kurbanı ulaşsın! Mübarek borcumuz ödensin. Bu hazırladığım nesnelerden daha çok hazırlayıp versin! Burunlu (hayvanı) kurban ediyorum, yakalı (elbise)den hazırlayıp veriyorum.

65) Albattı kiji kunukpaska, açınbaska Altay amır yargı bergey mine
Malıma mal kojulup başıma baş kojulup,
Onong yayap bergey mine? Kançadaa amır pıçıp kogoy-mien?
Ak sagaldu adam aya tuzak yayagan
Angdap mengdep turarda azık üleş bergen.

Vergi vermeye mecbur olan kişinin sıkıntı ve acı görmemesi için (veriyorum). Malıma mal katılsın, nüfusuma nüfus katılsın, diyorum. Böyle verecek mi acaba? Ak sakallı atam kapan ve tuzak yapmış, av avlarken azık ve pay (kısmet) vermiş,

70) Azrayttan bala kudun yayagan, arbadayttan maldıng kudun yayagan
Aru Altay yerim-suula! Bura yaldu keng Altay!
Mung kulaktuu yerim-su, Aru Altay Captı Kaan,
Munu surap yadıml
Ay künüm Şulmustar, Bulut köstüü Tay Puura!

Beslenecek çocuk canını yaratmış, çoğalacak olan sürülerin canını yaratmış mukaddes Altay yer-suyum! Deve yeleli geniş Altay! Bin kulaklı yer-Suyum! Mukaddes Altay, Çaptı Hakan, bunları suruyorum (diliyorum)!

SOYDAŞ RUHLARI ÇAĞIRIRKEN OKUNAN DUA

75) Mus ayakta Bii-kişi, Bulut köstüü Tay Puura!
Aruu tüngey üç yelbis! ölgön kiji (bolso) kirbeytten
Ayazım pıçıp turgan üç tekpiştüü Bay Karşıt!
altın kırlu Ak Yayıgım! Üç müüstü Kara Kaya Altayim!
Süt köldüng Kara Puura! Agararda ak yıldız

Bıız ayaklı bey kişi! Bulut gözlü tay Buğra! Mukaddes ve hepsi birbirine müsavi (olan) üç Yelbis! Ölen adam (bulunan) eve girmeyen, ayaz semaya şekil veren, üç basamaklı bay Karşıt! Altın kenarlı Ak Yayıg'ın! Üç boynuzlu kara kaya Altay'ım! Süt-Göl'ün kara boğrası! Ağaran gökte yıldız.

80) Ak adamnang tögülup yat. Ala songkor er aldıma akşıgay!
Poro mürküt ekki iynime şıngıgay! Yezim taygadan sungan Çuyuk!
Ebege, Kadıl ekki edelüü siindüü! Alaş bile Kendik tayga tayangan
Kök möngkö kırluu kıştagan. Kök ayaz tep ayttırgan,
Tengerelü tedirgen. Ada Purkan tep ayttırgan,

Ak atamdan dökülmektedir. Ala şahin tam önümde bağırsak, boz kartal iki omzumda bağırsın, boz kartal iki omzumda seslensin! Yezim (dağından) uzanan Çuyuk (kam) Ebege ve Kadıl büyüklü küçüklü iki hemşire (kamlar)! Alaş (dağı) ile Kemdik (dağına) dayanmışlar. Ebedi göklerin kenarlarında kışlarını geçirmişler. (Amcam kam Sanızak'a) "Mavi Ayaz" adı verilmiş, Tanırıl (ilahi kam) denilmiş, ata burkan denilmiş.

85) Abu Kaandı tayangan, Altın kölgö yunungan
Abugayım Sangızak!
Yezim baskan, Sümör tayka yölögen, ak ülbürek silkingen.
Ak yalamazı tögülgen, aydı kündi alkagan
Ak tayım Sergey (Semenek)!

Abu-Kan (dağına) dayanmış, altın gölde yıkanmış amcam Sangızak!
Yezim (dağına) basmış, Sümer dağına yaslanmış, ak ülbürek (çaput) yelpaze edinmiş, ak yalaga'sı (külahındaki kuş tüyleri) dökülmüş, ay ve güneşe dua etmiş benim mübarek dayım Sergey (semenek)!

90) Bu aylangan yurtung amır bolzın! Kaçanda yamanga yükturbay
Yakşıyatsın. Em men tengerezine kandap alkadım
Em yanıp aytto aylım tep sananıp yadım.
Yer üstünde kança albattı alkıjım onça yakşı berzin.
Emdi yanıp yadım.

Dolaştığın bu yurt rahat olsun! Hiçbir zaman fena (ruh)ları yaklaştırma, iyi olsun!
Hem ben Tanrısı'na ibadet ederek (kamlayarak) dua ettim. (Böylece) Kendi obama döneyim diye düşünüyorum. Yer üstünde (yüzünde) ne kadar halk varsa o kadar iyilik versin. Şimdi (obama) dönüyorum.

95) Karıların tudattan pubaydıng kudu kandii?
Calırada caykarga Çaltırak suzu kandii?
Könök tolo sayırga süttüng suzu kandii?

Ulu arkıt üzülbeske könürgezi tolo baloru kandii?
Tar tebezi kengiiiri kandii? tapçı çıtkazı uzayıru kandii?

Kollarımız arasında tutacağımız (kucaklayacaımız) beşik canı (kutu) versen ne olur (ya rabbi)? Çadır-çevir (?) sallamaya şaltırak canı (yan itaylar) versek ne olur? Kapları doldura doldura sağıma bereketli süt versen ne olur (ya rabbi)? Büyük yoğurt kapları daima dolu bulunsa, mayası kesilmese ne olur? Dar otlaklar geniş, tayları bağlayan kısa bağlar uzun olsa ne olur (ya rabbi)?

100) Bu ayluu kündüü ayas Kaanıbıs! Agaç taştı altayıbıs!
Yaynabaska yajıbaska. Astıgarıbıs köptödü,
Altay Kudayıbıs tep yaynayırbısta, agar baş piyan boloru kandii?
Ölböy yadarıbıs surap yadıbıs, öçpöy adıbıs surap yadıbıs.
Bu kudayıbes tep başırıp yadırbısta, Ölböy yakşı yadarıbıs kandii?

*Bu aylı ve güneşli Ayaz hanımız (parlak gök), ormanlı, taşlı Altay'ımız! Yalvarmaya, ağlamaya bizi mecbur etme! Günahlarımız çoktur. Altay Tanrı'nızdır, diyerek yalvarıyoruz. Nüfuzumuz çoğalacak mı? Ölümsüz hayat diliyoruz, sönmeyecek ateş (ocak) diliyoruz. Çok yalvarıyoruz, çok yakarıyoruz. Sersem ulus olan kötü ruhlar (körmesler) bize baskınlar yapıyor!..**

* Prof. Dr. Abdulkadir İnan, "Şamanizm", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972.

Kaynakça

1- Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi **TOGAN**, "Umumi Türk Tarihine Giriş", İstanbul, 1881.

2- Ümit **HASSAN**, "Eski Türk Toplumu Üstüne İncelemeler", İstanbul, 1985.

3- Adnan **BİNYAZAR**, "Dedem Korkut", İstanbul

4- Prof. DR. Mehmet **ERÖZ**, "Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik", İstanbul, 1992

5- Dr. Ömer **ULUÇAY**, "Hoca Ahmet Yesevi", Adana, 1995

6- Prof. Dr. A. Yaşar **OCAK**, "Kalenderiler", Ankara, 1992.

7- M. Zeki **PAKALIN**, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", İstanbul, 1993.

8- Fuat **KÖPRÜLÜ**, "Türk Edebiyatında İlk Mutavassıflar", Ankara, 1966.

9- Jean Paul **ROUX**, "Türklerin ve Moğolların Eski Dini", İstanbul, 1994

10- Prof. Dr. Faruk **SÜMER**, "Oğuzlar", Ankara, 1972.

11- Erdoğan **AYDIN**, "Türkler Nasıl Müslüman Oldu", İstanbul, 1994.

12- Erdoğan **MERÇİL**, "Müslüman-Türk Devletleri Tarihi", Ankara, 1991.

13- Claude **COHEN**, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", Ankara, 1992

14- Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi **BARKAN**, "Kolonizatör Türk Dervişleri", İstanbul, 1942.

15- Enver Behnan **ŞAPOLYO**, "Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi", İstanbul, 1964.

16- M. Şerif **FIRAT**, "Doğu İlleri Varto Tarihi", Ankara, 1987

17- Ali **YAMAN**, "Alevilikte Dedelik Kurumu ve İşlevleri", 1996.

18- W. **EBERHARD** "Çin'in Şimal Komşuları", Ankara, 1987

19- Prof. Dr. Abdulkadir **İNAN**, "Tarihte ve Günümüzde Şamanizm", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972

20- A. V. **ANOHIN**, "Materyaller ve Altay Şamanlığı".

21- Kaşgarlı **MAHMUT**, "Divan-ü Lügat-İt Türk", İstanbul, 1941.

22- V **ERBİTSKİ**, "Altay ve Aladağ Türk Lehçeleri Sözlüğü".

23- Yusuf Has **HACİP**, "Kutadgu Bilik".

24- Prof. Dr. Hikmet **TANYU**, "Türkler'de Taşla İlgili İnançlar", Kültür Bakanlığı, 1987.
25- W. **BARTHOLD**, "Türkistan", Ankara 1990.
26- Prof. Dr. Bahattin **ÖGEL**, "İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi", İstanbul.
27- Prof. Dr. Bahattin **ÖGEL**, "Türk Mitolojisi" (1-2), T. T. Kurumu, 1993.
28- **BELLETEN**, "Türkler ve Moğollarda Defin Merasimi", Ankara, 1947.
29- Ord. Prof. A. Z. Velidi **TOGAN**, "Bugünkü Türkistan", Kahire, 1951.
30- "Dede Korkut Hikayeleri", Almanya, 1990.
31- Şemsettin **GÜNALTAN**, "Türk Tarihi", C. 3., Ankara, 1951.
32- W. **RADLOFF**, "Sibirya", Moskova, 1893.
33- Ahmet **TEMİR**, "Moğolların Gizli Tarihi", Ankara, 1948
34- Mustafa **KEMAL**, "Tarih" 1, 2, 3. (M. Kemal Başk. Bir Heyet) Ankara, 1932.
35- Fuat **BOZKURT**, "Türklerin Dini", İstanbul, 1995.
36- Prof. Vedat Seyis **ÖRNEK**, "İlkellerde Büyü, Din", İstanbul, 1984.
37- Ebulgazi Bahadır **HAN**, "Türklerin Soy Kütüğü", (Secerei Terakime), İstanbul, 1995.